

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І.МЕЧНИКОВА  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ГРАБІНА ГАННА ВІКТОРІВНА**

УДК: 321.7-027.19:316.723:303.446(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ**  
**СУБКУЛЬТУРА ВЛАДИ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНИХ**  
**ПЕРЕТВОРЕНЬ В МЕЖАХ ХВИЛЬ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

05 – соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

---

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Хорошилов Олег Юрійович, кандидат політичних наук,  
доцент

Одеса – 2018

## АНОТАЦІЯ

Грабіна Г.В. Субкультура влади як фактор політичних перетворень в межах хвиль демократизації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» (052 – Політологія). – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2018.

У дисертації субкультуру влади визначено як важливий чинник політичного транзиту, який, в сукупності з іншими об'єктивними та суб'єктивними факторами, детермінує загальний напрямок здійснюваних трансформацій, їх швидкість та результативність. Обґрунтовано доцільність використання концепту «субкультура влади» в двох основних значеннях: 1. По відношенню до складової частини загальної культури конкретного суспільства, яка відповідає за формування домінуючого в її межах антропологічного типу «людини політичної» та вносить внесок у здійснення владних інтеракцій на рівнях макро-, мезо- та мікрополітики та 2. Для позначення соціуму влади, специфічної «ми-групи», яка має власну ціннісну систему, колективний поведінковий код та постає в якості референтної по відношенню до інших субкультур, представлених у соціальному просторі національної політиці.

Зазначено, що постаючи центральним елементом аналітичного інструментарію дисертації, концепт «субкультура влади» уможливорює розкриття глибокого політико-антропологічного змісту процесу демократичного переходу та дає можливість проявити вкоріненість владних практик у структури повсякденного життя представників конкретного транзитного суспільства.

Запропоновано методологію пізнання сутності субкультури влади яка передбачає використання пізнавальних методик класичної політології

(конкретно-історичний, структурно-функціональний, біографічний підходи) у сполученні з пост-класичними евристичними процедурами («історія повсякденності», «археологія знання», контент- та дискурс – аналізи). Застосування класичних процедур пізнання дало змогу оперувати такими «чистими» соціологічними типами, як: «субкультура влади», «соціум влади», «політичний транзит» тощо. В свою чергу, нові евристичні процедури дали можливість отримати необхідні знання про архетипічні уявлення суб'єктів демократичного транзиту щодо відносин панування – підкорення, пояснили джерела формування самосвідомості представників субкультури влади, уможливили введення до наукового дискурсу «почуттів» реальних акторів процесу політичного транзиту тощо.

Наголошується на тому, що такий плюральний за своїм змістом аналітичний інструментарій розкриває «історичність» культури, в цілому, та її окремих складових, стимулює до врахування явища інерції в алгоритмах її функціонування, конкретизує проблематику субкультур, підтверджує функції соціалізації, ідентифікації та адаптації, які виконуються структурами культури, орієнтує на врахування колективних габітусів, досвідів, стилів життя тощо.

Внаслідок вивчення еволюції наукового дискурсу щодо ролі культурного чинника в політичних процесах, було виявлено декілька історіографічних «поворотів до культури», настання кожного з яких характеризувало новий етап у розвитку профільних досліджень, вдосконаленні дослідницького інструментарію, виробленні інтерпретаційних моделей тощо.

У дисертації представлені наукові підходи до тлумачення ролі культурного чинника в процесі політичного транзиту. З'ясовано, що представники зарубіжного та вітчизняного суспільствознавства (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Пай, Б. Пауел, Л. Харрісон, Р. Інгларт, О. Гаман-Голутвіна, К. Завершинський, А. Зуйковська, В. Мельниченко та ін.) інтерпретують культуру як універсальний дескриптор, що «задає» особливості іншим

спеціалізованим підсистемам суспільства, визначає масштаби та ступінь успішності трансформацій, які відбуваються в межах політичного транзиту.

У дисертації аргументовано, що феномен культури виступає базисом по відношенню до політичної матриці будь-якого соціуму, незалежно від того, в межах якої парадигми облаштування соціальності («традиційне», «модерне» чи «пост-модерне» суспільство) розгортається буття останнього. «Базисність» основних складових культури (традицій, звичаїв, обрядів тощо) проявляється у визначенні змісту основних соціальних конвенцій, вибудовуванні траєкторій життя окремих індивідів та їхніх груп, специфіці творення дизайну управлінських інститутів та алгоритмах їхнього функціонування.

Наголошується на тому, що культурний код конкретного суспільства слід зараховувати до числа фундаментальних детермінант, унікальне сполучення яких визначає загальний напрям політичного транзиту спільноти, інструментарій його здійснення, підсумкові результати переходу тощо. Саме культура в цілому, та субкультура влади, зокрема, детермінують ступінь резистентності конкретного суспільно-політичного організму до новацій демократичного переходу. Аргументується теза, відповідно до якої супротив політико-культурних матриць транзитних суспільств згаданим інноваціям визначає, в тому числі, хвильовий характер процесу демократизації.

В дисертації доводиться, що під час «вимушеного транзиту», який стверджує особливу суб'єктність представників політичного класу конкретного суспільства, проявляється адаптивний потенціал його субкультури влади. В умовах історичного запізнювання транзитного суспільства в справі винайдення адекватних рецептів пристосування до викликів сучасності, саме від діяльності антропологічного типу «людини політичної», відтворюваного культурою спільноти, залежить те, в якій системі координат («позитивній» чи «від'ємній») здійснюватиметься широкомасштабне переформатування колективного буття.

В результаті здійсненого порівняльного аналізу владних субкультур «консолідованих» та «дефектних» демократій було виявлено наявність їх спільних та відмінних рис. Зокрема, констатується, що і в субкультурі влади «консолідованих» демократій, і в її полярному інваріанті однаково цінується знання як вміння конкретних індивідів та їхніх груп здійснювати цілеспрямований вплив на матерію (природну та соціальну). Однак використовується це знання для вирішення принципово відмінних завдань. В першому випадку, йдеться про підвищення ефективності процесу політичного менеджменту на принципах його раціоналізації. У другому випадку, знання використовується представниками владного соціуму для творення певної «ідеократичної матриці», яка посуває на задній план раціональні елементи тандему «панування – підкорення», заміщуючи їх ірраціональними елементами на зразок віри.

Визначено, що субкультура влади в країнах «консолідованої демократії» має певну «автономність» у відносинах з громадянами, оформлену різноманітними варіантами суспільного договору. На противагу цьому, в «дефектних демократіях», соціальний зв'язок правлячих еліт та громадян забезпечується ірраціональними міфологемами, специфічними ритуалами, які мають на меті переконати підлеглих в єдності влади та народу. Аргументовано, що в політичному дискурсі і «консолідованих», і «дефектних» демократій, присутні апеляції до минулого (зокрема – алюзії щодо цінностей життя «батьків – засновників»). І в першому, і в другому випадках вони мають статус колективної міфологеми, використаної для творення спільної (вертикально – горизонтальної) ідентичності. В обох випадках вірність «культурним корінням» інтерпретується всіма учасниками суспільно-політичної взаємодії як центральний елемент колективної ціннісної системи.

Наголошується на тому, що субкультури влади і країн «консолідованої демократії», і політій «дефектної демократії» мають подвійну структуру, яка, в свою чергу, виразно підтверджує відмінність їхньої етіології. В першому

випадку констатується амбівалентність субкультури влади, породжена механізмами вертикальної соціальної мобільності з одного боку та професіоналізмом правлячих кіл, з іншого. У другому випадку йдеться про існування класичних кентавричних структур субкультури влади, утворених модерними та традиціоналістськими елементами з переважанням останніх. Спостерігаються, хоч і в різних масштабах, випадки «політичної корупції», які пояснюються наявністю у представників владних соціумів широких можливостей по контролю над матеріальними ресурсами своїх країн.

Обґрунтовується теза, відповідно до якої наявність спільних рис в субкультурах влади країн «консолідованої» та «дефектної» демократії свідчить на користь того, що виявлені атрибути слід розцінювати як найбільш давні елементи політичних матриць всіх соціумів, які порівнювалися.

Внаслідок проведеного дослідження зовнішньо-типологічних рис вітчизняної субкультури влади, підкреслюється, що найбільш повно її особливості втілені в ціннісному та операційному кодах українського політичного класу. Останні, в свою чергу, постають закономірними результатами складних та суперечливих процесів соціалізації його представників, що відбувалися на різних етапах існування пізньорадянського суспільства, а також є наслідками адаптації до радикальних новацій початкового етапу політичного транзиту України. Автор наголошує на тому, що, представлений чотирма основними «групами поколінь», український соціум влади відтворює ті ж самі політико-антропологічні типи функціонерів («ренто-орієнтовані політики», «ідеоократи» та «компенсаторні особистості»), які зустрічаються і в політикумах країн «консолідованої демократії». Але пропорційна присутність згаданих політико-антропологічних типів в західних та у вітчизняній політиці – принципово різна.

Дослідження зовнішньо-типологічних особливостей культури представників українського соціуму влади поряд із якісним контент-аналізом політичної мови, використаної ними в ролі засобу суспільної комунікації,

проведене в дисертації, дало змогу виявити в ній наявність як константних, так і динамічних елементів, які впливають на перебіг політичного транзиту в країні. До перших автором дисертації були віднесені культурні паттерни патерналізму, непотизму та нативізму, що транслюються правлячим класом на всю систему соціальних відносин. Цей факт значно стимулюється загально груповими характеристиками «молодої» еліти країни, представники якої переносять поведінкові стереотипи «силового підприємництва» на сферу політики і, врешті-решт, на всі інші сфери соціальних відносин. До других атрибутів ціннісного коду українського соціуму влади, що демонструють негативну динаміку, були зараховані елементи культури, які забезпечують належний рівень соціальної інклюзії (політична відповідальність, патріотизм, культурна компетентність тощо).

Ключові слова: політична культура, політична матриця, політична влада, субкультура влади, залежність від пройденого шляху, демократизація, адаптація, авторитарний реверс.

## SUMMARY

Grabina G.V. Subculture of power as political transformation factor within the waves of democratization. – The qualification scientific work on the rights of manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Candidate in Political Science (PhD) in the speciality 23.00.02 "Political Institutions and Processes" (052 - Political Science). - Odesa I.I. Mechnikov National University, 2018.

In thesis subculture of power is defined as an important factor of political transit, which, along with other objective and subjective factors, determines the general direction of carried out transformations, their speed and efficiency. The rationale behind the use of "subculture of power" concept in two basic definitions: 1. as a constituent part of the society`s general culture, which is responsible for the formation of dominant anthropological type of "political human being" and regulates the exercise of power interactions at macro-, -meso –and -micro-political levels and 2. to indicate the society of power, a specific "we-group", which has its own value system, a collective behavior code and serves as a reference to other subcultures, represented in the social space of national politeia.

The concept of "subculture of power", which is specified as a central element of the thesis`s analytical tools, allows to reveal the deep political and anthropological content of the democratic transition process and provides an opportunity to reveal long-standing traditions of exercise of power in the structure of everyday life of the transit society representatives.

The proposed methodology of research of power subculture involves the use of cognitive techniques of the classical political science (historical, structural-functional, and biographical approaches) combined with post-classical heuristic procedures ("the history of everyday life", "archeology of knowledge", content - and discourse - analysis ). The use of classical cognitive procedures made it possible to operate with such "ideal" sociological types as "subculture of power", "society of power", "political transit", etc. In their turn, new heuristic procedures made it possible to generate necessary knowledge about the archetypal



understanding of democratic transit subjects regarding relations of domination - subordination, explained sources of self-consciousness of the power subculture representatives, enabled introduction of political transit process real actors' "feelings" in the scientific discourse.

It is emphasized that such a plural in content analytical apparatus reveals the "historicity" of culture, in general and in its components, stimulates to take into account the phenomenon of inertia in algorithms of its functioning, specifies the issue of subcultures, confirms functions of socialization, identification and adaptation that are performed by the institutions of culture, focuses on collective habitus, experiences, lifestyles, etc.

As a result of study of scientific discourse evolution on the role of cultural factor in political processes, several historiographic "turns to culture" were revealed, the advent of each turn characterized a new stage in the development of specialized research, improvement of research tools, development of interpretive models, etc.

Scientific approaches to the interpretation of cultural factor role in political transit process are presented in thesis. It was found out that representatives of foreign and domestic social science (G. Almond, S. Verba, L. Pai, B. Powell, L. Harrison, R. F. Inglehart, O. Gaman-Golutvina, K. Zavershynskyi, A. Zhuykovskaya, V Melnychenko, etc.) interpret culture as a universal descriptor that "determines" qualities of other specialized subsystems of society, defines extent and degree of success of transformations within the political transit framework.

The thesis argues that the phenomenon of culture is as a basis for the political matrix of any society, regardless the paradigm of socialization ("traditional", "modern" or "post-modern" society) within which society develops. The "basicity" of key cultural elements (traditions, customs, rituals, etc.) reveals in the content of the main social conventions, in the construction of life trajectories of individuals and their groups, as well as in the specific design of management institutions and algorithms of their functioning.

It is emphasized that the cultural code of the society should be considered as a fundamental determinant, the unique combination of which determines the general direction of society's political transit, tools for its exercise, its results etc. Culture in general, and subculture of power in particular, determines the degree of socio-political organism's resistance to innovations in the course of democratic transition. It is argued that, resistance of political and cultural matrixes of transit societies to mentioned innovations determines as well the wave nature of democratization process.

Thesis proves that in the course of "forced transit", which confirms the special subjectivity of the political class representatives of the society, the adaptive potential of its power subculture is revealed. In the context of historic backwardness of transit society in the invention of adequate recipes for adaptation to the contemporary challenges, coordinate system ("positive" or "negative") of large scale reform of collective being depends on the activity of anthropological type of the "political human", which is reproduced by the culture of society.

In the comparative analysis of power subcultures of "consolidated" and "defective" democracies, their common and distinctive features were revealed. It is noted that in the power subculture of "consolidated" democracies and in its polar invariant, knowledge as well as the ability of particular individuals and their groups to influence directly (natural and social) substance is equally appreciated. However, this knowledge is used to address fundamentally different challenges. In the first case, the talk is about improvement of effectiveness of political management process on the principles of its rationalization. In the second case, knowledge is used by representatives of the ruling society to create a certain "ideocratic matrix", which moves into the background rational elements of the tandem "domination - subordination" by replacing them with irrational elements, such as faith.

It is determined that the power subculture in the countries of "consolidated democracy" has a certain "autonomy" in relations with citizens, by way of different variants of social contract. On the contrary, in the "defective democracies", social

communication between the ruling elites and citizens is provided by irrational myths, specific rituals, which aim to convince subordinates of the unity of authorities and people. It is argued that political discourse of both "consolidated" and "defective" democracies appeals to the past (in particular, there are allusions about the life values of the "founding fathers"). And in the first and in the second cases, they are in the status of a collective mythologem, which is used to create a common (vertical - horizontal) identity. In both cases, fidelity to "cultural roots" is interpreted by all participants of socio-political interaction as a central element of collective value system.

It is emphasized that power subcultures, countries of "consolidated democracy" and the politeias of "defective democracy" have a dual structure which, in its turn, clearly confirms the difference between their etiology. In the first case, the ambivalence of power subculture is stated, it is generated by the mechanisms of vertical social mobility on the one hand and the professionalism of the ruling circles, on the other. In the second case we are talking about the existence of classical centauric structures of the power subculture, formed by modern and predominantly traditionalistic elements. Cases of "political corruption" are observed, albeit of various scale, this can be explained by ample abilities of representatives of power societies to control material resources of their countries.

Thesis argues that common features of power subcultures of "consolidated" and "defective" democracy countries suggest that revealed attributes should be regarded as the longest-standing elements of political matrixes of all compared societies.

As a result of the study of external-typological features of national power subculture, it is emphasized that its features are fully embodied in value and operational codes of the Ukrainian political class. These codes, in their turn, appear to be the logical results of complex and contradictory processes of its representatives socialization that took place at different stages of the existence of the late Soviet society, as well as consequences of adaptation to radical innovations of the initial stage of Ukraine`s political transit. The author underlines that, the

Ukrainian society of power, which is represented by four main "groups of generations", reproduces the same politico-anthropological types of functionaries ("rent-seeking politicians", "ideocracies" and "compensatory personalities"), which are also found in politicum of "consolidated democracy" countries. However, proportional presence of aforementioned politico-anthropological types in Western and in National politeias 22is fundamentally different.

Study of external typological features of the Ukrainian society of power culture representatives along with the qualitative content analysis of political language used by them as a means of social communication, which was conducted in thesis, allowed to reveal both constant and dynamic elements influencing the course of country`s political transit. Author of thesis included cultural patterns of paternalism, nepotism and nativism, which are transmitted by the ruling class to the entire system of social relations to constant elements. This fact is remarkably stimulated by the general characteristics of country`s "young" elite group, its representatives transmit behavioral stereotypes of "power entrepreneurship" into the sphere of politics and, ultimately, to all other spheres of social relations. Cultural elements, providing the proper level of social inclusion (political responsibility, patriotism, cultural competency, etc.).were attributed to other value code of the Ukrainian society of power, showing negative dynamics.

Keywords: political culture, political matrix, political power, power subculture, path dependence, democratization, adaptation, authoritarian reverse.

### **Список публікацій здобувача за темою дисертації**

#### **Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації**

1. Грабіна Г. Політична еліта України як уособлення субкультури влади /Г. Грабіна //Грані: науково-теоретичний альманах. Вип.3(131).–2016– С.55 – 61.
2. Грабіна Г.В. Адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного транзиту /Г. Грабіна //Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. – 2016. – Вип.58. – С.20 – 29.

3. Грабіна Г. Субкультура влади «консолідованих» та «дефектних» демократій: порівняльний аналіз /Г. Грабіна //Гілея: науковий вісник. – 2017. – Вип.121(№6). – С.199 – 203.
4. Грабіна Г.В. Феномен культури в структурі політичних матриць модерних соціумів: визначення адаптивного потенціалу /Г.В. Грабіна //Політикус: науковий журнал. – 2017. – Вип.1. – С.62 – 66.
5. Grabina G. Subculture of power in modern Ukraine: features of president value code /G. Grabina //The European Political and Law Discourse. – vol.3(1). – 2016. – p.130 – 135.

#### **Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації**

1. Грабіна Г. Субкультура влади в проблемному полі суспільствознавства /Г. Грабіна //II Міжнародна науково-практична конференція: Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: тези доповідей, 13 – 14 лютого 2015р., м. Одеса. – 2015. – С.92 – 95.
2. Грабіна Г. Контент-аналіз в системі методів дослідження субкультури влади /Г. Грабіна // IV науково-практична конференція: Чорноморські політологічні читання: тези доповідей, 11 – 12 грудня 2015р., м. Одеса. – 2015. – С.38 – 40.
3. Грабіна Г. Субкультура влади «консолідованих» та «дефектних» демократій: порівняльний аналіз /Г. Грабіна //Міжнародна науково-практична конференція: Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: тези доповідей, 27 – 28 травня 2016р., м.Львів. – 2016. – С.95 – 99.
4. Грабіна Г. Субкультура влади як об'єкт наукового дослідження /Г. Грабіна //Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia:Inovacne vyskum v oblasti sociologie, psychologia a politologie: тези доповідей, 10 – 11 березня 2017р., Sladkovicovo, Slovenska republika.–2017.–С.178–180.

5. Грабіна Г. Концепт «субкультура влади» в системі засобів дослідження політичного транзиту /Г. Грабіна //Міжнародна науково-практична конференція: Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті: тези доповідей, 16 – 17 червня 2017р., м. Київ. – 2017. – С.72 – 75.

**Наукові праці, які додатково відображають наукові результати  
дисертації**

1. Грабіна Г.В. Теоретичні засади вивчення субкультури влади /Г.В. Грабіна //Вісник Одеського національного університету. Серія Соціологія і політичні науки. Вип.1(22). Том 20.–2015. – С.67–73.

## ЗМІСТ

|                                                                                                    |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>ВСТУП</b> .....                                                                                 | 17  |
| <b>РОЗДІЛ 1. СУБКУЛЬТУРА ВЛАДИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ</b>                    |     |
| 1.1 Культурний чинник в політичних процесах: розвиток наукового дискурсу.....                      | 24  |
| 1.2 Методологія дослідження феномену «субкультура влади».....                                      | 50  |
| Висновки до розділу 1.....                                                                         | 68  |
| <br>                                                                                               |     |
| <b>РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: КОНЦЕПЦІЇ, МОДЕЛІ, МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ</b>   |     |
| 2.1 Феномен культури як базис політичних матриць модерних соціумів.....                            | 70  |
| 2.2 Адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного переходу.....                      | 85  |
| Висновки до розділу 2.....                                                                         | 110 |
| <br>                                                                                               |     |
| <b>РОЗДІЛ 3. СУБКУЛЬТУРА ВЛАДИ «КОНСОЛІДОВАНИХ» ТА «ДЕФЕКТНИХ» ДЕМОКРАТІЙ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ</b> |     |
| 3.1 Культура влади в англо-американській політичній традиції.....                                  | 111 |
| 3.2 Російська політія: авторитарний реверс.....                                                    | 132 |
| Висновки до розділу 3.....                                                                         | 150 |
| <br>                                                                                               |     |
| <b>РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ ЯК УОСОБЛЕННЯ СУБКУЛЬТУРИ ВЛАДИ</b>                           |     |
| 4.1 Зовнішньо-типологічні особливості вітчизняної субкультури влади.....                           | 152 |
| 4.2. Субкультура влади в сучасній Україні: особливості ціннісного коду Президентів.....            | 170 |
| Висновки до розділу 4.....                                                                         | 190 |

|                                        |            |
|----------------------------------------|------------|
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                   | <b>192</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b> | <b>198</b> |
| <b>ДОДАТКИ.....</b>                    | <b>220</b> |



## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Велике розмаїття сценаріїв, шляхів та траєкторій, по яким потенційно здатний розвиватися процес політичного транзиту, взагалі, та демократичного транзиту, зокрема, традиційно зумовлює значний інтерес з боку представників різних напрямів суспільствознавства та гуманітаристики. Але, всупереч сталому інтересу наукової спільноти до феномену суспільно-політичного переходу, питання щодо розробки метатеорії цього процесу досі залишається відкритим. Важливим кроком на шляху до творення такої універсальної пояснювальної системи повинно стати дослідження ролі культури в процесі якісної трансформації структур та спеціалізованих підсистем перехідного соціуму, змін на рівні свідомості та поведінкових практик індивідів – акторів політичного транзиту тощо.

Актуальність дисертаційної роботи, окрім теоретичного виміру її центральної проблеми, підсилюється також і кризовим характером українського варіанту суспільно-політичного транзиту. Відчутні суперечності, що спостерігаються між інноваціями в межах демократизації країни та традиційними елементами вітчизняної політичної культури, об'єктивно стимулюють науковий інтерес до глибинних чинників, які визначають результативність змін в країні протягом останніх двох десятиліть. Одним з таких визначальних чинників слід вважати модель владних відносин, яка імпліцитно закладена в культурному коді нашого суспільства та проявляється в офіційних та повсякденних соціальних практиках, наділяючи процес демократизації національною специфікою. Неупереджене дослідження визначних атрибутів української субкультури влади розглядається автором роботи як запорука досягнення розуміння перспектив реалізації «проекту демократії» у вітчизняних умовах.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано згідно з загальною науково-дослідною програмою кафедри політології Одеського національного університету імені

І.І. Мечникова «Дослідження політичної реальності в контексті нелінійної соціокультурної динаміки» (№ держреєстрації 0116U006604), одним із виконавців якої є дисертант.

**Мета та завдання дослідження** – визначення ролі субкультури влади у детермінації змісту, інструментарію здійснення та напрямку розгортання процесу демократизації, як одного з провідних трендів сучасності.

Обрана тема обумовила вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- дослідити основні етапи розвитку та сучасні особливості наукового дискурсу щодо ролі культурного чинника в політичних процесах;
- визначити теоретико-методологічні принципи наукового аналізу феномену субкультури влади;
- надати авторську інтерпретацію сутності феномену культури як базису політичних матриць модерних соціумів;
- виявити адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного транзиту;
- з'ясувати особливі риси субкультури влади, відтворені в межах англо-американської політичної традиції;
- в межах порівняльного аналізу культурних детермінант «консолідованих» та «дефектних» демократій з'ясувати причини авторитарного реверсу, що здійснюється сучасною російською політиєю;
- виявити зовнішньо-типологічні риси вітчизняної субкультури влади;
- дослідити особливості ціннісного коду Президентів України як представників вітчизняного соціуму влади.

Об'єктом дослідження слід вважати феномен субкультури влади, який, в авторській інтерпретації, виступає в ролі вагомого чинника реалізації процесу демократичного транзиту.

Предметом дослідження є специфіка прояву атрибутів субкультури влади у визначенні змісту та траєкторій політичного переходу, здійснюваного сучасними соціумами.

**Методологія дослідження** детермінується логікою вирішення центральної проблеми даної дисертації та визначається метою і завданнями наукового дослідження.

Автор дисертації вважає, що в основу методології дослідження повинні бути закладені принципи об'єктивності, наукової неупередженості, комплексності тощо. Враховуючи той факт, що центральним елементом аналітичного інструментарію дисертаційного дослідження виступає концепт «субкультура влади», важливим принципом авторського нарративу виступає принцип культурного релятивізму, який стверджує оціночно-нейтральний погляд на всі моделі організації політико-владних відносин, що виступали в ролі кластерів здійсненого аналізу.

Пізнання діалектики взаємозв'язку влади, культури та особи в межах більш широкої проблематики політичного транзиту, визначає міждисциплінарний характер здійснюваного дослідження, поєднання класичного науко-метричного інструментарію суспільствознавства з пост-класичними аналітичними процедурами та засобами отримання знання про сферу політики. До класичних процедур пізнання, застосованих під час дослідження, відноситься загально-логічний прийом абстрагування, використання якого уможливлювало вживання таких «чистих» соціологічних типів, як: «субкультура влади», «соціум влади», «політичний транзит» тощо. Ці та інші ідеал-типові концепти дали змогу позбутися «інформаційного шуму» вторинних за значенням емпіричних даних, виявити взаємозв'язок залежних та незалежних змінних, досягти розуміння логіки їх взаємодії та квантифікувати проблему субкультури влади як чинника демократичного транзиту в цілому.

Використання логічної процедури сходження від абстрактного до конкретного, дозволило авторів дисертації ввести до аналітичного інструментарію роботи дослідницькі процедури конкретно-історичного, структурно-функціонального та біографічного підходів. Перший розкриває «історичність» культури, стимулює до врахування явища інерції в

алгоритмах її функціонування. Другий конкретизує проблематику субкультур, підтверджує функції спільнотної та індивідуальної соціалізації, ідентифікації та адаптації, які виконуються структурами культури. Третій уможлиблює комплексне використання дистанційних та проєктивних методів вивчення природи «людини політичної», відкриваючи через дослідження «політичної мови» (методи дискурс- та контент-аналізів) доступ до кодів субкультури влади конкретного суспільства.

Нові евристичні процедури пізнання сутності субкультури влади як чинника демократичного транзиту представлені методологічними напрацюваннями «історії повсякденності», зосередженої на вивченні буденних практик реалізації владних відносин на рівні мікрополітики. Останнє досягається за рахунок використання різноманітних «его-документів» (мемуарів, спогадів, інтерв'ю, зразків народної «усної традиції»), які дають знання про архетипічні уявлення щодо відносин панування – підкорення, джерела формування самосвідомості представників субкультури влади, уможливлюють введення до наукового дискурсу «почуттів» реальних акторів процесу політичного транзиту тощо.

**Наукова новизна** одержаних результатів зумовлена сутністю центральної проблеми дисертаційного дослідження, адже синтез політологічного та культурологічного підходів у поясненні демократичного транзиту й досі залишається актуальним завданням вітчизняних та закордонних науковців. В межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

- реалізована спроба аналізу сутності демократичного переходу за допомогою концепту «субкультура влади», що дало можливість поєднати культурологічний, кратологічний та політико-антропологічний виміри транзитологічних досліджень;

- апробований аналітичний інструментарій «повсякденної історії» для виявлення атрибутів феномену субкультури влади транзитного суспільства. Завдяки цьому виявлена глибока вкоріненість відносин «панування–

підкорення» в культурну матрицю конкретного суспільства, підкреслена роль суб'єктивного чинника в реалізації «проекту демократії»;

– досліджено адаптивний потенціал субкультури влади в умовах «від'ємного» та «позитивного» різновидів політичного переходу. Внаслідок застосування методик компаративістики, було підтверджено нелінійність алгоритмів розгортання політичного транзиту в культурному середовищі конкретної політиї;

– здійснено комплексне дослідження зовнішньо-типологічних ознак вітчизняної субкультури влади, а саме завдяки сукупності пізнавальних процедур, передбачених застосуванням теорії соціалізації та концепції «поколінь в політиці», дозволило виявити атрибути українського соціуму влади, пояснити наявність феномену «мікрохвиль» у розгортанні процесу демократизації в країні;

– апробовано дослідження особливостей ціннісного коду представників політичної еліти України з використанням методик та технік дискурс- та контент-аналізів. Завдяки цьому виявлена специфіка політико-антропологічних проєктів, вкорінених в світогляді Президентів України, доведена доцільність застосування евристичних процедур лінгвістики у політологічних дослідженнях;

– удосконалено методику застосування концепту «цивілізаційний синтез» під час пізнання сутності процесу політичного переходу та аналітичний інструментарій вираження поліваріантності шляхів демократичного транзиту за допомогою вживання понять: «політична матриця», «політична субкультура», «політична адаптація», «авторитарний ресентимент», «індигенізація».

**Практичне значення одержаних результатів** простежується за чотирьома основними напрямками:

1. Науково-дослідницький: запропонована в дисертаційній роботі методологія може постати основою для подальшого розвитку профільних

досліджень в межах транзитології, політичної антропології, прикладної лінгвістики тощо;

2. Навчальний: концептуальні положення, висновки та результати дослідницької частини дисертації придатні до використання під час розробки навчально-методичних матеріалів, необхідних для викладання курсів дисциплін: «Політичні процеси та інститути», «Політична модернізація та транзитивні процеси», «Політична культура та політична ідеологія» у ВНЗ України;

3. Аналітичний: результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у роботі спеціалізованих дослідницьких центрів, орієнтованих на вивчення проблем адаптації політичної системи до викликів прискореної модернізації та демократизації.

4. Прикладний: основні висновки, що містяться у дисертаційному дослідженні, можуть постати основою для розробки тактики та стратегії діяльності неурядових організацій, які спрямовують свою діяльність на сприяння процесам демократизації українського суспільства.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення дисертації обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: II Міжнародній науково-практичній конференції: Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності (13–14 лютого 2015 р., м. Одеса), IV науково-практичній конференції: Чорноморські політологічні читання (11–12 грудня 2015 р., м. Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції: Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації (27–28 травня 2016 р., м. Львів), Міжнародній науково-практичній конференції: Нові завдання суспільних наук у XXI столітті (16–17 червня 2017 р., м. Київ), *Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia: Inovacne vyskum v oblasti sociologie, psychologia a politologie* (10–11 march 2017, Sladkovicovo, Slovenska republika). Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (2013–2017 рр.).

**Публікації.** Концептуальна основа дисертації та її результати висвітлені в 11 наукових публікаціях, 4 з яких надруковані у виданнях, що визнані ДАК України фаховими із політичних наук, 1 публікація у міжнародному виданні, 1 публікація в іншому науковому виданні, 5 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

**Структура та обсяг дисертації** обумовлені специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження та відповідають його меті і завданням. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен з яких містить по два підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг – 237 сторінок, із них основний текст – 197 сторінок. Список використаних джерел налічує 217 найменувань (20 сторінок).

## РОЗДІЛ 1

### СУБКУЛЬТУРА ВЛАДИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Культурний чинник в політичних процесах: розвиток наукового дискурсу.

Застосування автором дисертації концепту «субкультура влади» в ролі аналітичного інструменту під час пізнання траєкторій демократичного транзиту, уможлиблюється наявним масивом досліджень науковців, які зверталися до окремих проявів культурного чинника в політичних процесах. Як зазначає Н. Яковенко, аналіз історіографії проблеми дослідження може відбуватися за двома антитетичними логічними схемами. Перша з них передбачає упорядкування матеріалу за хронологічно-географічним критерієм. Друга ґрунтується на проблемному викладі матеріалу, виявленні магістральних закономірностей розвитку наукового дискурсу з означеної тематики [198, с. 317–319]. З точки зору автора дисертації, необхідність реалізації її мети та наукових завдань стимулює обрання саме другої стратегії аналізу досліджень, присвячених важливим аспектам теми, що розглядається.

З певною мірою узагальнення, є підстави констатувати, що в дослідженні проблематики культурного бекграунду політичних процесів склалися та досі існують три підходи, два з яких слід позначити, як «базові», а третій, як «похідний», такий, що існує як науковий синтез першого та другого.

Першим з «базових» підходів є культурологічний, що репрезентує культуру в ролі причини, яка «задає» особливості іншим спеціалізованим підсистемам суспільства: економіці, політиці тощо [4, с. 10]. В межах цього підходу, поведінка суб'єктів суспільних трансформацій пояснюється на основі таких елементів культури, як: традиції, звички, цінності, правила та укладені на їх основі соціальні конвенції. У більш масштабному прояві



елементи культури визначають результати еволюції великих соціальних систем, що втілюються в певному дизайні політичних інститутів та режимі їхнього функціонування [157, с.39]. Своєрідною квінтесенцією цього підходу і досі слід вважати крилатий вислів А. де Токвіля: «Культура – мати, а інститути – її діти» [Цит. за: 181, с. 290].

Поступова еволюція культурологічного підходу призвела до виникнення в його межах декількох окремих напрямків досліджень феномену політичної культури: психологічного (Г. Алмонд, С. Верба, Б. Пауел), об'єктивістського (Д. Істон), евристичного (Л. Пай) тощо [35, с. 40]. Крім того, на теоретичне пояснення неусвідомлених мотивацій людської життєдіяльності, які визначають соціальний клімат суспільства, претендує культуральна соціологія [152, с. 13].

За визнанням Л. Харрісона, пропонована культурологічним підходом парадигма заповнює той «евристичний вакуум», який утворився після краху популярної колись «теорії залежності», що застосовувалася для пояснення різних темпів політичного розвитку окремих людських колективів [181, с. 295]. Дійсно, чинник культури дедалі частіше використовується західними вченими в ролі «універсального пояснення» сутності різнорівневих соціальних практик, визначенні «природи» людини та влади тощо [52, с. 33].

Сучасний статус чинника культури в зарубіжному суспільствознавстві чітко визначає в своїй статті соціолог Дж. Айронс. Детермінуючи феномен культури як «процес творення сенсів», вона вказує на вкрай широкий спектр політичних проблем, виникнення та вирішення яких вчені пов'язують з ним: проблеми гендеру, міжетнічних та расових відносин, комунікації еліт та пересічних громадян тощо [211, р. 462]. Зокрема, з точки зору дослідниці, політичну еліту слід інтерпретувати не лише як «структуру», але й як породження конкретної культури [211, pp. 463–464].

Підкреслюючи особливу суб'єктність еліт в культурному процесі, Дж. Айронс зазначає, що вони є центральним елементом у встановленні домінуючого типу політичної культури, визначенні ідеології та створюють

можливості для соціальних рухів, навіть в «репресивному кліматі» [211, р. 465]. Соціолог закликає під час аналізу демократичних зрушень в певній країні брати до уваги фактор психологічної самопрезентації правлячих кіл як прояв глибинних шарів культури влади даного суспільства.

Характеризуючи розвиток культурологічного підходу в зарубіжних суспільствознавчих студіях, слід безумовно погодитися з думкою А. Зуйковської про те, що, починаючи з виходу друком роботи Л. Пая та С. Верби «Політична культура та політичний розвиток» (1965 р.), він став невід'ємною складовою різноманітних транзитологічних гіпотез та концепцій [57, с. 24]. Окрім іншого, завдяки цьому відбувається поступовий відхід від «західноцентричного» сприйняття сутності модернізації і демократизації. Змінюється і загальне тлумачення сутності феномену влади, який, як виявляється, може мати свої «національні інваріанти».

Показовою в цьому відношенні слід вважати концепцію Т. Вейміна, професора китайської історії і філософії Гарвардського університету. Констатуючи наявність в сучасному нам світі «різноманіття модернізацій», Т. Веймін зазначає, що: «У світі так і не відбувся очікуваний перехід від традиції до сучасності. По всьому світу традиція продовжує чинити активний вплив на модернізаційні процеси і, відповідно, сама модернізація нерідко набуває культурних форм, що вкорінені в традиції» [29, с. 238]. Обстоюючи життєздатність конфуціанської політичної традиції в сучасних умовах, дослідник вважає, що до ресурсного потенціалу влади, як чинника широкомасштабних політичних трансформацій, слід відносити такі явища, як: «груповий дух», «суспільний ритуал», «авторитет» тощо [29, с. 249].

Тезу про множинність шляхів політичних перетворень на рівні «культурних зон», утворених протестантським, православним, ісламським чи конфуціанським минулим конкретних суспільств, підтримує й Р. Інглгарт. Зокрема, він зазначає, що суспільства виразно відрізняються одне від одного в залежності від того, які саме комплекси цінностей вони висувають на перший план у своєму існуванні: «Суспільства, де переважають «цінності

виживання», відрізняються відносно низьким рівнем особистого добробуту, невисокими показниками здоров'я населення, відсутністю міжособистої довіри...готовністю підтримувати авторитарні режими» [62, с. 108]. В полярному аксіологічному вимірі існують суспільства, які відстоюють «цінності самовираження», що створює підґрунтя для вдалого колективного пристосування до норм демократії.

Наявність спротиву структур культури хвилям модернізації та демократизації визнає і професор Гарвардського університету Дж. Сакс. Він констатує, що: «Культурні перепони можуть бути як внутрішнього, так і зовнішнього походження (наприклад, суспільне неприйняття ринкових інститутів)...Бар'єри на шляху еволюційних суспільних змін настільки серйозні, що фундаментальне реформування інститутів зазвичай відбувається не в процесі внутрішнього розвитку, але в результаті зовнішніх потрясінь» [149, с. 80].

Пояснити труднощі переходу через чинник культури намагаються представники суспільствознавства країн «неєвропейського ареалу». Все частіше вони приходять до констатації того, що бідність, авторитаризм та соціальна несправедливість, притаманні політиям «третьої хвилі демократизації», обумовлені не лише колоніальним минулим, але й традиційними культурними цінностями та настановами цих суспільств [181, с. 300; 212].

Важливими спільними рисами майже всіх західних наукових концепцій, побудованих в руслі культурологічного підходу, є релятивізм та контекстуалізм [188, с. 186]. Визнаючи важливість чинника культури в політичних трансформаціях, західні вчені приділяють мало уваги спробам творення певної метатеорії, яка узагальнювала б «транзитологічний потенціал» культурного бекграунду. Показовою в цьому сенсі є наукова концепція згаданого вже вище Л. Пая. В своїх розвідках він особливо наголошує на «правильному використанні контексту» під час культурного аналізу, зазначаючи, що: «Наші теорії не дають нам однозначного

тлумачення причинності, яка дозволяє приписувати те або інше значення культурним перемінним» [121, с. 202]. Л. Пай глибоко переконаний в тому, що культурні цінності завжди виступають як певна сукупність детермінант індивідуальних траєкторій життя та міжсуб'єктної взаємодії [121, с. 230].

Така позиція, яка уникає фундаментальних узагальнень та творення ідеал-типових конструктів у дусі методології М. Вебера, притаманна західним релятивістам та контекстуалістам, закладає підґрунтя для наукової практики творення «насичених нарративів»: дослідження окремих авторів «розповідають» про політичну культуру конкретної країни, проте не квантифікують її (Див. напр.: [122]). В цьому сенсі показовим слід вважати спостереження А. Дуки, який зазначає, що: «В дев'яти з десяти книг, що мають найбільше значення за версією Організації американських істориків, досліджується природа американської політичної культури, але при цьому не згадується це поняття» [48, с. 8]. Не даремно представник сучасної культуральної соціології Дж. Александер підкреслює, що більшість профільних теоретичних моделей західних вчених потерпає від фундаментальних недоліків в силу того, що в них культура не виступає незалежною перемінною [Цит. за: 52, с. 34].

Винятками із зазначеної «родової» характеристики культурологічного підходу західної історіографії є комплексні концепції сучасного суспільно-політичного розвитку З. Баумана та Г. Маркузе. Зокрема, ідеолог «нових лівих» Г. Маркузе вважав, що провідною тенденцією західної політичної культури є її «деполітизація», яка втілюється у поступовому «вилученні» політичних та моральних питань з соціального життя. Правлячі еліти, внаслідок зростаючої «технологізації життя», постають як носії «інструментального розуму». Останній є побічним продуктом деполітизації та гарантується впливом ЗМІ на культурні традиції нижчих соціальних прошарків, регіональних та національних меншин, які «заганяються» у прокрустове ложе стандартизованої культури за допомогою інформаційного оману [Цит. за: 45, с. 70].

Поділяючи загальні світоглядні постулати культурологічного підходу, східноєвропейські дослідники демонструють принципово іншу евристичну стратегію у вивченні чинника культури в процесі фундаментальних суспільно-політичних трансформацій. З одного боку, вони визнають природність і суперечливість норм культури, констатують поліваріантність шляхів її розвитку. Проте, з іншого боку, вони намагаються не лише детермінувати її «слід» у змінах, що відбуваються, але й відповісти на більш «глибокі» питання: про мету культури, її завдання, вплив усталених моделей мислення владних спільнот на специфіку їхньої комунікації з масовими групами тощо [48, с. 8; 35, с. 40]. При цьому констатується наявність у кожної національної культури власної феноменології, яка, в свою чергу, визначає логіку поступального становлення та розвитку суспільства в часі та просторі [77, с. 159].

Враховуючи той факт, що суспільства, до яких належать представники східноєвропейської гуманітаристики та суспільствознавства, є дієвими учасниками процесів «третьої хвилі демократизації», є цілком природною ситуація коли концепції зазначених авторів присвячені, передусім, вивченню політичного прояву культурного коду «своїх» країн. Зокрема, у російському суспільствознавстві традиція вивчення впливу культурного підґрунтя на модерні суспільно-політичні процеси була закладена ще М. Бердяєвим, який на рівні філософських рефлексій зазначав наявність фундаментальної дихотомії в політичній культурі свого народу: росіяни, з одного боку, є носіями «бездержавного характеру», проте, з іншого, Росія є найбільш етатистською та бюрократичною державою в світі [Цит. за: 35, с. 41].

Представники політичної науки, характеризуючи специфіку прояву культурного підґрунтя цієї політиї Східної Європи в її сучасних суспільних процесах, використовують концепт «російська влада», намагаючись пояснити її особливості через історичне минуле [145, с. 29]. Зокрема, дослідник В. Сергєєв, констатуючи «невиправдано жорстокий» характер політичної культури Росії, пояснює його споконвічною дистанцією між

елітою та народними масами (нормандське панування), сильними впливами степових кочівників (монгольське ярмо), візантійським спадком (кулуарна політика) тощо [150, с. 8–9].

Наближеною за своїм науковим осередям до концепції В. Сергєєва, є авторська позиція В. Крамника. Автор вважає, що традиційним стрижнем російського політичного життя є «царецентризм», який обумовлює жорстку орієнтацію на першу особу держави, горизонти розвитку, що проголошуються нею, її ідеали та цінності [81, с. 78].

Дослідник Ю. Красін вважає, що відчутна дистанція між політичним класом Росії та широкими масами систематично породжує вертикальний соціальний конфлікт, засобом здолання якого виступають здебільшого не реформи, а різноманітні практики політичної корупції, до яких слід зараховувати й «рентний конформізм» [82, с. 56].

Аналізуючи тренди розвитку культурологічного підходу в російському суспільствознавстві, К. Завершинський констатує перехід профільних досліджень від пошуків об'єктивних чи суб'єктивних основ культурного процесу до розуміння комунікативної природи політико-культурних феноменів [52, с. 34]. В пізнанні сутності «російської влади» К. Завершинський вважає за доцільне акцентування уваги дослідників на «структурах очікувань», вкорінених в масовій свідомості, та «ментальній соціальній пам'яті» (поєднання ідентичностей минулого з ідентичностями сьогодення) з метою прогнозування майбутніх комунікацій [52, с. 34].

Досліджуючи особливості «своїх» національних культур «з середини», східноєвропейські автори досить часто виступають і в ролі «нерезидентів», апробуючи аналітичні моделі під час пізнання культурних матриць інших суспільств. Показовим в цьому сенсі є дослідження І. Яковенка. Автор порушує важливу теоретичну проблему співвідношення «великої» та «малої» традицій європейської культури, кожна з яких транслює на суспільство свої зразки соціального та політичного структурування, визначає «бажані» культурні практики, прийнятні алгоритми повсякденних комунікацій тощо. І

якщо перша – «велика» – традиція, асоціюється в концепції автора з ортодоксією, офіційною культурою держави і таким самим державним конформізмом, то друга – «мала традиція» – пов'язується з субкультурами, опозицією, в тому числі і політичною [197, с. 87–89]. За думкою автора, боротьба за домінування цих двох традицій культури, визначала та визначатиме на далі політичне життя суспільств європейського ареалу, задаючи певну циклічність в їхньому існуванні.

Так само, як і їхні західні колеги, представники східноєвропейського суспільствознавства звертаються до проблем впливу глобалізації на владні практики в модерних соціумах. Зокрема, В. Голофаст, констатує, що час локальної гармонії культури пішов у минуле. В умовах глобалізації в межах «національних держав» утворюються особливі анклавні відносин та зв'язків, побудовані впливом домінантних агентів впливу (еліт). Останні, завдяки можливостям технотронної цивілізації, набувають здатність стверджувати свої довільні культурні рішення в якості пануючих норм. Завдяки тому, що буття еліт як і раніше перебуває в «онтологічному просторі боротьби за владу», вони активно створюють атмосферу ексклюзивності та сегрегації між різноманітними «анклавами впливу». В умовах втрати державою монополії на творення життєвих сенсів та завдяки діяльності конкуруючих еліт, ці анклавні інтегруються в різні системи відносин, одночасно зберігаючи свої ексклюзивні кордони відносно оточуючого соціального середовища [39, с. 72–73]. Як загальний підсумок, життя суспільства, залученого до процесів глобалізації, надзвичайно ускладнюється і, відповідно, владні практики в ньому стають навіть не «двошаровими» (на публічному та побутовому рівнях), а «багатошаровими» [39, с. 72].

Поєднуючи основні теоретичні постулати «світ-системного аналізу» та теорії елітизму, дослідник О. Кочетков вважає, що ядром політичної глобалізації є процес взаємодії між національними елітами, який постійно посилюється. Внаслідок формальних та неформальних контактів формується транснаціональна еліта, яка усвідомлює свою автономність та послаблює свої

зв'язки з національними електоратами [80, с. 10]. Поряд із цим, глобалізація не призводить до формування внутрішньо-гомогенного політичного класу планетарного масштабу. На глибоке переконання автора, політична боротьба надалі відбудуватиметься між вдома основними угрупованнями світової еліти – соціал-ліберальним та неоконсервативним. Перше пропонує своїм підлеглим стабілізацію зростання, пом'якшення соціальних конфліктів, зниження соціального розшарування, що, в загальному підсумку, значитиме певне заощадження ресурсів. Друга частина світового політикуму виступає за посилення національно-державної суб'єктності, збереження старих соціальних конвенцій одночасно з їхньою незначною «модернізацією» тощо [80, с. 13].

Належна роль у розвитку культурологічного підходу в політичних студіях належить й українським дослідникам. Зокрема, у сприйнятті А. Зуйковської політична культура виступає як певна «матриця», адже вона, «надаючи орієнтири ефективної політичної поведінки на індивідуальному рівні, створює концептуальну мережу зв'язків у свідомості індивіда, формує структуровану систему цінностей і раціональних суджень, котрі відповідають наявним інститутам та організаціям на рівні суспільства» [57, с. 23–24].

Вітчизняна дослідниця Є. Петракова, аналізуючи традиції українського «ринку влади», абсолютизує демократичну складову політичної культури нашого народу. Проводячи своє дослідження через основні етапи політогенезу українців, авторка стверджує, що: «Ніяким чином не можна ігнорувати роль традиційного східнослов'янського демократичного фактору в політичному житті суспільства і формуванні методів впливу на суспільну думку» [131, с. 115–117]. Визнаючи слушність концепції Є. Петракової в цілому, поряд з цим не можна прийняти беззаперечно її тезу про те, що: «Принципом формування тогочасної української держави (УНР – Г. Грабіна) виступав традиційний демократизм» [131, с. 117]. Справа в тому, що у творенні УНР, окрім демократично налаштованої інтелігенції, уособленої постатями М. Грушевського, Є. Чикаленка, В. Винниченка та ін., брали



активну участь і носії авторитарних цінностей (С. Петлюра, М. Михновський, Д. Донцов), які, так само, як і їхні ліберальні колеги, належали до української культури, постаючи носіями вкорінених в ній операційних кодів.

Приклади контекстуалізму у тлумаченні ролі культурних чинників в політичному процесі, знаходимо в концепції В. Мельниченка. Автор вважає, що під час дослідження специфіки реалізації владних відносин в конкретній країні, слід звертатися, поміж іншого і до культурних чинників. В. Мельниченко зазначає, що: «У кожній країні механізм забезпечення політичної відповідальності формується під визначальним впливом національної специфіки...» [108, с. 99]. Дослідник констатує наявність в Україні наочного розриву між формальними демократичними інститутами та неформальними діями в їх межах. Здійснений аналіз дозволяє В. Мельниченко детермінувати українську політію як «дефектну демократію» [108, с. 101].

Другим з «базових» підходів в дослідженні проблематики культурного бекграунду політичних процесів, з точки зору автора дисертації, є кратологічний. Акцентуючи увагу на іншому «полюсі» проблеми, що розглядається, – феномені влади – цей підхід поєднує в собі як традиційні наукові концепції, так і нові «епістемологічні фрейми» [129, с. 317].

До групи традиційних кратологічних концепцій та теорій, що презентують владу в ролі «творця соціальності», слід віднести різноманітні її психологічні інтерпретації (наукові концепції політологів Г. Моргентау, А. Вольферса, істориків У. Ленджера, А. Тейлора тощо) [189, с. 185].

Вказуючи на вкоріненість мотивації досягнення влади в психології людини, Ч. Меріам називав шість елементів, які формують розповсюджене у масовій свідомості «простих» людей її сприйняття: 1) Насильство; 2) Обман; 3) Корупція; 4) Непохитність; 5) Ретроградність; 6) Нерішучість [Цит. за: 45, с. 67].

Розвиваючи своєрідну «теорію рис», соціальні філософи Х. Ортега-і-Гассет та К. Мангейм вважали, що в основі політичної влади знаходяться такі

нематеріальні феномени, як соціальна солідарність та моральний дух. Саме вони дають змогу великим соціальним групам, діючи колективно та узгоджено, підтримувати корпоративне існування нації та її інститутів. Буття нації, як великої соціальної групи, закріплюється у звичках та в самій «структурі людини» [36, с. 22]. Аби продемонструвати не лише вкоріненість владних практик в структури людської особистості, але й показати їх динаміку, зазначені автори використовують так званий «генераційний» підхід в тлумаченні політичних змін: «політичне життя» кожного покоління (генерації) триває приблизно 30 років. Ставши політично зрілим, покоління витрачає перші п'ятнадцять років на те, аби кинути виклик генерації, що вже має владу. Потім це нове покоління саме приходить до влади на п'ятнадцять років, після чого його політична активність слабшає, а нова генерація починає претендувати на владу [189, с. 51].

Серед вітчизняних дослідників, які намагаються пояснити специфіку владних відносин в процесі демократизації через психологічні особливості провідних суб'єктів трансформаційних процесів, слід віднести, зокрема, О. Хорошилова [185]. Автор наголошує на тому, що ефективність застосування різноманітних транзитологічних концепцій зростає за умови врахування особливостей психологічних атрибутів двох основних акторів трансформаційних процесів – еліти та мас [185, с. 54].

До традиційних кратологічних концепцій слід віднести, беззаперечно, і структурно-функціональну інтерпретацію феномену влади [129, с. 318]. Постаючи антитетичною до теорії рис, ця концепція тлумачить владу як властивість і функцію певної соціальної системи (структури) [36, с. 22]. Прихильники структурно-функціональної концепції вважають, що основними відмінними рисами будь-якого суспільства виступають панування, конфлікт та придушення, а структура такого суспільства ґрунтована на владі одних груп людей над іншими [157, с. 121]. У найбільш абсолютизованому варіанті, влада подається як особливе явище, що існує «перед», «поза» і «після» (отже, довше у часі) будь-якого її носія [36, с. 27].

Важливе місце серед нових евристичних систем в межах кратологічного підходу належить, безперечно, концепції футуролога Е. Тоффлера. Визначаючи тріаду елементів, що складають сутність влади як соціального феномену (сила, багатство та знання), Е. Тоффлер вважає, що кожному з фундаментальних етапів розвитку людської цивілізації (відповідно – «традиційне», «індустріальне» та «інформаційне» суспільство), властиво домінування одного зі згаданих елементів. Автор констатує, що внаслідок переходу людства до парадигми «суперсимволічної економіки», першість серед трьох структурних елементів переходить до знань. Це, в свою чергу, створює шанс для процесу демократизації, адже: «Знання – найбільш демократичне джерело влади. Це перетворює його на постійну загрозу для владних класів, навіть якщо вони використовують його для зміцнення власної могутності» [167, с. 42]. Справа в тому, що за допомогою традиційних і електронних ЗМІ та освітніх закладів знання постійно перерозподіляються між різними соціальними групами та окремими суб'єктами. Відповідно, відбувається й перерозподіл влади, здійснюється плюралізація складу її суб'єктів.

Ці фундаментальні зрушення у логіці розгортання владних відносин, констатовані Е. Тоффлером, дають йому підстави проголошувати наше колективне входження до нового етапу політичного життя, який він позначає «часом можливостей» для меншин, що «вирішують питання» [167, с. 302]. На цьому етапі рівномірний розподіл влади є утопією. Третя «інформаційна хвиля» розвитку людської цивілізації провокує й злам традиційної «ціле-раціональної» концепції врядування. На зміну педантичним бюрократам, які намагаються «зберегти обличчя», приходять індивідуалісти, радикали, ексцентрики. За визначенням футуролога, це – радше «пірати», аніж «бюрократи», а в умовах технотронної цивілізації, це ще й пірати «електронні» [167, с. 49]. Логікою дій таких управлінців керуватиме міжособна боротьба за владу, а не «холодна, чітка раціональність, описана в підручниках» [167, с. 223].

Оригінальну інтерпретацію сутності феномену влади надав відомий італійський соціолог та економіст Дж. Аррігі. З його точки зору, владу слід сприймати як «хронічно суперечливий процес» визначення пріоритетів самоорганізації (ринок) та централізації (планування), що, в свою чергу, знаходить прояв в усіх без винятку сферах соціальності [7, с. 19]. Дослідник критикує своїх колег – М. Фуко, Ж. Деріда, П. Бурд'є за те, що їх аналітичні моделі еволюції форм влади мають відверто «лінійно-поступальний характер». На противагу ним, Дж. Аррігі пропонує інтерпретувати розвиток людської цивілізації в парадигмі «хвиль», полярними точками яких виступають різні моделі організації суспільно-політичного контролю. Він обстоює думку про те, що дійсно важливим переходом, який потребує пояснення, є не перехід від феодалізму до капіталізму, а перехід від «розпорошеної» до «централізованої» капіталістичної влади [7, с. 50–51].

Дослідник констатує існування широкомасштабного (в хронологічному та територіальному вимірах) «маятника Піррена», логіка якого полягає в постійному відтворенні кризових явищ в системі капіталістичного виробництва та контролю, що, в свою чергу, висуває на перший план в глобальному лідерстві окремі держави, які спроміглися привнести рішучі інновації в цих сферах людського буття [Цит. за: 46, с. 7–8]. Дж. Аррігі вважає, що протягом ХХ ст. зусиллями різних держав була створена громіздка та зовнішньо непохитна конфігурація політичної влади та відносин, яка в масштабах кожної національної держави ґрунтувалася на союзі великих профспілок, великого капіталу та такого само «великого» уряду [7, с. 41]. Проте, поступово дається ознаки послаблення системи територіальних держав як основного локусу «світової влади» [7, с. 416]. Дослідник вважає, що подальший розвиток процесу глобалізації ставить цивілізацію на роздоріжжя вибору моделі організації влади. До найбільш імовірних альтернатив в цьому сенсі Дж. Аррігі відносить наступні: творення єдиного «світового уряду», завершення «рах Americana» та перенос центру влади до Східної Азії, або настання «анархічного порядку економіки» в

межах якого не існує єдиного центру впорядкування міжнародних економічних та політичних відносин [7, с. 450].

До вивчення трансформацій владних відносин в «короткому двадцятому столітті» звертався й відомий історик – неомарксист Е. Гобсбаум. На його думку, ХХ ст. було «епохою крайнощів», адже саме в його межах відбувся різкий перехід від традиціоналістських імперій (Російської, Османської) до системи нових національних держав в цілому ряді регіонів світу, від ліберального гуманізму до диктату тоталітарних систем тощо [182]. Підсумки завершення цієї епохи, з точки зору історика, є достатньо песимістичними. Хвилі «демократичного транзиту» так і не призвели до остаточної перемоги цінностей та норм народовладдя. Навпаки, він констатує зростання розриву між «мінімумом знань, який офіційно вважається «письменністю» (на межі з практичною неписьменністю) та рівнем знань еліт» [182, с. 22]. Користуючись цим розривом, представники правлячого класу намагаються досягнути реваншу в поверненні обсягу свого політичного контролю над масами, який був втрачений завдяки революціям попередньої історичної епохи.

Можливість прогнозованого Е. Гобсбаумом «повстання еліт» підтверджують і інші сучасні дослідники (К. Леш, Б. Кагарлицький) [64; 97]. «Локальний» середній клас поступово програє свої політичні позиції «глобальному» політичному класові. Про нові можливості для «реваншу еліт» говорить й відомий теоретик процесів глобалізації – З. Бауман. Він вважає, що трьома неодмінними атрибутами сучасної влади є: швидкість пересування в просторі, незалежність від географічних відстаней при збереженні ефективності впливу, свобода від зміни локації [Цит. за: 21, с. 51]. Зрозуміло, що всіма цими особливостями організації владних відносин в повному обсязі користуються саме представники еліт, а не їх контрагенти з середнього класу. Враховуючи цю об'єктивну особливість, дослідники М. Хардт та А. Негрі відстоюють думку про те, що в основі сучасних відносин влади знаходяться «гнучкі ієрархії» та «змішані ідентичності», що

наділяє новими атрибутами феномен субкультури влади, який відтепер існує не лише на рівні національних політич, але й на рівні глобального «інтернаціоналу еліт» [Цит. за: 21, с. 51].

Представники східноєвропейського суспільствознавства також звертаються до глобального контексту сучасних владних відносин, хоч не завжди поділяють алармістські настрої своїх західних колег. Так, зокрема, В. Бурлачук погоджується з думкою західних теоретиків глобалізації в тому, що: «Неоглобалізм спромігся винайти новий тип технології влади, відкривши той факт, що соціальний контроль, як головна функція влади, може стверджуватися не лише за допомогою визначення норм та правил, але й за допомогою розподілу певних зразків споживання» [21, с. 52]. Дослідник констатує, що: «Конфігурація влади у вигляді центру та периферії перетворюється на мережу, зіткану з неперервних комунікативних потоків різної інтенсивності між різними міжнародними фінансовими та політичними інститутами» [21, с. 50–51]. Така комунікація зрівнює та робить прозорими різні «поверхи» влади. Вона послаблює ті бар'єри, якими влада намагалася відмежуватися від суспільства. Шанс для демократії надають ЗМІ, які: «вибивають з рук влади такий важливий інструмент панування та управління, як таємниця» [21, с. 48].

З точки зору автора дисертації, акцентування наукового дискурсу на впливі, який процес глобалізації вчиняє на моделі владних відносин, є надзвичайно корисним з огляду на проблематику, що розглядається в даній роботі. Справа в тому, що об'єктивні трансформації сфери політики, за яких, за висловом Ж. Еллюля «держава вже не є диктатором з декількома всемогутніми міністрами», посилюється прояв культурних особливостей тих багатьох суб'єктів владних відносин, які отримали можливість проявити себе на різних «поверхах» соціальності [Цит. за: 45, с. 69–70]. Як зазначав Е. Тоффлер, в будь-якому суспільстві система влади послідовно подрібнюється на все менші підсистеми. Вони пов'язуються зворотними зв'язками між собою та більш крупними системами, частинами яких вони є.

Як наслідок, індивіди входять до багатьох різних, хоч і пов'язаних між собою підсистем влади [167, с. 575]. Завдяки, окрім іншого, і тому, що в інформаційному просторі світу, який глобалізується, різнорівнева суб'єктність претендує на самодостатність та політичну значимість, зростає «звучання» мікрорівня субкультури влади як реального феномену та актуалізується її значимість в якості інструменту аналізу основних тенденцій соціальних змін.

Плюралізація складу агентів владних відносин стимулювала дослідників розширювати предметне поле своїх кратологічних студій. Як наслідок, з другої половини ХХ ст. західні дослідники почали зосереджувати свою увагу на суб'єктах, які діяли у «вузлових точках» та центрах влади, розташованих нижче офіційного державного рівня. Так, зокрема, народився новий напрямок досліджень відомий під назвою «історія повсякденності». Як зазначав фундатор цього напрямку – німецький історик А. Людтке: «Влада не являє собою жодної зовнішньої даності, а означає конкретні моменти повсякденних життєвих практик...» [98, с. 65].

Завдяки дослідженням власне А. Людтке, а також його послідовникам в межах «історії повсякденності» (Ш. Фіцпатрік, Дж. Істер) остаточно пішов в минуле «образ примітивної диктатури, яка тисне «згори до низу» [98, с. 207]. Замість нього в аналізі причин авторитарного реверсу та встановленні тоталітарних диктатур середини ХХ ст. почала використовуватися аналітична модель «полікратії», яка стверджувала «звичайних» людей в статусі акторів (хай і не завжди свідомих цієї ролі) політичного транзиту [175; 63].

Виникнення «історії повсякденності» збіглося у часі з формуванням в інших країнах споріднених дослідницьких напрямів. Так, у Франції в другій половині ХХ ст. сформувався напрям «історичної політичної антропології», який зосереджував увагу на повсякденних практиках в сфері владних відносин, механізмах функціонування влади в культурі, уявленнях про неї в суспільстві [20, с. 92]. Зокрема, тематику «археології повсякденних практик

володарювання» розвивав в своїх дослідженнях М. Фуко. В його інтерпретації, влада – це здатність переформатовувати дискурс, формувати наші уявлення про світ та буття в ньому через зміни систем понять про нього [Цит. за: 165, с. 190].

Необхідність «парадигмального повороту до людини» у вивченні траєкторій політичних трансформацій констатують і російські дослідники В. Лапкін та І. Семененко. Вони відстоюють думку про те, що: «Саме «людина політична» є первинним носієм соціальної суб'єктності. Своєю діяльністю вона формує політичний світ зі всіма його акторами» [89, с. 65]. Наукова концепція цих авторів продовжує традицію глибинних антропологічних досліджень, започаткованих Ю. Левадою, спрямованих на вивчення адаптивних практик індивідів в кризових транзитивних соціумах [Див. напр.: 92].

До аналітичного інструментарію «історії повсякденності» тяжіє й концепція А. Лінецького. Дослідник вважає, що вирішальну роль у становленні політичних систем відіграють особливості поведінки людей в тих ситуаціях, коли «оформляється» влада одних індивідів над іншими. Цей процес слід вивчати через «інститути мікрорівня» (найбільш прості та буденні практики, зразки поведінки тощо). Останні, внаслідок своєї поширеності, відіграють провідну роль в усіх суспільних процесах, постійно транслуючи свої наслідки на «верхні» (публічні) поверхи політичної влади [91, с. 12–14].

Одним з наслідків поступового «зсуву» кратологічних досліджень з рівня офіційних інститутів влади на мезо- та мікрорівень відносин панування – підкорення слід вважати включення до проблемного поля суспільствознавства тематики «міських режимів». Такі вітчизняні та зарубіжні автори, як О. Мазур, С. Рибалка, А. Чіркова, В. Ледеяєв, Д. Сельцер, вважають, що міські спільноти можуть виступати в якості моделі аналізу влади, що відтворюється в соціумі в цілому [101; 144; 187].



Ускладнення природи феномену влади в сучасних умовах об'єктивно стимулюють зростання популярності комунікативної парадигми кратологічних досліджень. Так, в західній науці особливе місце посідає теорія символічно генералізованих засобів комунікації, запропонована Н. Луманом. Відповідно до цієї теорії, всі процеси, що розгортаються в суспільстві, формуються владою за допомогою ЗМІ, які, в свою чергу, творять сенсові коди, застосовувані для управління суспільством [Цит. за: 123, с. 271]. Рухаючись у просторі основних теоретичних постулатів цієї теорії, сучасні дослідники застосовують аналітичний інструментарій різних дисциплін для розкриття особливостей офіційного дискурсу конкретного суспільства, виявлення специфіки мови політики, вивчення ціннісного та операційного кодів представників соціумів влади тощо.

Показовими в цьому відношенні є дослідження М. Гаврилової, О. Шестопал, Г. Зверевої, В. Бурлачука, В. Стоцького, Л. Стрий, І. Ломко.

Дослідниця М. Гаврилова, аналізуючи владний дискурс Росії, як складовий елемент субкультури влади, зазначає чітку еволюцію, через яку пройшла лексема «влада» в мові політики цієї країни. Відмічаючи зміни сенсового навантаження цієї категорії, вона констатує, що в російській мові етимологія лексеми є чітко пов'язаною з такими поняттями, як «володарювати» та «володіти». В західноєвропейських мовах простежується принципово інша конструкція цього поняття: «Англійське слово «power» та французьке слово «pouvoir» походять від латинського «potere» – «бути здатним робити щось» [32, с. 100]. Таке фундаментальне розходження сенсового навантаження центральної категорії політичного дискурсу Росії та країн Західної Європи, з точки зору дослідниці, свідчить про принципово відмінні традиції інструментального використання самого феномену влади в політичному житті цих спільнот.

Дослідження мови політики посідають важливе місце в методах дистанційованого аналізу, застосовуваних представниками школи політичної психології МДУ імені М. Ломоносова на чолі з О. Шестопал. Цей

дослідницький колектив зосереджує увагу на таких важливих аспектах формування та функціонування субкультури влади Росії, як проблема політичної соціалізації, ролі політичних лідерів та образ влади, закріпленій в масовій свідомості громадян тощо [152, с. 13; 191, с. 47].

На високу оцінку, з огляду на ефективність застосування політико-психологічного аналізу по відношенню до вивчення колективного коду правлячої еліти Російської Федерації, заслуговує й колективна монографія «Обличчя влади: російська політична еліта 1998–2000 рр.», що вийшла друком за загальною редакцією О. Гринкевича та А. Гуцала. Автори цього дослідження не лише спромоглися створити надзвичайно евристично-корисні психологічні портрети представників панівного класу цієї країни, але й зробити значний внесок у розвиток методології та техніки застосування політико-психологічного інструментарію для виявлення культурних атрибутів субкультури влади у перехідному суспільстві [117].

Досліджуючи особливості сучасного політичного дискурсу, в цілому, та в Росії, зокрема, Г. Зверєва визначає основні етапи, через які відбувалося конструювання суспільної «матриці», в межах якої знаходиться наразі переважна більшість громадян цієї країни. Особливе значення Г. Зверєва надає першим з двох етапів:

1. «Надання імені» реальному світові. Етап передбачає включення бажаної для влади реальності до соціальної мови, її «вбудову» до системи особистих та колективних уявлень, образів, стереотипів свідомості;

2. «Доместифікація» реальності. Здійснюється шляхом редукції реальності, яка конструюється, до «порожніх форм-кліше», що використовуються надалі для упорядкування особистого досвіду споживачів – громадян країни – та зведення його до узгодженої елітою системи колективного світогляду [53, с. 24].

Український соціолог В. Бурлачук також здійснює свої наукові розвідки в межах проблемного поля «дискурсології» [21; 22]. Зокрема, він звертає увагу на процес десакралізації влади в Україні в умовах перманентної

політичної кризи. Автор зазначає, що соціальне буття влади є набагато ширшим, аніж її офіційний вимір. Саме тому він вважає доцільним здійснення соціологічного аналізу, ґрунтованого на концепції символічної легітимації владних інтеракцій [22, с. 96].

Політолог В. Стоцький присвятив своє дисертаційне дослідження комунікативним технологіям, реалізованим ЗМІ у політичному процесі. Визначаючи суперечності політичного транзиту та роль мас-медіа в ньому, він констатує, що: «Відмовляючись від авторитарної моделі відносин із владою, ЗМІ опиняються у політичній та економічній залежності від представників різних фінансових груп, репрезентуючи їх позицію у комунікативному просторі» [159, с. 3]. З точки зору дисертанта, це спостереження є дуже важливим для розуміння логіки трансформацій, що відбуваються. Адже таким чином, з одного боку, створюються об'єктивні передумови для плюралізації політичної участі різноманітних «зацікавлених суб'єктів» (запорука демократизації), але з іншого – закладається підґрунтя для медіакратії (один з сучасних різновидів авторитарного панування).

Оригінальний підхід до вивчення особливостей українського політичного дискурсу запропонувала Л. Стрий. Автор зверталася до ігрової природи політичної комунікації, визначаючи феномен ритуалізації як центральний параметр політичного дискурсу [161, с. 5].

Вивченню вульгаризмів політичної мови України присвятив свою роботу І. Ломко. Основна увага автора була приділена аналізу соціально-гносеологічної природи вульгаризмів, запропоновані засоби протидії вульгаризації політичного знання серед широких шарів пересічних громадян країни [95, с. 18].

Проблему новотворів української політичної мови (зокрема неологізмів та okazіоналізмів) досліджує Н.А. Латигіна [90]. Підготований та виданий за її участю енциклопедичний словник – довідник політичної лексики слід оцінити як вагомий внесок у вдосконалення методики дистанційного вивчення специфіки культурного коду представників соціуму влади.

Як можна переконатися з попереднього викладу матеріалу, два проаналізовані вище «базових» підходи в дослідженні проблематики культурного бекграунду політичних процесів мають багато спільних аспектів, що створюють ефект «змішаного проблемного поля». Саме з огляду на це так важко чітко розвести в предметному визначенні наукові студії, які здійснюються в загальноприйнятій номенклатурі «політичних інститутів та процесів» й «політичної культури та ідеології». Поряд з цим, об'єктивне існування цього «змішаного проблемного поля», легітимізує акт своєрідного аналітичного синтезу, наслідком якого, з точки зору дисертанта, слід вважати існування третього підходу в розгляді центральної проблеми пропонованої роботи. З певною мірою узагальнення, цей підхід слід позначити як «субкультурний». Поєднуючи в своїх теоретичних конструкціях проблеми культури і влади, прихильники цього підходу «замикають» їх на важливій складовій ланці – людині, уможливаючи використання таких важливих «евристичних фреймів», як: стиль, мода, статус тощо.

За визначенням американського фахівця з культурної антропології Х. Рен, вивчення сутності субкультур західною наукою з самого початку відбувалося з урахуванням наявності тісного взаємозв'язку з факторами політичного середовища (ідеологічно обґрунтовані дії пануючих соціальних груп по відношенню до маргіналів, специфіка інтерпретації/реінтерпретації культурних стандартів правлячими елітами, особливості фази розвитку капіталізму) [208].

Своєрідними піонерами досліджень субкультур були вчені Чиказької школи соціології та економіки (Р. Парк, А. Коен, Г. Бейкер та ін.) [214]. Їх дослідження, припадаючи на період 1920–1960 років, зосереджувалися на феномені субкультури як на явищі, що дає можливість вивчити різні аспекти поведінки індивідів (переважно девіантної та деліквентної). Зокрема, дослідження Р. Парка, Е. Баргса та Р. МакКензі «Місто» (1925 р.) заклало важливі теоретичні засади для дослідження субкультур взагалі та таких

профільних напрямків суспільствознавчих студій, як «екологія людини» та урбаністика [214].

Наступним етапом слід вважати діяльність Бірмінгемської школи культурних досліджень (1960–1980 рр.), представники якої остаточно легітимізували наукові дослідження культурних формацій всередині західних країн. Зокрема, Дж. Кларк, С. Холл, Т. Джефферсон та Б. Робертс – автори монографії «Супротив за допомогою ритуалів» (1975 р.) підкреслювали, що субкультура являє собою теоретичне знаряддя для позначення складних взаємовідносин між домінуючими культурними практиками та супротивом мейнстріму з боку окремих соціальних груп. Субкультура інтерпретувалася в парадигмі класового підходу, а сутність проблеми розкривалася за допомогою концептів «влади», «нерівності», «ієрархії», «супротиву», «конформізму» [208].

Сучасний етап (починаючи з 1990-х рр.) цілком пов'язаний з постмодерністським тлумаченням сутності субкультур та відображає актуальні системні перетворення, які відбуваються в житті соціумів під впливом глобалізованого капіталізму. Зокрема, К. Кемпбелл у своєму дослідженні «Романтична етика» обґрунтовує думку про те, що споживацька культура сучасності трансформує «протестантську етику та дух капіталізму» в етику Романтизму, орієнтовану на пошук задоволення, самоствердження та стилістичних інновацій. Центральною цінністю постає свобода, яка отримує статус провідної «теми» субкультурних практик: свобода від правил, контролю, «структур» та конформістських конвенцій [Цит. за: 208].

Відхід західної наукової традиції від переважно «девіантної» інтерпретації сутності субкультур фіксується, зокрема, і на прикладі концепції, запропонованої соціологом Н. Смелзером. Він зазначає, що якщо девіація виходить за межі поведінки окремої людини та фіксується протягом тривалого часу, вона може призвести до творення нової субкультури, основні принципи якої стимулюють «порушення правил» [157, с. 120]. Відповідно до визначення соціолога: «Система норм та цінностей, які відрізняють групу від

більшості суспільства, називають субкультурою» [157, с. 331]. Цінності субкультури впливають на формування особистісних рис членів цієї групи. Н. Смелзер наголошує на тому, що відмінності між окремими субкультурними утвореннями не означають відмови від національної культури, вони характеризують лише наявність певних інваріантів в її складі [157, с. 331].

Постмодерністська парадигма звертається до проблеми емансипації не лише на рівні макро-політики, але й на мікро-рівні (буденної політики). Зокрема, автори інтернет-блогу «Fashion and Power and Subculture» зазначають наявність тісного взаємозв'язку між змінами, що відбулися в американській масовій культурі і такими явищами політичного життя, як «рейганоміка». В той час, коли масова культура орієнтувалася на істеблішмент та правлячий клас, субкультури асоціювалися з молоддю та музикою. Пошуки альтернативи офіціозу породжували феномен «контркультури». Аналогічна хвиля субкультурного стиля, яка народила в США естетику бунту, спостерігалася і у Великобританії з її «тетчеризмом». Таким чином, в уявленні авторів ресурсу, масова культура асоціюється з цінностями правлячого класу, яка придушує субкультури та меншини [206].

Згаданий вище Х. Рен зазначає, що на сьогодні субкультури стають важливою основою для розвитку неоліберальної моделі влади, яка насаджує відповідний *modus vivendi*, де на зміст соціальних конвенцій впливають не лише національні уряди, але й інші структури (корпорації, неприбуткові та неурядові організації), популярна культура та мас-медіа [208]. Одночасно відбувається остаточна легітимізація проблематики субкультур в сфері дисциплін суспільствознавчого профілю. Як зазначає авторка вступного слова до «Довідника субкультур» С. Тортона, вивчення культурних інваріантів будь-якого суспільства повинно відбуватися у поєднанні чотирьох аспектів: юридичного, громадянського, соціального та спільнотного [Цит. за: 208]. Підсилюючи цю точку зору, «Довідник Пост-

субкультур» (2003 р.) закликає розглядати сутність останніх «з урахуванням політичних, культурних та економічних реалій XXI століття» [Цит. за: 208].

Врешті-решт постмодерністська парадигма досліджень субкультур також зазнала на собі наслідки фундаментального повороту до людини, властивого всьому сучасному суспільствознавству. Як загальний підсумок, постмодерністське бачення сутності феномену «субкультури» не обмежене лише кордонами, наприклад, робочого чи середнього класів. Більш коректніше буде казати про дослідження, які йдуть від та через звичайну людину в її повсякденному житті [208].

Вивчення сутності феномену субкультур в східноєвропейському суспільствознавстві розпочалося лише у 1960-х рр. паралельно з «легалізацією» таких дисциплін, як соціологія та політологія. На сьогодні, дослідники зосереджують свою увагу на таких аспектах проблеми, що розглядається, як: політична культура інтелігенції (А. Ширінян), культура окремих електоральних груп (А. Манаков), субкультура олігархії (А. Механік), субкультура бюрократії (В. Бабінцев) тощо [10; 104; 110].

Значний внесок у розвиток досліджень феномену субкультури зробили українські соціологи (Н. Победа, І. Попова, О. Ходус,) та політологи (В. Копилов, М. Слюсаревський) [78; 111; 137; 156]. Зокрема, звертаючись до виявлення сутності субкультури, як соціального явища, М. Слюсаревський зазначає, що для квантифікації проблеми в цілому слід дати відповідь на наступні питання: 1) Критерії, на основі яких робиться висновок про початок формування чи вже «готове» існування субкультури; 2) Алгоритм утворення субкультури; 3) Критерії сталості субкультури; 4) Ступінь референтності субкультури; 5) Механізм соціальної експансії субкультури; 6) Механізм міжпоколінної трансмісії атрибутів субкультури [156, с. 120].

Вітчизняний дослідник констатує, що різні субкультури мають свої засоби впорядкування свого життя. В межах субкультур можуть виникати специфічні для них інститути, що виконують регулятивну функції, формуватися оригінальна картина світу, яка знаходитиме свій прояв не лише

в певних соціальних акціях, але й у пропаганді унікального художнього стиля тощо [156, с. 118]. Запропонована М. Слюсаревським інтерпретація внутрішньої структури феномену субкультури взагалі, значно полегшує дослідження такого її специфічного різновиду, як субкультура влади зокрема (Див. Додаток №1).

Вітчизняний дослідник А. Золін аналізує феномен політичної субкультури як частину загальної культури суспільства, підсистему політичної культури [55, с. 75]. Справедливо зазначаючи той факт, що виокремлення субкультури значно полегшується завдяки застосуванню компаративного аналізу культури на базі її базових цінностей, вчений одночасно закликає й до врахування національного контексту, в якому розгортається та проявляється сутність даного феномену [55, с. 80]. Безумовно погоджуючись з тезою А. Золина про те, що: «Необхідною умовою для дослідження політичних субкультур є визнання та констатація факту неоднорідності політичної культури певного суспільства», автор дисертації, поряд з цим, вважає за доцільне виходити з полярної гіпотези – гіпотези про наявність певних «культурних субстанцій», універсальних за своєю імпліцитною природою та таких, що зумовлюють базисний статус феномену культури по відношенню до політичної матриці суспільства [55, с. 80]. Важко сперечатися з тим, що: «В межах національної політичної культури, враховуючи відмінності в орієнтаціях правлячої групи та суспільства в цілому, розрізняють, відповідно, елітарну і масову субкультуру» [55, с. 180]. Проте, як вважає дисертант, використання концепту «субкультура влади», який вказує на наявність згаданих вище «субстанцій», дає реальну змогу подолати протиставлення елітарної та масової субкультур, підкреслити глибокий соціальний контекст тієї моделі реалізації влади, яка реалізується на всіх «поверхах» конкретного суспільства.

Дослідження особливостей суспільно-політичних практик населення України з використанням концепту «стиль» проводить соціолог О. Різник. Автор визначає сутність поняття «політичний стиль» наступним чином:



«Відносно стабільна форма організації політичної участі людини в межах існуючої політичної системи з урахуванням статусних ресурсів та соціально-психологічних чинників соціалізації» [143, с. 51]. О. Різник зазначає, що в умовах інформаційного суспільства, дії, які визначають політичний стиль особи, не є повністю вимушеними. Ці дії не можуть диктуватися та бути наперед заданими виключно об'єктивними умовами. Ця обставина, на думку соціолога, і відрізняє розуміння політичного стиля життя від тлумачень політичної поведінки, які пропонуються біхевіористськими концепціями [143, с. 52].

Концепт «стиль» використовує під час свого ґрунтовного дослідження елітогенезу сучасної України А. Зоткін. Політолог констатує, що велике значення у формуванні життєвого стиля пануючої еліти має система виховання, освіти і соціалізації, яка формує структуру особистості представника соціуму влади протягом всього його життя [56, с. 278]. Підкреслюючи цю «залежність від пройденого шляху» на рівні окремих особистостей та груп вітчизняної еліти, А. Зоткін звертає увагу на те, що політики «з місць», отримавши статус еліти загальнодержавної, ще досить довго зберігають культурні моделі своїх регіонів, поступово позбавляючись них з плином часу [56, с. 282].

Значний внесок у вивчення специфіки політичного функціонування різноманітних субкультур українського суспільства на початкових етапах процесу суверенізації зробила й І. Попова. Зокрема, звертаючись до проблем функціонування такої специфічної складової політичного класу, як бюрократія, вона зазначала, що: «Становлення капіталізму при слабкій державі та сильному адміністративному апарату неминуче призводить до недієздатності та корумпованості бюрократії» [137, с. 50]. З її точки зору, субкультура бюрократії в Україні характеризується високим ступенем ресурсної витратності та низьким коефіцієнтом корисної дії. Ситуація погіршується тим, що з боку населення відтворюється дихотомічна реакція: з одного боку – декларування неприйняття цього алгоритму дії службовців, з

іншого – покірливість у продовженні цієї девіантної гри. Основна причина цьому переходується у специфічному коді пострадянської культури.

Таким чином, на основі проведеного аналізу, виникають підстави констатувати, що розвиток наукового дискурсу щодо проблем взаємозв'язку культурних та політичних чинників під час широкомасштабних трансформацій характеризувався посиленням міждисциплінарності, розширенням предметного поля профільних досліджень, вдосконаленням понятійного інструментарію тощо. В результаті наукою був накопичений задовільний обсяг інформації, необхідний для розкриття сутності феномену субкультури влади як об'єкту пропонованої дисертаційної роботи.

## 1.2 Методологія дослідження феномену «субкультура влади»

Аналіз зарубіжної та вітчизняної історіографії, здійснений в попередньому підрозділі, переконливо свідчить на користь того, що трьома найважливішими складовими центральної проблеми даної дисертації виступають влада, культура та особа, пов'язані між собою діалектичним зв'язком, який рельєфно проявляється під час політичного транзиту. Дослідження цього взаємозв'язку потребує від автора здійснення роботи з виявлення залежних та незалежних змінних, досягнення розуміння логіки їх взаємодії на рівні гіпотези та, врешті-решт, побудову системи співвіднесених гіпотез – теорії, яка відповідає загальнонауковій вимозі верифікації. Послідовна реалізація окремих етапів цього процесу повинна супроводжуватися вдосконаленням аналітичного інструментарію дослідження, до арсеналу якого входять правила та засоби, за допомогою яких встановлюється зв'язок між окремими фактами, а також ідеал-типові концепти, застосовуючи які, автор виводить свій наратив на належний рівень абстрагування від «інформаційного шуму» вторинних за значенням емпіричних даних [157, с. 133–139].

Центральною категорією, за допомогою якої здійснюватиметься реалізація наукових завдань даного дисертаційного дослідження, є поняття «субкультура влади». Застосування пропонованого концепту дає змогу конкретизувати проблемне поле, на якому повинна бути зосереджена увага дослідника, бажаючого здолати когнітивну інерцію багатьох транзитологічних досліджень, що лише визнають «присутність» чинника культури в процесі суспільно-політичного переходу, проте, здебільшого, нехтують виявленням його внутрішніх змістовних структур [52, с. 32]. Постаючи центральним елементом аналітичного інструментарію дослідника, зазначений концепт дозволяє вийти за межі інтерпретації феномену влади лише як «компетенції» еліт, уможлиблює розкриття його глибокого політико-антропологічного змісту, дає можливість проявити вкоріненість владних практик у структури повсякденного життя представників конкретного транзитивного суспільства тощо.

Відповідно до логічної операції переходу від загального до конкретного, поняття «субкультура влади» використовуватиметься в даній дисертації в двох основних значеннях:

По-перше, для позначення окремої сфери загальної культури конкретного соціуму, яка характеризується особливостями реалізації відносин панування – підкорення та конституїрована соціальною конвенцією щодо цих відносин. В даному випадку субкультура влади на рівні реального феномену відображає у своїх фундаментальних атрибутах залежність конкретного суспільства від історичного шляху (path dependency), а на рівні аналітичного конструкту – дає змогу поєднати культурологічний та політологічний дискурс суспільствознавства, підтверджуючи міждисциплінарний характер порушеної проблематики. Важливо підкреслити той факт, що поняття «субкультура влади» та «політична культура» не є ані тотожними, ані синонімічними. Вони пов'язані між собою як частина та ціле. Вживання концепту «субкультура влади» позначає ту частину політичної культури суспільства, яка «відповідає» за формування

«людини політичної» – особливого антропологічного типу, широко представленого в потенційній еліті або – «селектораті» (в термінах В. Мілановського). Таким чином, запропонована інтерпретація сутності «субкультури влади» є методологічно виправданою, адже позиціонує в якості первинних одиниць дослідження культуру як фундамент конкретного суспільства та дієву людську особистість – результат соціалізації в конкретному культурному середовищі, носія індивідуальної системи цінностей [120, с. 3].

В другому розумінні «субкультура влади» тлумачиться як специфічна «ми-група» (соціум влади), яка відрізняється колективним ціннісним і поведінковим кодом та постає в якості референтної по відношенню до інших субкультур, представлених у соціальному просторі національної політиці. Цілком зрозуміло, що щільність кордонів цієї «ми-групи» не варто перебільшувати – соціум влади за сучасних умов не є тотально «герметичним», на відміну від каст архаїчного суспільства. Слід з впевненістю констатувати індивідуальне «перехресне членство» в різних групах та субкультурах. Цим феноменом, поряд із процесами вертикальної та горизонтальної мобільності індивідів та груп, забезпечується цілісність та еластичність соціальної тканини суспільства.

Доцільно наголосити на тому, що поняття «субкультура влади» не охоплює лише представників політичної еліти. Як це зазначалося вже вище – йдеться про особливий антропологічний тип «людини політичної», що представлений на всіх рівнях соціуму та, у сукупності своїх представників, складає своєрідну «полікратію», яка, врешті-решт, і відображає специфіку владних відносин у національному контексті. Цей факт об'єктивно змушує дослідника владних відносин відволіктися від формально-інституційного підходу та зосереджувати свої пошуки на «нетрадиційних» контекстах: знаходити владу у повсякденних процесах, реконструювати її практики на рівні малих соціумів, адже саме там і відбувається перетин дискурсів влади та підпорядкування, рельєфно проявляються пануючі політичні тренди тощо.

Окрім цього, саме на мікро-рівні політики з'являється місце для особистих симпатій та антипатій, шовінізму та солідарності, емоцій тощо [98, с. 23].

Враховуючи досвід багатьох суспільств Модерну, не можна заперечувати також і те, що вищезгадана референтність субкультури влади для громадян має не лише сакральний (хоч і цей атрибут присутній у житті деяких соціумів), але й кон'юнктурний характер. Таким чином, субкультура влади, вкорінена в ціннісному та поведінковому кодах людини, знаходить свій прояв в її ціле-раціональних та ціннісно-раціональних формах активності.

Кожен з двох проявів досліджуваного явища об'єктивно стимулює порушення питання про адекватні засоби пізнання його сутності. Як квантифікувати субкультуру влади за умов її глибинної, онтологічної природи (перше значення) та закритості або, принаймні, важкодоступності досліджуваного феномену для непосвяченого до «таємниці влади» дослідника (друге значення)? Ускладнює завдання ще й необхідність співвіднесення результатів вузькопрофільних досліджень, які належать не лише до різних дисциплін (культурології, соціології, психології, власне політології), але й до відмінних рівнів соціальної структури: в першому значенні йдеться про фундаментальні культурні атрибути досліджуваного суспільства, у другому – про особливості психіки окремих «владних індивідів» та формальні чи неформальні кодекси взаємодії різностатусних соціальних груп [4, с. 5]. Цей комплекс питань складає значну методологічну проблему. Очевидно, що її розв'язання передбачає побудову певної теорії «середнього рівня», яка покликана знімати суперечності макро- і мікро-політологічних підходів за принципом «заперечення – заперечення». Такою теорією, з точки зору автора дисертації, і повинна постати теорія «субкультури влади». Першим кроком на шляху до її формулювання є прояснення засад методології дослідження.

Побудову такої методології, вочевидь, слід розпочати з визначення провідного принципу: відмови від оціночних суджень в бінарних опозиціях

«добре – погано». Адже: «влада сама по собі – ані добра, ані погана. Це – природний аспект будь-яких людських взаємовідносин. І ми – продукт влади в значно більшій мірі, ніж багато хто з нас це уявляє» [167, с. 22].

Другим важливим принципом дослідження є принцип академічної свободи. Як справедливо констатує А. Алексєєв: «Як об'єктивний, так і суб'єктивний бік соціальної реальності можуть фіксуватися і «жорсткими», і «м'якими» фактами, як строго, так і не строго організованими спостереженнями, якісними та кількісними методами. Не існує переважних засобів дізнатися, як все було «насправді» [5, с. 18].

Відповідно до наведених вище міркувань, для осягнення сутності феномену «субкультури влади» в його першому значенні особливу евристичну цінність мають методи культурології, семіотики, етнології. Адже конвенційне значення субкультури влади проявляється в тому, що «відповіді» на фундаментальні питання «людини», «долі», «простору», «часу» здебільшого не верифікуються, але сприймаються майже апріорно носіями даної культури [83, с. 33]. Більше того, згадана вище конвенція навколо питань влади досить часто виступає як латентна, вкорінена в глибоких ментальних структурах акторів політичної взаємодії – її не можна вивчити за допомогою формальних документів чи даних статистики. Важко фіксують «коди влади» й соціологічні опитування. За таких умов, дослідник змушений вдаватися до певної подібності інтелектуальної археології: піднімати приховані культурні шари, які детермінують поведінку осіб, втягнутих до силового поля влади. І тут на допомогу науковцю приходять методи зазначених вище наук. Саме етнологія, культурологія та семіотика дають змогу дослідити політичні ритуали та обряди як особливі форми комунікації навколо «сакральних» питань, викрити утаємничене ядро міфопоетичного простору, в якому в ідеальній формі існують колективні уявлення (або глибше – відчуття) про належне функціонування сфери політики. Окрім цього, до кола уваги дослідника потрапляють елементи візуальної організації простору конкретної спільноти, державна і партійна атрибутика, кольоровий

та звуковий супровід ритуальних практик сфери владних відносин (гімни, ритми, тональність мелодій тощо) [83, с. 37].

Особливим значенням, з огляду пізнання онтологічної сутності субкультури влади, наділені такі незвичні для класичної політичної науки джерела інформації, як народні казки. Останні – це об'єктивація колективних культурних практик, що сформувалися протягом історичного розвитку політичної спільноти. Окрім іншого – це колективне оповідання про владу, як на рівні держави, так і на рівні побутових, повсякденних практик людей [160, с. 132]. Не зважаючи на свою архаїку, ці практики у будь який момент можуть набути актуальності, викривлюючи траєкторії здавалося би повністю «сучасних» політичних трендів. За влучним спостереженням О. Стрелкової, пізнання народних казок слід розглядати як процес інтерналізації чи ресуб'єктивації різноманітних зразків поведінки, які ґрунтуються на свідомому чи несвідомому осягненні сутності символів, жестів, ритуалів тощо [160, с. 132]. Продовжуючи свою думку, дослідниця зазначає, що: «казки – це певна об'єктивація культурних практик. В них знаходять відображення практики влади, як на рівні держави, так і на мікрорівні взаємодії людей. З їхньою допомогою...практики актуалізуються в суспільстві» [160, с. 131].

Слід зазначити, що важливим джерелом та, одночасно, засобом відкриття тих глибинних прошарків національної культури, що регулюють та визначають специфіку владних відносин, є не лише власне народні казки, але й оповідання, що були створені представниками духовної еліти конкретного суспільства. З точки зору А. Скіперських, таким високим евристичним потенціалом наділені, зокрема, казки німецького літератора Е.Т.А. Гофмана. В його текстах, на думку дослідника, найбільш чітко розставлені акценти на легітимаційних особливостях таємниці – «важливому енергетику влади». Науковець зазначає, що: «Тайна підтримує особливий містицизм влади, який створює оптимальні умови для здійснення легітимаційних процедур» [155, с. 164].

Дещо «єретичною» по відношенню до науко-метричного інструментарію класичної політології може здатися наступна думка. Осягнення сутності феномену субкультури влади, утлумаченому в першому з наведених значень, передбачає не лише його «знання», але й розуміння, навіть – відчуття з боку дослідника [48, с. 7]. Тому безумовно корисним є звернення до творів художньої літератури, на зразок широковідомих антиутопій О. Хакслі, Дж. Оруелла чи Є. Замятина, які дають «паттерни розуміння» субкультури влади, закритої для переважної більшості традиційних інструментів та методик пізнання. Твори, написані авторами з відверто естетично-художнім типом світогляду, дають дослідникові унікальну можливість відчути загальну емоційну тональність субкультури влади, «вжитися» до неї і, відтак, здійснити певну подібність включеного спостереження (метод етнографічної науки). Крім того, представники художньої літератури, які в своїх творах змальовували специфіку владних відносин за умов різних політичних режимів, зробили свій внесок до урізноманітнення інтелектуального інструментарію суспільствознавства. Так, наприклад, за визнанням Е. Тоффлера: «Близкучі неологізми, створені Дж. Оруелом, такі, як «новояз» («newspeak») та «мислення надвоє» («doublethink»), увійшли до англійської мови» [167, с. 434]. Активно використовуються вони і в «мові» політичної науки.

Думки про необхідність застосування нетрадиційних джерел пізнання культурних основ політичних процесів набувають значної популярності і серед представників вітчизняної політології. Зокрема, М. Розумний звертає увагу на те, що для дослідження вітчизняної соціокультурної матриці, яка впливає (окрім іншого) на сферу владних відносин, слід залучати такі «історичні» джерела, як твори М. Гоголя, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Франка тощо [146, с. 91]. Таким чином, М. Розумного можна сміливо віднести до прихильників вживання згаданої вище евристичної процедури «археології знання» та застосування для модерних політичних розвідок джерел т.зв. «суб'єктивної історії».



Окремо слід зазначити, що дослідження глибинних прошарків субкультури влади формує уявлення про умови та тактики забезпечення політичної стабільності конкретного суспільства, підтримки спадкоємності сакральних циклів його існування. Але субкультура влади не є явищем константним. Більше того, саме вона потенційно здатна виступити середовищем, в якому визрівають події, зміни та інновації. Саме ця причина змушує дослідника звертатися до другого з наведених значень/проявів центрального для даної дисертації поняття/феномену.

Інтерпретацію субкультури влади конкретного соціуму в якості специфічної «Ми-групи» або «соціуму влади» не можна вважати радикальною новацією в суспільствознавстві. В цьому сенсі, дана дисертація ґрунтується на узагальненні результатів, отриманих попередниками, в тому числі і даних щодо взаємозв'язку залежних та незалежних перемінних внутрішньо-групової взаємодії. Включення в гіпотезу цих перемінних створює аналітичний простір для виявлення універсальних сценаріїв та національних контекстів функціонування соціуму влади як суб'єкта політичного транзиту [40, с. 123]. Ефективність виявлення універсальних закономірностей внутрішньо-групової взаємодії та специфіки комунікації груп із зовнішнім соціальним середовищем за допомогою соціологічного інструментарію блискуче продемонструвала в своєму дослідженні Г. Градосельська (Див. Додаток №2).

М. Слюсаревський констатує наявність трьох підходів, в межах яких здійснюються сучасні дослідження різноманітних субкультур, в тому числі і субкультури влади:

1. Системно-динамічний підхід. Логіка цього підходу полягає в тому, що будь-яка субкультура інтерпретується як складна система, яка зазнає певні фазові перетворення. Основні постулати цього підходу кореспондуються з поширеними в суспільствознавстві намаганнями створити метатеорію політичного розвитку у вигляді вчень про фази капіталізму чи цивілізаційні переходи До-Модерну, Модерну та Постмодерну;

2. Екологічний підхід. Його прихильники розглядають субкультурні спільноти як цілісні утворення в більш широкому соціокультурному середовищі. Тут слід згадати представника Чиказької школи соціології Р. Парка та його концепцію «екології людини» [124; 125; 126; 127; 128];

3. Когнітивний підхід. Обґрунтовує інтерпретацію субкультури як систему пізнавальних теоретичних конструктів, скрізь призму яких відбувається індивідуальне і групове сприйняття та «дешифрування» дійсності [156, с. 117].

З точки зору М. Слюсаревського, ці підходи можуть бути зведені до двох дослідницьких парадигм: реконструктивістської та інструктивістської [156, с. 118]. Перша, спрямована на найбільш повне відтворення світогляду представників субкультури, їхньої картини світу. Ця парадигма орієнтує дослідника на врахування того факту, що політична свідомість за своєю природою історична, її неможна зрозуміти, якщо не враховувати умови, в яких вона виникла та еволюціонувала [6, с. 138]. З точки зору автора дисертації, використання центральних теоретичних постулатів реконструктивістської парадигми дає можливість ввести до інтелектуального інструментарію дослідження методичку, пропоновану сучасною політичною антропологією. Наголошуючи на наявності історичної інерції у розвитку фундаментальних соціальних процесів та явищ, політична антропологія використовує у своїх реконструкціях унікальний матеріал з життя потестарних (передполітичних) спільнот, застосування якого по відношенню до сучасних суспільств призводить до усвідомлення того факту, що влада концентрована в усіх «клітинах» соціального організму, що на нижніх «поверхах» соціального життя вона і досі зберігає «природний» характер, ґрунтуючись на архаїчних процедурах та інститутах, наближених до «престижної економіки», «бігмену», «потлачу» тощо [20, с. 92].

Використання інструментарію політичної антропології в межах реконструктивістської парадигми призводить до важливих відкриттів в сфері розуміння прихованих механізмів функціонування субкультури влади в

сучасних умовах. Так, за даними В. Бочарова, певна подібність логіки племінної організації була зафіксована в діяльності Конгресу США. Зокрема, йдеться про наявність серед конгресменів неформальної ієрархії, ґрунтованої на віковій ознаці. Було виявлено також існування значної кількості «кривно-родинних кланів», представники яких з покоління в покоління обираються до вищого законодавчого органу країни [20, с. 93].

Застосування методики політичної антропології по відношенню до вивчення природи субкультури влади дає можливість продемонструвати наявність глибокої спадковості в «екології» людини, яка виступає активним суб'єктом відносин панування-підкорення в модерних та постмодерних соціумах. Як зазначає, зокрема, М. Кримчанінова, субкультура влади в сучасних суспільствах зберігає особливий ритуалізм та символічність, притаманні потестарним спільнотам. Зокрема, вона визначає наступні ритуали: 1. Символічне народження (наприклад, інавгурація президента); 2. Символічна смерть (відставка уряду/лідера, добровільна відмова від участі в політичному житті, імпічмент); 3. Календарні обряди (дні незалежності, вшанування інших знаменних дат); 4. Героїчні обряди (паради, урочисті присяги воїнів тощо); 5. Поминальні обряди (покладення вінків на меморіали, літургії на спомин загиблих героїв); 6. Тотемні обряди (свята прапора, співи державних гімнів) [83, с. 37].

Таким чином, реалізація авторських пошуків в реконструктивістській парадигмі дає можливість продемонструвати історичний контекст буття досліджуваного явища, підкреслити одночасно суспільствознавчий та гуманітарний характер здійснюваної роботи тощо.

Друга (інструктивістська) парадигма стимулює дослідників до вивчення правил, на основі яких створюється дана субкультура та підтримується її існування [156, с. 118]. В межах цієї парадигми увага науковця повинна бути зосереджена не лише на формально-юридичних кодексах, що регулюють внутрішньо-групову поведінку. Для більшої ефективності свого проникнення до сутності конкретної субкультури він повинен вдаватися і до процедур

етнометодології Г. Гарфінкеля, враховувати той факт, що комунікація всередині групи відбувається за правилами, прийнятими «на віру», такими, що склалися еволюційно та існують в якості локальних конвенцій [157]. Завдяки «глибині залягання» в культурних шарах групи, ці конвенції сприяють тому, що члени субкультури знаходяться під дією проявів феноменів компліментарності та групового конформізму. Їхні загальні почуття відображаються в «груповій мові» (сленг та жаргон), в певній моді та інших аспектах культури [157, с. 254]. Внаслідок того, що соціум влади виступає контролером основних життєвих ресурсів «своєї» соціальної групи, а також того, що його представники володіють всіма необхідними атрибутами престижу, він отримує реальну можливість корегувати стилі життя інших, «неелітних» прошарків, створювати моду на матеріальне та духовне споживання певних «артефактів», породжувати бажані моделі поведінки тощо [56, с. 283]. Маючи статус референтної, закріпленій у свідомості представників інших соціальних груп, субкультура влади за допомогою свого поведінкового коду, способу споживання (матеріального та духовного), «глибокої мови» тощо транслює «всім іншим» своє бачення належної організації соціального космосу. Таким чином, сутність життя сучасної людини визначається «на перетині», принаймні, трьох складових: влади, моди, ідентичності (Див. Додаток №3). Поряд з цим, саме за згаданими груповими ознаками соціуму влади представники «аут-груп» інтерпретують поведінку еліти, вибудовують своє знання про сферу Політичного в певному національному контексті.

Інструктивістська парадигма дослідження, окрім інших своїх переваг, дає автору даної дисертації підстави включити до свого понятійно-категоріального інструментарію концепт «жанр», якій інтерпретуватиметься надалі у двох значеннях: як модель творення суспільно-політичного дискурсу (для представників соціуму влади) та «горизонт очікування» (для представників непривілейованих соціальних шарів). Використовуючи «жанр» як соціологічний концепт, слід окремо підкреслити той факт, що він означає

не лише форми текстових кодифікацій, але й системи орієнтацій, очікувань та традицій, якими нормується групова поведінка всіх (елітарних та масових) носіїв певної субкультури влади [115, с. 137].

Введення до наукового інструментарію дослідження концепту «жанр» відкриває перед дисертантом ще одну можливість підвищити евристичну спроможність некласичного інструментарію з «відчуття» сутності субкультури влади. Йдеться про застосування теорії «соціокультурних полів» та метафори театру в розкритті внутрішньої природи політико-владних відносин. Спираючись на концепцію російського вченого В. Ільїна, можна констатувати, що владні практики, вкорінені в повсякденному житті конкретного суспільства, створюють усталені за своєю формою ситуації взаємодії окремих індивідів, великих та малих груп. Кожна з таких усталених ситуацій має основні риси соціокультурного поля і постає як своєрідний життєвий спектакль. В його межах дії розгортаються за стандартною схемою, а реакції всіх акторів мають традиційний, передбачений репертуаром національного «театру», характер [61, с. 4].

Контролюючи різноманітні ресурси великої соціальної групи, соціум влади виконує режисерську функцію. Його представники задають культурну програму кожному акту інтерації, що потенційно здатна розгортатися і за вертикаллю (народ – влада) і за горизонталлю (окремі групи суспільства). Безумовно, ступінь контролю «режисерів» над змістом «вистав», відрізняється на кожному з етапів історичного розвитку суспільства/«театру». Термінологією політичної науки ця різниця, зазвичай, позначається такими концептами, як «авторитаризм», «тоталітаризм», «демократія». Важливими елементами «життєвих п'єс» виступають ритуал та етикет. Перший визначає подію, другий – регламентує життя між ритуалами [61, с. 4–5].

Основний зміст спектаклю відомий акторам ще до його початку (вплив згаданого вже вище «репертуару»), проте окремі групи глядачів можуть бути обізнані про нього в різному ступені. У відповідності до цього, вони

поділяються на адресатів (цільова аудиторія владного впливу) та свідків, які теж не залишаються осторонь від дії, що розгортається [61, с. 4-5]. Головне завдання гри – досягнути максимальної відповідності індивідуально-особистісних полів (суб'єктивних ціннісних систем та життєвих траєкторій) з соціокультурними полями, доступ до ресурсів яких контролюється елітою. Для цього, окремому індивіду та соціальним групам треба взяти участь у «виставі», продемонструвати свою відповідність конвенціям, що існують [61, с. 5–7].

Поряд із цим, навіть провідні режисери та актори цього суспільно-політичного «спектаклю» не є абсолютно незалежними від впливу соціокультурних полів. Тривалий досвід участі (навіть «режисерської») у «виставах повсякденності», призводить до габітуалізації життя представників соціуму влади. Їм вкрай важко (якщо взагалі можливо) позбавитися від тих амплуа, які вони самі обрали і які були їм нав'язані суспільством. Крім того, і представники владних кіл, і звичайні громадяни, є певними заручниками тієї «культурної колії» («репертуару»), яка була прокладена попередніми поколіннями акторів та глядачів. Всі вони змушені крокувати тими «знаками-слідами», які знаходяться в основі провідних соціальних конвенцій та практик, відповідають за швидкість «розпізнання фабули» інтеракцій, визначають напрям подальшого розвитку сюжету тощо [61, с. 6]. Випадкова чи спланована втрата цих «знаків-слідів», вихід за кордони «культурної колії» породжує стресову ситуацію індивідуального та колективного абсурду, аномії, підвищує вимоги до сценарної роботи режисерів тощо.

У періоди відносної стабільності драматургія соціуму влади – це інструмент маніпулювання чужими уявленнями, настроями, сподіваннями з метою вирішення прагматичних завдань «поточної політики». Декораціями для цієї драматургії виступають: країна в цілому, окреме місто, район тощо. На більш глибокому рівні, полем, на якому відбувається виробництво образів, естетична взаємодія режисерів, акторів та глядачів, виступає вкрай чутливий для будь-яких утручань простір історичної пам'яті. Останній

постає родючим середовищем для знаходження сюжетів, які використовуються надалі в легітимаційних практиках режисерського складу.

Мобілізуючи своїх підлеглих на реалізацію актуальних завдань політичного процесу, «режисери» активно використовують засоби естетичного впливу на почуття «глядачів»: кінематограф, образотворче мистецтво, архітектура тощо. Усвідомлення цього факту дає можливість дослідникові феномену субкультури влади в її національному контексті значно урізноманітнити коло джерел, на основі якого він намагатиметься «розшифрувати» її внутрішні коди та викрити її «канали комунікації».

Основні постулати теорії соціокультурних полів, перекликаються з лейтмотивом згаданого в першому підрозділі напрямку сучасного суспільствознавства – «історії повсякденності». Фундатор напрямку – А. Людтке вважав, що прослідкувати різноспрямовані чинники взаємного впливу в межах зв'язку «людина – суспільство – влада» можливо лише через реконструкцію повсякденних практик. Для цього краще за все обирати конкретні мікрооб'єкти (малі соціальні групи), пов'язані, в тому числі, і з реалізацією владних функцій [98, с. 22]. Прихильники цього напрямку пропонують радикально переформатувати логіку здійснення суспільствознавчих розвідок: відштовхуватися не від визначення дослідницьких завдань, а від реконструкції соціальних практик на мікрорівні, приділяти особливу увагу сприйняттю повсякденного життя самими пересічними громадянами. Попри всю дискусійність такого методологічного постулату, слід визнати евристичну привабливість пропонованої логіки дослідження. Справа в тому, що завдяки їй, до кола уваги автора потрапляють не лише ті, хто посідали керівні посади в конкретному суспільстві, але також і представники так званих «функціональних еліт» (держслужбовці, працівники органів місцевого самоврядування), локальні лідери суспільної думки, соціальні активісти тощо [98, с. 61]. Це, в свою чергу, дає змогу наочно представити природу влади як соціального явища, прояснити її глибоку вкоріненість у ціннісному та поведінковому коді членів

суспільства і, врешті-решт, продемонструвати безпосередній зв'язок усталених ментальних образів чи соціальних уявлень, існуючих на мікрорівні, з інституційною системою суспільства, існуючою на макрорівні соціальності [4, с. 3].

Для того, щоб отримати бажану інформацію щодо практик «повсякденного життя», А. Людтке та його послідовники вдаються до застосування матеріалів особистісного походження (мемуарів, спогадів, інтерв'ю). Цілком зрозуміло, що ці джерела вкрай суб'єктивні, іноді вони містять і відверті фальсифікації. Але це – саме та причина, з огляду на яку «его-документи» так важливі. Вони дають уявлення про формування самосвідомості представників субкультури влади, які, в свою чергу, визначають, впорядковують та класифікують соціальний простір відповідно до своїх ціннісного та операційного кодів, виробляючи загальноприйняті «значення» [63, с. 67]. Крім того, саме «его-документи» дають бажану основу для «відчуття» епохи, людей та їхніх практик, що вивчаються. Як справедливо зазначав А. Людтке: «Державні посади, так само, як і владні чи бюрократичні практики та ритуали, забарвлені почуттями тих, хто їх виконує» [98, с. 66].

Політолог В. Бабінцев констатує: «Ціннісний світ чиновника ...знаходиться поза межами позитивної соціології з традиційними методами пізнання. (Він) лише іноді може бути більш-менш адекватно усвідомлений тільки за допомогою інтуїції» [10, с. 21]. Введення до джерельного поля згаданих вище «его-документів» представниками «історії повсякденності» дає змогу дослідникам владних практик покладатися не лише на інтуїцію. Політичні діячі «оцінюються» через ЗМІ, біографії, архівний матеріал. В якості методів збору даних використовуються глибинні інтерв'ю з професіоналами, аналіз листування та спогади з особистих архівів тощо [3, с. 38]. Особистісний портрет функціонера соціуму влади є синтезом спостережень біографів, журналістів, політичних коментаторів, колег та родичів політика. Серед психологів склався консенсус щодо діагностичної



цінності біографічних даних в інтерпретації діяльності конкретних представників соціуму влади [88, с. 26]. По відношенню до останнього, біографічний метод є тим більш корисним, що життєпис людини не зводиться до тривіального послідовного викладення особистих та/або суспільно значущих подій. Він є також (і в першу чергу!) свідченням багаторічного руху думки, почуттів, волі особи, залученої до багаторічних практик панування – підкорення [5, с. 18].

Сучасна політологія знає багато прикладів використання біографічного підходу у профільних дослідженнях психологічних детермінант діяльності представників соціумів влади країн «консолідованої демократії» та транзитивних політій. Зокрема, слід назвати дослідження Дж. Макгрегора Бернса, Ф. Грінстайн, Н. Ракитянського, О. Єгорової-Гантман тощо. Широко застосовувалися біографічні методи по відношенню до вивчення проблем соціокультурних змін і в проекті «Людський капітал російських політичних еліт», що реалізовувався колективом авторів під керівництвом О. Шестопап [190, с. 75]. Результати емпіричних політико-біографічних case-studies складу політичної еліти Російської Федерації були використані в роботах О. Гаман-Голутвіної, О. Гринкевича і А. Гуцала [33; 34; 35; 117].

Інтерпретація субкультури влади як специфічної «ми-групи», яка має свої власні внутрішні ціннісний та операційний коди, специфічну «групову мову» та особливі когнітивні практики, відкриває перед дисертантом широкі можливості застосування методичних процедур дискурс-аналізу. Як це добре відомо, представники французького структуралізму та постструктуралізму (М. Фуко, А. Греймас, Ж. Дерріда) інтерпретували дискурс як «спосіб мовлення», що є притаманний конкретному соціальному суб'єктові. Зокрема, М. Фуко вважав, що мовні практики людей є своєрідним інструментом освоєння ними реальності [Цит. за: 84, с. 100]. Як наслідок цього «обговорення світу», у людей, що розмовляють «однією мовою», формується спільна картина світу, яка вписана в конкретний просторово-часовий

континуум. Ця групова картина світу представлена у вигляді наборів текстів, знаків, символів та інших елементів буття групи (субкультури) [84, с. 101]. Цілком природно, що дискурс саме соціуму влади особливо багатий міфологемами та метафорами, які використовуються для легітимації його існування та характеризують універсум його цінностей та сенсів. Очевидним є також і той факт, що виявлені цінності та сенси можуть бути як позитивними так і негативними по відношенню до контрагентів соціуму влади [84, с. 102; 120, с. 3–4]. Саме дослідження владного дискурсу дає можливість здолати «закритість» еліти від аспірацій науковців та уможлиблюють проникнення до глибинних семантичних структур образної та вербальної репрезентації «владних індивідів» [83, с. 35]. Основна увага при аналізі групового дискурсу приділяється конвенційному аспекту застосування ідіом, враховуються умови в яких здійснювався сам акт мовлення, поведінка комунікативних партнерів, цільові настанови мовлення, вибір комунікативної практики під час виголошення тої чи іншої фрази тощо [84, с. 102]. Такий комплексний підхід дозволяє виявити т.зв. «глибоку мову» досліджуваної групи, яка, в свою чергу, дає змогу не лише констатувати особливості картини світу соціуму влади, але й інтерпретувати конкретні поведінкові акти його окремих членів та групи в цілому.

Основні теоретичні постулати та дослідницькі процедури дискурс аналізу в даній дисертації були апробовані для виявлення специфіки субкультури влади т.зв. «консолідованих демократій» – США та Великобританії (підрозділ 3.1). Об'єктами аналізу тут стали як різноманітні тексти, авторство яких належить власне представникам політичних еліт цих країн, так і тексти профільних академічних досліджень, які, у поєднанні з попереднім елементом, створили необхідний простір для авторських інтерпретацій та висновків.

В свою чергу, дослідження ціннісного коду представників української політичної еліти (в особах Президентів країни) здійснювалося за допомогою методики контент-аналізу (підрозділ 4.2). Авторські пошуки були

зосереджені на виявленні особливостей тих політико-антропологічних проектів, які відкрито та/або латентно презентувалися в інаугураційних промовах лідерів України. Метою було виявлення специфіки інтерпретації Президентами країни змісту таких фундаментальних концептів, як: «держава», «влада», «людина», «суспільство», «країна». Отримані результати, у поєднанні з результатами процедур біографічного підходу (апробованого в підрозділі 4.1), дали дисертантові змогу виявити групові атрибути політичної еліти України як уособлення вітчизняної субкультури влади.

З огляду на складну та діалектичну природу центральної проблеми даної дисертації, вкрай важливо зазначити, що завдяки творчому поєднанню методологічних принципів та методичного інструментарію проаналізованих вище дослідницьких парадигм, наукових підходів та різновидів case studies в ряді дисциплін суспільствознавчого та гуманітарного профілю, відкриваються перспективи «примирення» некласичного та класичного (науко-метричного) вимірів кротологічних студій. Цей творчий союз дає можливість і «відчути» владу в її повсякденних проявах, і квантифікувати її, увівши до системи раціональних когнітивних процедур академічної науки.

В авторській інтерпретації, все розмаїття аналітичних процедур, придатних до застосування під час вивчення сутності субкультури влади у запропонованих тлумаченнях, слід звести до наступного методологічного комплексу:

1. Конкретно-історичний підхід. Розкриває «історичність» культури, в цілому, та її окремих складових, зокрема, стимулює до врахування явища інерції в алгоритмах її функціонування, описує феномен культури в термінах статичності (динамічної/стагнаційної) та динаміки (синхронної/діахронної);

2. Структурно-функціональний підхід. Конкретизує проблематику субкультур в цілому та субкультури влади, зокрема, підтверджує функції соціалізації, ідентифікації та адаптації, які виконуються структурами

культури як соціального феномена, орієнтує на врахування колективних габітусів, досвідів, стилів життя тощо;

3. Біографічний підхід у поєднанні з процедурами дискурс- та контент-аналізів. Уможлиблюють комплексне використання дистанційних та проєктивних методів вивчення природи «людини політичної», відкриваючи через дослідження «політичної мови» доступ до кодів субкультури влади.

Таким чином, суворе дотримання методологічних принципів та комплексне застосування методичних заходів зазначених вище дисциплін та наукових напрямів дає можливість коректно інтерпретувати сутність субкультури влади як частини загальної культури конкретного суспільства, побудувати «колективний портрет» людини політичної в національному інтер'єрі. Це, в свою чергу, доповнює аналіз чинників суспільно-політичного транзиту суб'єктно – центрованим підходом, дозволяючи включити сумнозвісний «людський чинник» до раціонального наукового дискурсу. На виході маємо не лише абстрактне теоретизування про супротив чи сприяння «структур» інноваційним імпульсам, а теоретично і фактологічно обґрунтовану дескрипцію адаптивних тактик та стратегій «владних індивідів» до викликів політичного середовища.

## Висновки до розділу 1.

Узагальнюючи виклад матеріалу першого розділу дисертації слід констатувати наступне:

1. Складна та багатоаспектна проблема взаємозв'язку феноменів «влади» та «культури» привертає до себе увагу представників багатьох напрямів сучасного суспільствознавства та гуманітаристики, безпосереднім наслідком чого виступає процес постійної модифікації старих та виникнення нових пояснювальних систем, кожна з яких характеризується різним евристичним потенціалом. Творче застосування цього потенціалу дає

можливість визначити та вивчити специфіку розгортання процесу демократизації в національних контекстах різних транзитних соціумів.

2. Враховуючи той факт, що основною з'єднуючою ланкою різноспрямованих досліджень виступає людина з притаманними їй атрибутами суб'єктності та суб'єктивності, питання створення універсальної метатеорії взаємозв'язку культури та влади залишається відкритим.

3. Одним із важливих кроків на шляху до формулювання цієї метатеорії слід вважати подальше вдосконалення понятійно-категоріального апарату профільних політичних досліджень. Перспективним, з точки зору дисертанта, є включення до аналітичного інструментарію транзитології концепту «субкультура влади». Зазначений концепт підкреслює вагомий вплив культурного коду конкретного транзитного соціуму на визначення траєкторій системних трансформацій, що відбуваються в усіх його спеціалізованих підсистемах, підтверджує політичну суб'єктність як привілейованих, так і непривілейованих акторів суспільних трансформацій, стверджує розуміння поліваріантності результатів переходу тощо.

## РОЗДІЛ 2

### КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: КОНЦЕПЦІЇ, МОДЕЛІ, МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ

#### 2.1. Феномен культури як базис політичних матриць модерних соціумів

Нелінійна динаміка життя людських соціумів та її багатоманітний прояв об'єктивно стимулювали представників різних напрямів суспільствознавства до пошуків ендогенних та екзогенних чинників, які забезпечували статику та динаміку великих соціальних організмів. Як про це свідчить аналіз історіографії, здійснений дисертантом в підрозділі 1.1, спостерігається чітка циклічність в «популярності» визначення перших та других факторів у якості осереддя теоретико-евристичних систем. Внаслідок цієї особливості, розвиток наукового дискурсу позначений декількома «поворотами до культури» під час яких останній присвоювався статус провідної ендогенної детермінанти життя досліджуваного соціуму. Симптоматично, що повернення культури до наукового дискурсу часто було спричинено серйозними кризовими явищами в житті тих суспільств, до яких належали дослідники. Як це констатує А. Дука: «Природність культурно-спільного, і в цьому сенсі – невід'ємного, іноді створює ілюзію його відсутності та непотрібності» [48, с. 12]. Але, коли ця «природність» зникає – культурні проблеми миттєво даються взнаки.

Результатом першого такого «повороту», спричиненого крахом «Старого порядку» в Європі, слід вважати введення до наукового обігу поняття «політична культура», яке відбулося завдяки діяльності І. Гердера у другій половині XVIII ст.

В середині XIX ст. представники Романтизму, розчаровані кризою раціоналістичної методології Просвітництва, асоціювали культуру з національним характером чи «духом», який, як вважалося, і визначає

специфічні траєкторії розвитку певної спільноти [6, с. 130]. Представники функціоналізму в антропології (Б. Маліновський) вважали, що культурою є все те, що нормує нашу поведінку. Відповідно до їхньої позиції, культура поставала як сукупність актуальних норм, на які орієнтується спільнота в процесах своєї поведінки та діяльності [58, с. 2]. На цьому етапі концепт «культури» почав втрачати суто описову функцію та набував також і епістемологічного значення, даючи можливість виявити найбільш важливі риси в пізнанні алгоритмів трансформації соціальності [6, с. 130].

Наступний «поворот до культури» фіксується в 60-ті рр. ХХ ст. Він був стимульований процесом деколонізації і знаменувався остаточним введенням концепту «культури» до політичної проблематики [115, с. 146].

Всю багатоманітність сучасних визначень сутності культури як чинника стабілізації та трансформації модерних соціумів, можна звести до двох генеральних інтерпретацій – комунікативної та субстанційної.

Прихильники комунікативної інтерпретації культури розглядають її як сукупність поведінкових практик, що виникають та трансформуються в межах соціальних груп та забезпечують можливість взаємодії між їхніми членами на підставі протиставлення оточуючому світу [177, с. 17]. З точки зору науковців, які дотримуються цієї позиції, будь-яка дискурсивна практика – це не лише фактор встановлення культурного зв'язку між індивідами, але й основа для їхньої спільної культурної ідентифікації [60, с. 171].

Одним з фундаторів комунікативного розуміння сутності культури був Р. Е. Парк. Досліджуючи міські спільноти та звертаючись до проблем колективної ідентичності, він зазначав, що так званий «груповий розум» завжди є продуктом комунікації [126, с. 125]. Вчений констатував, що: «Будь-який природний ареал має чи тяжіє до того, аби мати, свої особливі традиції, звичаї, конвенції, стандарти доброчесності, і якщо не свою власну мову, то принаймні загальний універсум дискурсу, в якому слова та вчинки мають сенс, відчутно специфічний для кожної локальної спільноти»

[127, с. 105]. Р. Парк наголошував на тому, що вплив колективних уявлень про належне є визначальним чинником для всіх індивідів, які входять до цієї групи [128, с. 65].

Серед сучасних прихильників комунікативного тлумачення феномену культури слід назвати, зокрема, К. Завершинського. З його точки зору, політичну культуру треба інтерпретувати як: «Специфічну комунікативну структуру (історичну форму соціальної пам'яті), котра за допомогою символічних практик політичної легітимації забезпечує просторове та темпоральне конструювання політичних ідентичностей в індивідуалізованому суспільстві» [52, с. 35]. Автор стверджує, що «структури політичних очікувань» колективної пам'яті виконують функцію символічного конструювання політичних комунікацій для легітимації публічної влади в диференційованому суспільстві [52, с. 30].

До комунікаційної інтерпретації культури тяжіє і дослідниця М. Кримчанинова, яка наголошує на тому, що в державах пізнього Модерну надзвичайно сильно проявляється авторитет «комунікаційних структур», які впливають на формування індивідуальної та колективної картини світу політики, застосовуючи, в тому числі, і «симулятивні моделі», породжуючи ефект гіперреального світу. Внаслідок цього: «Колективний досвід розглядається як достовірне джерело інформації, а прийняття поточних фактів стає справою віри, яка не підлягає перевірці та не потребує в ній» [83, с. 34].

На противагу комунікаційній інтерпретації сутності культури, субстанційний підхід до її тлумачення виводить проблему генезису фундаментальних атрибутів існування людських колективів за межі виключно групової та/або індивідуальної комунікації (хоч остаточно і не заперечує її цінність). Цей підхід є більш «глибоким» за своїм змістом, адже пов'язує сутність культури з такими до-модерними «артефактами» людської діяльності, як традиції, звичаї, соціальні габітуси тощо. Крім того, саме в його межах були сформульовані пояснення того, чому і як в житті великих



соціальних спільнот спрацьовує фактор «ефекту колії». Частина прихильників субстанційного розуміння феномену культури пов'язують його з поняттям еволюційно-стабільної стратегії: чим більше осіб використовують для координації своїх дій той чи інший культурний інститут, тим більше стимулів вчиняти так само існує для тих, хто з цим поки що не визначився.

Інша частина науковців пов'язує «ефект колії» з паралелями, що існують між еволюцією соціальних інститутів та ефектом «закриття» (Lock-in) під час вибору між альтернативними алгоритмами поведінки в соціумі. Після перевищення кількості прихильників конкретної культурної традиції критично-достатньої межі, всі нові алгоритми соціальної поведінки будуть відтворюватися і, навіть, вироблятися у відповідності до неї, а не до конкуруючих традицій [118, с. 59]. Конкретизуючи останню тезу, І. Кондаков зазначає, що кожній національній культурі властива своя логіка історичного розвитку, яка не вичерпується тривіальною стадіальністю, уможливленою, наприклад, формаційним підходом [77, с. 159]. Характеризуючи культуру як фундаментальний чинник визначення спільнотної траєкторії розвитку, важко не погодитися з Т. Алексеевою в тому, що: «Культура формує практику як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі» [6, с. 134].

Субстанційний підхід асоціюється з іменами таких «класиків» сучасної західної політології, як Г. Алмонд, С. Верба та К. Гірц. Зокрема, Г. Алмонд та С. Верба визначали культуру як сукупність вірувань та цінностей суспільства, пов'язаних з політичною системою. Дослідники відстоювали думку про те, що політична культура формується завдяки «інтерпретаційним кодам», включаючи мову, цінності та переконання та проявляється на трьох основних рівнях суспільного буття: когнітивному, оціночному та експресивному [6, с. 142]. В їх інтерпретації культура постає як зв'язуюча ланка між «мікрополітикою» (що розгортається у повсякденному житті певної спільноти) та «макрополітикою», яка є справою еліти досліджуваного суспільства [Цит. за: 89, с. 74].

«Холістське» розуміння культури запропонував К. Гірц в 1973 р. в праці «Інтерпретація культур». Відповідно до нього, культуру слід сприймати як універсальний для даної спільноти «дескриптор». В ньому містяться «описи» успадкованих індивідами життєвих концепцій, знань про світ та ставлень до життя, які використовуються особами для взаємодії [Цит. за: 6, с. 131]. Дослідник визнає культуру також «системою регуляційних механізмів, які включають плани, рецепти, правила, інструкції...що слугують управлінню поведінкою» [Цит. за: 157, с. 224]. Концепція К. Гірца акцентує увагу на тому, що, вироблені конкретною спільнотою рецепти, правила та інструкції, історично передаються до нових генерацій у вигляді символів, за допомогою яких нові члени спільноти «розшифровують» знання своїх попередників. Таким чином, дослідник визнає «глибину залягання» основних артефактів культури в структурах соціальності [Цит за: 120, с. 5].

До прихильників субстанційного тлумачення сутності культури слід зарахувати і М. Слюсаревського. Вчений тлумачить культуру як соціальний досвід, що був накопичений історично, та дозволяє генерувати нові програми індивідуальної/колективної діяльності [156, с. 121].

Якщо підсумувати основні тези прихильників субстанційного пояснення сутності та ролі культури у визначенні алгоритмів функціонування соціальних спільнот, то виникають підстави надати їй статус базису політичних матриць людських колективів. Таке узагальнення кореспондується з концепцією С. Кара-Мурзи, відповідно до якої: «життєустрій народу базується на великих техніко-соціальних системах» [66, с. 6]. Віддаючи належне місце у формуванні цих систем саме культурі, дослідник називає їх «матрицями», на яких відтворюються конкретні суспільства, та констатує велику інерційність існування цих «матриць».

З точки зору автора дисертації, історична «базисність» культури по відношенню до згаданих матриць зумовлена, передусім, її структурою. Є вагомими підстави пристати до точки зору антрополога У. Гуденау, відповідно до якої будь-яка культура складається з чотирьох елементів:

1. Поняття (концепти). Вони містяться, головним чином, в мові конкретної групи. Як зазначав К. Скінер, «лексикон культури» задає область можливого для вчинків її носіїв [Цит. за: 118, с. 53].

2. Цінності. Вони не лише формують загальну «шкалу координат» для членів спільноти, але також структурують соціальні очікування, постаючи в ролі своєрідних соціальних генів еволюції суспільства [52, с. 36];

3. Правила. Вони регулюють поведінку людей у відповідності до ціннісного коду конкретної спільноти. Слідування правилам групової поведінки мотивується не лише емоційною чи ідеологічною складовою прояву лояльності «своїй» групі, але й стимулюється певним раціональним розрахунком. Як зазначає В. Ільїн: «За право користуватися ресурсами даного поля, соціальної мережі, треба сплачувати, граючи ролі так, як на це очікують інші учасники цього поля» [61, с. 7].

4. Відносини. Будь-яка культура формує чіткі алгоритми щодо взаємозв'язку між людьми, цими людьми та оточуючим світом (реальним та сакральним) [157, с. 258]. Ці алгоритми, у сукупності з трьома згаданими вище елементами, надають культурі статус потужного компенсаторного механізму самозбереження та самовідтворення конкретної спільноти. Більше того, варіативна комбінаторика соціокультурних механізмів колективної адаптації до викликів зовнішнього середовища обумовлює ті архітектонічні відмінності культур, які давалися взнаки протягом всієї історії людства та спричиняли фундаментальну світоглядну та інституційну нетотожність колективів, існуючих синхронно в фізичному часі [120, с. 1; 77, с. 159].

Перший та другий елементи структури культури у своїй сукупності створюють так звану соціальну онтологію – концептуальну модель базових уявлень про світ. Перед нами – своєрідна «картина світу», в межах якої колективні ідеї та уявлення, матеріалізовані в соціальні дії, стають звичними та загальноприйнятими [30, с. 194]. В свою чергу, третій та четвертий елементи утворюють операційний досвід спільноти, який носить на собі відбиток тривалої історії адаптації до викликів різного походження,

характеризує специфіку її реактивності тощо [19, с. 108]. В цьому сенсі слід особливо зазначити, що згадана «специфіка реактивності» соціальної групи, визначена культурою, може бути адекватно інтерпретована лише за умови врахування операційного коду, закладеного в таких її «артефактах», як традиції та звичаї. Згаданий вже Р. Парк вважав, що саме звичай закладає підґрунтя та обмежує свободу настільки, що кожному новому поколінню доводиться пристосовуватися до умовностей не лише «найближчої» старшої генерації, але й фактично всіх попередніх [124, с. 196]. Проте, це зовсім не означає, що саме завдяки культурі будь-яке суспільство ризикує абсолютно втратити динаміку. Звичаї надають атрибути сталості саме ядру, осереддю культури. Завдяки їм вона, в переважній частині випадків виникнення різноманітних «викликів», зберігає самототожність, залишається «сама-собою». Але, поряд з цим, саме традиції є й умовами розвитку народу. Як зазначав А. Леруан-Гуран, традиції складають той фонд, який дозволяє наступному поколінню народу заощадити сили й ресурси для освоєння головних новацій та знайти відповіді на виклики [Цит. за: 66, с. 102]. Можна погодитися і з Е. Шілзом в тому, що традиції постійно змінюються, але, поряд з цим, зберігають свою незмінну сутність [Цит. за 115, с. 184]. Використовуючи аналогію з генетикою, найбільш консервативне осереддя культури слід порівнювати з геномом живої істоти – він забезпечує трансляцію спільних родових рис у часі, одночасно даючи можливість для внутрішньовидової адаптації та трансформації. Характеризуючи цю адаптивну функцію культури, Г. Екстейн констатує, що: «через збереження власного темпу швидкості змін, вона забезпечує пристосування акторів до соціальної мінливості» [Цит. за: 57, с. 24].

Прийняття за основу запропонованої схеми структурування культури дає можливість зрозуміти і той факт, що одним з найважливіших її завдань є встановлення та підтримка соціальної ідентичності групи та індивідів, які входять до неї («Я – Ми – ідентичність»). Регулярні і, за можливості, переконливі відповіді на питання «Хто я (ми) такі?», «Як ми повинні

вчиняти?», «Що є легітимним?», які надаються культурою, сприяють формуванню та підтримці існування «соціального габітусу» (в термінології Н. Еліаса) – структури, що народжена ідентифікацією індивіда та групи з конкретно-історичною формою соціуму [48, с. 15; 118, с. 4].

Наведені вище факти не дають жодних підстав констатувати, що культура взагалі, та політична культура, зокрема, існує як тотально гомогенний феномен. Не даремно тому, даючи своє визначення сутності культури, Н. Смелзер підкреслює, що вона є системою цінностей, уявлень про життя та поведінкових кодів, спільною для людей, пов'язаних одним визначеним образом життя [157, с. 209]. Дійсно, культура будь-якого соціуму Модерну, починаючи від його ранніх стадій і до сьогодні, може бути диференційована за багатьма критеріями. З огляду на центральну проблему даного дисертаційного дослідження, слід взяти до особливої уваги диференціацію культури за вертикальною (соціальна стратифікація) та горизонтальною (просторове різноманіття) осями. В свою чергу, за вертикальною віссю, культура диференціюється за двома рівнями: елітарним та масовим. Кожен із зазначених рівнів формує свої варіанти стилю життя. Функція цієї ознаки культурної варіативності (власне – субкультури) подвійна: в суб'єктивному вимірі вона полягає в ідентифікації індивіда з певною групою, прошарком. З боку соціальної групи, завданням стиля життя є окреслення власних меж, визначення «кодів доступу» до колективної участі [14, с. 15].

Констатація наявності двох рівнів культури конкретної спільноти не повинна (у переважній частині випадків) сприйматися як ознака існування нездоланих бар'єрів між ними. Риси обох рівнів знаходяться в амбівалентному зв'язку одна з одною, тяжіють одна до одної, взаємно транслюють життєві сенси, цінності та моделі поведінки. Проте, елітарні риси культури концентруються переважно у формально-публічній сфері, в той самий час, як масові паттерни знаходять своє буття у повсякденному житті соціуму [104, с. 48; 81, с. 88].

У зв'язку з констатацією такого розшарування культури на «елітарну» та «народну», корисним буде звернення до питання про те, а який саме з вказаних шарів виступає в ролі провідника або противника соціальних змін та інновацій. Аксиоматичним є той факт, що еліта будь якого суспільства, завдяки контролю над інститутами держави, здійснює символічне панування над своїми міноритарними партнерами. Як зазначає В. Бурлачук, символічне буття соціуму влади в політичній історії завжди мало виключне значення: «За допомогою ідеології, традицій, системи ритуалів влада проникала в повсякденне життя суспільства» [22, с. 96]. Вона виробляла та нав'язувала категорії мислення, які підлегли, за умови вдалої інкорпорації до структур масової свідомості, потім застосовували «спонтанно» по відношенню до оточуючого світу. Важливо, щоб данні нормативно-символічні структури, вкорінені в масову свідомість, були результатом консенсусу влади та народу, оскільки їх головна функція – легітимація державного ладу [30, с. 190]. В цьому відношенні, соціум влади виступає в ролі супротивника змін, розглядаючи вихід суспільної системи за усталені параметри її функціонування в якості небажаної колективної перспективи. За таких умов елітарна культура в даний конкретний момент часу – відіграє роль стабілізатора суспільного життя [171, с. 6].

Так само аксіоматично слід сприймати й думку С. Верби про те, що «народна» культура, яка існує тривалий час, є внутрішньо збалансованою та «узгодженою» як з внутрішнім, так і з зовнішнім середовищем. Тому їй не так легко змінити і для її модифікації необхідні «певні обставини» [57, с. 24]. Згадані «обставини» виникають в сучасному світі достатньо часто і вся модерна історія країн другого та третього «ешелонів розвитку» сповнена прикладами так званого «вимушеного переходу». Це – ті ситуації, коли саме представники соціумів влади змушені виступати в ролі агентів соціальних змін, іноді таких, що покликані трансформувати і саму культурну традицію.

За умови здійснення політичного транзиту за т.зв. «процедурним сценарієм», еліта вимушена вдаватися до важкої та не завжди результативної

праці по зміні антропологічного проекту, закладеного в глибинних структурах національної культури [43, с. 33; 58, с. 4]. В цьому сенсі слід згадати добре відомі слова К. Кавура: «Ми створили Італію, давайте створимо й італійців». Проголошене завдання було надзвичайно складним, адже система особистісних цінностей індивіда є в значній мірі системою неотрефлексованих ним ціннісних архетипів субкультури, в межах якої він був соціалізований [120, с. 1]. Про те, наскільки модернізаторам архетипів народної культури на зразок К. Кавура, вдається реалізувати поставлені завдання, свідчать, зокрема, і дослідження Р. Патнема. Останній продемонстрував, як особливості регіональних субкультур, закладені ще в Середньовіччі та закріплені в повсякденних практиках людей, продовжують визначати специфіку функціонування інститутів влади та громадянського суспільства на Півночі та Півдні Італії доби «пізнього Модерну» [Цит. за: 48, с. 14].

З певними зауваженнями щодо справжньої політичної суб'єктності мас, слід пригадати і приклади того, як останні виступали в ролі ініціаторів фундаментальних соціальних змін. Таке відбувається тоді, коли правлячий клас, захоплений модернізаційними проектами, не враховує глибинних структур культурної матриці свого народу [167, с. 514]. Антишахська революція 1978–1979 рр. в Ірані може бути інтерпретована як приклад участі широких мас населення в процесі індигенізації суспільно-політичного життя і підтверджувати тезу про те, що політичний транзит – не завжди розгортається в напрямку демократизації та модернізації. Активізація «захисного коду» традицій та звичаїв культури перетворює її на чинник тенденцій традиціоналізації чи, навіть, архаїзації суспільного життя [153, с. 8].

Таким чином, є всі підстави констатувати потенційну можливість наявності субкультур «інгібіторів» та «інноваторів» як в структурі правлячих еліт, так і в структурі народних мас. Якщо перші відповідають за консервацію культурного коду свого суспільства, то другі – ініціюють його

трансформацію. Результати діалектичної взаємодії «інгібіторів» та «інноваторів», зосереджених в різних прошарках суспільства та його регіональних спільнотах, були свого часу детально вивчені С. Гантингтоном [178, с. 93].

Констатуючи особливу роль, яку відіграє культура в процесі визначення атрибутів цивілізаційної матриці конкретного суспільства, не можна забувати той очевидний факт, що культурні зв'язки не є ексклюзивними в бутті великих соціальних груп доби Модерну. Вони доповнюються іншими і, в першу чергу, політичними зв'язками, структурами та процесами, які «політизують» феномени культури і влади, завершуючи «добудову» матриці суспільства [126, с. 119].

В науці вже давно викорінилася думка про те, що політична культура та політична система суспільства не співпадають повністю. Якщо взяти за основу розуміння політичної системи, запропоноване Д. Істоном, то політичну культуру тут слід зображувати у вигляді своєрідного силового поля, яке виконує функцію інтегратора та адаптера цієї «сукупності політичних інститутів та структур», визначає алгоритми їх взаємовідносин всередині системи та самої системи з соціумом, який вона обслуговує [Цит. за: 48, с. 17]. Саме через фактор культури можна пояснити і парадоксальну ситуацію, коли в межах єдиної політії уживаються діахронні за своєю логікою явища та процеси (наприклад, структури парламентаризму та цензи за расовою, статевою чи етнічною ознаками). Як зазначає І. Василенко, єдність різних політичних форм в культурі підтримується не тотожністю їхньої природи і не спрямованістю інтересів, а «прихованою гармонією» соціокультурної ідентичності. При чому, навіть на етапі Модерну, ціннісну природу політичних процесів визначають найважливіші культурні архетипи та коди [Цит. за: 35, с. 47].

З точки зору автора дисертації, є всі підстави твердити, що у своєму «готовому» варіанті, політична матриця суспільства складається з двох основних елементів: власне культури, яка виконує роль «базису» спільноти,



та інституційної «надбудови», інтегрована сукупність елементів яких виконує функцію регуляції основних спеціалізованих підсистем суспільства: економічної, інформаційної, духовної, тощо. Завдяки «геному культури», створені даною спільнотою інститути «розгортаються» та проявляються в новій якості в різних історичних контекстах. Враховуючи, що взаємозв'язок між зазначеним «базисом» та «надбудовою» має морфологічний характер, інститути постають як легітимізовані зразки соціальних практик, визначених культурою, а остання, задає межі потенційно можливої трансформації інституційної мережі. Цілком зрозуміло також і те, що своєрідною «зв'язуючою ланкою» між «базисом» та «надбудовою» виступають індивіди, які є носіями існуючих ментальних моделей та функціонерами інституційованих структур [4, с. 6–9].

Для сучасної науки статус аксіоми має твердження про безумовну унікальність кожної, з існуючих культур. Проте, такий природний стан речей значно ускладнює наукові пошуки, спрямовані на виявлення тих спільних рис політичних матриць модерних спільнот, які б давали змогу зараховувати їх до певних типологічних груп та класів. Зазначена перешкода долається за допомогою апробованої стратегії формування «чистих соціологічних типів» досліджуваних явищ, в яких незначні національні особливості редукуються, а загальні спільні риси подаються рельєфно і виступають основними кластерами аналізу. Спроби узагальнення типологічно-наближених один до одного варіантів цивілізаційних типів – матриць знаходимо, зокрема, в дослідженнях С. Гантінгтона та О. Шпенглера [179; 193].

Аналогічними намаганнями була стимульована й поява в американській політології напрямку «культурної геології», представники якого пов'язували базові політичні цінності з фундаментальними основами устрою публічного життя, констатували наявність певного «політико-культурного п'ятикутника», сенс якого полягає в сталому відтворенні базових колективних орієнтацій по відношенню до: 1. Політичної організації; 2.

Громадянського суспільства; 3. Політикуму; 4. Політичної активності; 5. Політичної економії [48, с. 13].

З'ясування ступеню впливу культурного чинника на конфігурації політичних матриць сучасних соціумів передбачає визначення провідних критеріїв, на основі яких здійснюватиметься подальше узагальнення відомих «національних траєкторій». Підставою для застосування стратегії побудови «чистих соціологічних типів» у вирішенні завдань цієї дисертації є той факт, що лише по відношенню до суспільств Заходу (який тлумачиться в даному випадку не в географічному, а в цивілізаційному сенсі), автономність сфер життя – релігії, економіки, політики тощо – є наочним фактом. На противагу цьому, для «не-західних» спільнот про таку автономність можна казати лише з певною долею припущення. Всі спеціалізовані суспільні підсистеми, структури і інститути «задаються» тут всією культурою, створюючи «холістську» політико-культурну парадигму [48, с. 10]. Зазначені відмінності конкретизуються в принципово відмінних рисах ментальності індивідів – носіїв «західного» та «незахідного» цивілізаційних типів. Перші є прихильниками раціональних, логічно обґрунтованих шляхів вирішення проблем, другі – віддають перевагу інтуїтивним рішенням. Ю. Александров та С. Кірдіна вважають за доцільне ототожнювати ці різні типи прийняття рішень з аналітичним та холістським типами ментальності відповідно [4, с. 7]. Для виявлення особливостей прояву культурного чинника в політичному житті модерних соціумів, дослідники пропонують застосовувати аналітичну модель «аналітико-холістського континууму» – своєрідної цивілізаційної осі, на якій двома полюсами є США (аналітика) та країни Південно-Східної Азії (холізм), а між ними розташовані країни Західної – Центральної та Східної Європи [4, с. 7].

Виходячи на більш високий рівень наукової абстракції, Ю. Александров та С. Кірдіна констатують наявність двох полярних політичних «Х» та «У» матриць. З їх точки зору, характерними ознаками «У» матриці є наступні: 1. Ринкова економіка (приватна власність, конкуренція, прибуток); 2. Інститути

федеративного політичного устрою (самоврядування, субсидіарність, змагальність); 3. Індивідуалізм (права та свободи особи).

В свою чергу, до найбільш значних культурних атрибутів «X» матриці, належать: 1. Редистрибутивна економіка; 2. Інститути унітарного політичного устрою (виконавча вертикаль влади, субординація у відносинах Центру та Периферії); 3. Комунарна ідеологія (колективізм, егалітаризм, «Порядок») [4, с. 9].

Вчені зазначають, що протягом історичного розвитку суспільно-політичних систем, в них зберігається домінантне положення базових ознак, притаманних або «X», або «Y» матриці, що забезпечує цілісність, виживання та розвиток відповідного типу суспільства [4, с. 10].

Наявність таких чітких детермінант різних політичних матриць, звісно не виключає можливості певного «цивілізаційного синтезу». Навіть той факт, що згадані дослідники кажуть про існування певних пограничних між класичними «X» та «Y» матрицями культурних варіантів (на зразок Східної Європи), свідчить на користь того, що певне запозичення елементів культури інших спільнот все ж таки відбувається. Якщо при цьому не йдеться про суттєве «пошкодження» культурного ядра суспільства-реципієнта, то інститути, запозичені з матриці протилежного типу, сприйняті в якості позитивної інновації, відіграють допоміжну роль в системі засобів адаптації приймаючого суспільства [4, с. 10]. Повертаючись до використаного вже дисертантом порівняння культурного ядра з геномом живого організму, співвідношення елементів різних політичних матриць можна уподібнити до взаємовідносин домінантних та рецесивних генів. Перші виконують роль передачі системної інформації, другі – лише «доповнюють до цілого» арсенал адаптивних засобів, який використовується конкретною культурою.

Використання аналітичного інструментарію протиставлення «X» та «Y» матриць дає можливість методологічно коректно позиціонувати український суспільно-політичний організм на кордоні різних цивілізаційних типів та виявити специфічні коливання представників вітчизняного соціуму влади

між двома альтернативними полюсами політичної культури. Так, наприклад, Конституцію України 1996 р. в її «політичних» розділах слід відносити до класичної «Х» матриці (вертикаль виконавчої влади, підзвітної Президенту, унітаризм тощо), проект реформ територіального устрою, запропонований Р. Безсмертним до «У» матриці (децентралізація, субсидіарність), проект змін до Конституції, запропонований Президентом П. Порошенко – до «Х» матриці (інститут префектів, що мають повноваження припиняти діяльність органів місцевого самоврядування) з симулякром «У» матриці (бюджетна децентралізація).

Згадані «культурні коливання» українського політикуму є не лише наслідком знаходження вітчизняної політики на межі (або – розломі ) різних цивілізаційних типів. Вони можуть бути витлумачені як локальний прояв більш глобальної тенденції, яка позначається в транзитології поняттям «третьої хвилі демократизації». По відношенню до концепції наявності двох полярних цивілізаційних «Х» та «У» матриць, ця «хвиля» повинна бути інтерпретована як чергове порушення балансу між двома полюсами на користь останньої. Під впливом складного комплексу причин (технологічна першість, економічна ефективність, інформаційна потужність тощо), суспільства, що належать до «У» матриці, не лише змогли переконливо довести для інших соціумів адаптаційні переваги своєї культурної матриці, але й якісно змінити оточуючий світ відповідно до своїх уявлень про бажані зразки соціальних відносин [197, с. 93].

Узагальнюючи викладення матеріалу в даному підрозділі, слід констатувати, що культура виступає в якості базису архітектоніки політичної матриці конкретної спільноти. Внутрішнім кодом культури визначаються не лише алгоритми взаємовідносин між окремими індивідами та соціальними групами, але задаються параметри статички та динаміки існування конкретного суспільства. Специфіка культурного коду визначає також і припустимі межі трансформації політичної матриці певного соціуму. Від того, наскільки адекватно ця інформація буде «прочитана» та інтерпретована

всіма агентами політичного транзиту (елітою та масами), залежатиме і кінцевий підсумок переходу. Ним може бути або якісна трансформація культури та її вихід на принципово нові рівні функціонування, або пошкодження інформаційного ядра та зростання тенденцій ентропії в усіх спеціалізованих підсистемах соціуму. Відповідно до цього, виникатимуть об'єктивні підстави для констатації наявності «вдалого» чи «невдалого» суспільно-політичного переходу.

## 2.2. Адаптивний потенціал субкультури влади в умовах політичного переходу.

В останні роки констатована багатьма дослідниками транзитологічного дискурсу «периферійність» його інтересу до культурної проблематики поступово компенсується завдяки зверненню науковців до вивчення адаптивних механізмів суспільств до ендогенних та екзогенних інновацій. Зокрема, згадана еволюція спостерігається в дослідженнях Р. Інглгарта. Якщо на початку 1970-х рр. він інтерпретував культуру в якості залежної перемінної, чий розвиток детермінується «більш фундаментальними» процесами, то в пізніших роботах науковець констатує «узгодженість» економічного розвитку, культурних та політичних змін [48, с. 11].

Переконливим свідченням на користь поступового присвоєння вченими культурі статусу «агенту» суспільно-політичного транзиту слід вважати збірник наукових досліджень «Культура має значення», що вперше був виданий наприкінці 1990-х рр. під загальною редакцією Л. Харрісона та С. Гантінгтона. Автори визнають, що, окрім інших факторів (політичних, економічних, екологічних), культуру слід наділяти статусом самостійного чинника транзиту [180].

З концептуальними положеннями авторів згаданої вище збірки добре кореспондується й концепція Х. Лінца та А. Степана. Відповідно до неї,

демократична консолідація передбачає проведення глибоких перетворень як мінімум на трьох рівнях: поведінковому, ціннісному та конституційному [107, с. 65]. Як можна побачити, принаймні два із запропонованих критеріїв, можуть бути віднесені до феномену «культури», а третій виступає як похідна від перших двох перемінна.

Попри окремі розбіжності в теоретичних постулатах досліджень всіх згаданих авторів, спільною світоглядною рисою для них є те, що вони ґрунтуються на неоліберальній парадигмі сприйняття сутності феномену культури. Важливим в даному випадку є те, що сама культура сприймається носіями цієї парадигми як певна «річ у собі», самодостатня та «напівпрозора» для спостерігача сутність, вплив якої на соціальні процеси може бути відчутний заздалегідь, проте не може бути повністю осягнутий і, відповідно, цілеспрямовано змінений [Цит. за: 115, с. 180].

Такі погляди впливали на концепції західних теоретиків політичної транзитології амбівалентно. З одного боку, вони стимулювали їх до включення культури до переліку чинників суспільних трансформацій. З іншого, імпліцитно нав'язували думку про «спонтанність», слабку керованість культурних трансформацій, що супроводжують політичний транзит. Основна увага дослідників зосереджувалася на тих аспектах переходу, які давали більше наочних прикладів цілеспрямованої діяльності соціальних суб'єктів: розробці та вдосконаленні інституційного дизайну суспільств, проведенні в них економічних та освітніх реформ тощо. В свою чергу, чинник культури «враховувався», але евристично не чітко [115, с. 181]. Таким чином, «суспільство» та «культура» поставали, немов, самостійні сутності, що мають різні швидкості історичної динаміки, під час якої перше випереджує другу [20, с. 97].

Центральна проблема даної дисертації об'єктивно виключає можливість беззастережного прийняття цієї – добре апробованої, але не конкретної по відношенню до предмета дослідження, парадигми. Важливим завданням в цьому сенсі є знайдення тих «драйверів», які активізують адаптивний

потенціал культури, перетворюючи її з фактору консервування соціальної системи на активний чинник політичного транзиту. В свою чергу, необхідність пошуку цих «драйверів» ставить дисертанта перед вибором: або намагатися аналізувати культуру конкретного суспільства «в цілому», або зосередитися лише на її окремих складових, які визначають саме політичний аспект перетворень. Прагматика вирішення завдань дослідження стимулює саме до вибору другого варіанту.

В ролі однієї зі складових, зосередження на яких дає змогу квантифікувати проблематику культури в процесі політичного транзиту, виступає феномен субкультури влади. Зосередження на ньому дає можливість безпосередньо вивести проблематику культури зі сфери чистого теоретизування та акцентувати авторський наратив на реальних особах – представниках правлячих кіл, або «соціумі влади» транзитивного суспільства. Звісно, цілком можна погодитися з І. Большаковим в тому, що культура окремих представників еліти не може бути простою проекцією колективної політичної культури. Кожен член соціуму влади є, в першу чергу, особистістю, з чітко вираженим суб'єктивним життєвим досвідом і таким самим суб'єктивним типом ставлення до реальності. Саме завдяки такій суб'єктивності, сфера політики постійно збагачується різноманітними варіантами операційних досвідів, рефлексій та ролей в існуючій політичній системі [19, с. 106]. Але слід постійно пам'ятати, що члени соціуму влади є породженням «свого» суспільства, пройшли всі етапи соціалізації через його структури і, таким чином, є «продуктами» колективної політичної матриці. Зусиллями цих людей вибудовується та підтримується той політико-інституційний лад, який визначає можливості подальших суспільних трансформацій [89, с. 72].

Враховуючи все наведене вище, слід погодитися з думкою О. Гаман-Голутвіної в тому, що: «В будь-якій країні якість еліт в повній мірі є інтегральним показником стану соціуму, а самі еліти – ключовими драйверами соціальних змін» [33, с. 42]. На підкріплення своєї тези,

дослідниця наводить типологію відмінностей стагнаційних та динамічних культур, яка була запропонована свого часу Л. Харрісоном: 1. Спрямованість в майбутнє (ретроспективність як її антипод); 2. Праця та успіх (в сенсі ціннісного протиставлення меритократії та аристократії); 3. Заощадливість (для інвестування або для страхування ризиків); 4. Освіта (для соціальних інновацій або для отримання статусу); 5. Заохочування здібностей (наявність або відсутність вертикальної соціальної мобільності); 6. Солідарність (в межах великих або малих форм соціальності); 7. Суворість етичних норм (з протиставленням мультикультуралізму та групового трайбалізму); 8. Справедливість (у конкурентно-пропорційному або зрівняльно-розподільчому різновидах); 9. Розподіл влади (протиставлення автономії та централізму); 10. Секуляризм (або клерикалізм) [181, с. 295].

Значна роль в актуалізації чи редукції цих спільнотних параметрів належить, переважно, представникам соціуму влади. Відповідно до того, на користь яких з наведених культурних детермінант буде зроблений вибір його членів, і вибудовуватиметься надалі алгоритм функціонування конкретного суспільства.

Вагомість ролі субкультури влади в адаптивних процесах суспільства може визначатися не лише фундаментальними атрибутами його цивілізаційної матриці, але й зовнішніми чинниками, до яких слід віднести і тип політичного транзиту, в якому бере участь це суспільство. Так, за думкою М. Урнова, найбільш «культурно невибагливим» є транзит, викликаний економічною лібералізацією, впровадженою в країні представниками правлячого класу. Така лібералізація розпочинається з прагматичних намірів політиків змінити лише сферу економіки, «не чіпляючи» інших соціальних сфер, але призводить до культурних зрушень, які, врешті-решт, можуть виявитися прийнятними для системних демократичних змін [171, с. 8–9].

Ще більш рельєфно адаптаційна роль субкультури влади проявляється під час «вимушеного транзиту», коли простір і темп життя спільноти



радикально втрачають свою традиційність, коли під загрозою опиняється фундаментальна складова культури – колективна пам'ять як основа спадковості суспільного життя [39, с. 72]. Саме в точках біфуркації суспільного розвитку порушується «передвизначеність» колективного майбутнього та запускаються процеси соціальних інновацій та адаптації до них [6, с. 142]. В таких умовах представники соціуму влади повинні забезпечити своїй спільноті ефективний перехід до іншого когнітивного світу, переформатування конвенцій в процесах соціальних комунікацій. Субкультура влади виступає ініціатором цього переформатування і (майже завжди) – його об'єктом. Як зазначав свого часу Р. Парк: «Лише в політичній спільноті, де існує публіка, яка уможливорює дискусію, на протизагу суспільству, організованому на основі родини та авторитету, раціональні принципи витісняють традицію та звичай як основу організації та контролю» [126, с. 122].

Звернення до суб'єктного, індивідуального аспекту субкультури влади є виправданим і з огляду на те, що саме конкретна людина, а не абстрактна «соціальна структура», є справжнім автором адаптивних тактик та стратегій. Як констатує В. Павленко: «Людина за своєю природою є істотою трансцендентною. Її когнітивна діяльність інтенційна, її потреба зберегти ідентичність змушує формувати своє власне ставлення до об'єктивних умов буття і, або знаходити в них основи свого існування...або виходити за межі даних умов, нав'язувати зовнішньому буттю свою систему цінностей та свої сенси» [120, с. 3].

Згаданий вже М. Урнов вважає, що мінімальним «пакетом заходів» з культурного переформатування перехідного суспільства, який вживається соціумом влади, є комплекс наступних дій: 1. Цілеспрямована руйнація старих міфів, цінностей, уявлень та створення нових культурних паттернів за допомогою наявних засобів (система освіти, мистецтво, ЗМІ тощо); 2. Формування нового стилю життя (особливо – політичного) на всіх рівнях

соціальності; 3. Державний протекціонізм структурам «неполітичного» (громадянського) суспільства [171, с. 14].

На доповнення цієї позиції, слід додати, що така культурна політика не є виключною ознакою транзитів, які відбувалися в хронологічних межах Модерну. Як зазначає Е. Тоффлер, ці інтелектуальні ігри представників соціуму влади характерні для всієї політичної історії людства: «Від китайської правлячої династії Шан-Інь до італійського роду Борджіа» [167, с. 347].

Важливо констатувати той факт, що процес політичного транзиту виступає своєрідним каталізатором, під впливом якого соціум влади стає більш відкритим, втрачає свою автономність від пересічних громадян [192, с. 17]. Внаслідок цього, субкультура влади проявляє свій потенціал в повному обсязі: завдяки входженню до владного простору нових колективних та індивідуальних агентів в ньому починають взаємодіяти як нові зразки політичних відносин (привнесені т.зв. «інноваторами»), так і архаїчні (безпосередній продукт діяльності т.зв. «інгібіторів»). Але конкурентна взаємодія «інноваторів» та «інгібіторів», чисю перемогою вона б не завершилася, завжди відбувається на основі єдиного культурного ядра – згаданої вже цивілізаційної (або вужче – політичної) матриці. Саме завдяки цьому, в переважній більшості випадків політичний транзит завжди залишає підстави членам перехідного суспільства «впізнавати» це суспільство, навіть після досягнення ним певного «нового» стану. І лише у вкрай рідких випадках відвертої гуманітарної катастрофи, коли відбувається суттєве «пошкодження» культурного ядра, конкретна культура втрачає атрибут своєї самототожності та перестає існувати як окрема політична сутність.

Чим більш складною та розгалуженою стає структура субкультури влади, чим більшою в її лавах стає кількість різноманітних «контролерів ресурсів», тим більше виникає так званих «лакун контролю», які не лише заперечують владну монополію якогось одного «центрального» суб'єкта, але

й слугують середовищем для творення та існування альтернативних життєвих стилів, укладів та конвенцій.

В узагальненому вигляді є всі підстави твердити, що в історичних точках біфуркації суспільства активізується взаємодія чотирьох основних антропологічних типів представників субкультури влади: 1. «Людина системи»; 2. «Конформіст»; 3. «Інноватор»; 4. «Опозиціонер» [83, с. 31]. А. Пшеворський, підтверджуючи цю закономірність, констатує наявність чотирьох політичних сил, взаємодія яких визначає перебіг транзиту: прихильники жорсткої лінії та реформатори всередині авторитарного блоку соціуму влади та помірковані й радикали, які знаходяться в опозиції [141, с. 397]. Кожен із згаданих антропологічних типів є носієм конкретних цінностей, прихильником стратегій досягнення життєвого успіху, і адептом певних систем адаптації до умов політичного транзиту. Очевидно, саме боротьбою цих антропологічних типів, а не лише тривіальним копіюванням зовнішніх референтних моделей суспільно-політичного розвитку, можна пояснити ті «хвилі» просування по шляху до демократії та авторитарного ресентименту, які спостерігаються в політичній історії країн другого та третього «ешелонів розвитку» [Див. зокрема: 90]. Дійсно: «Для відтворення політичної організації бажаної моделі недостатньою є репродукція інституційної структури референтного суспільства. Необхідне формування відповідної бажаної ментальності та відповідних бажаних моделей політичної участі» [171, с. 12; 35, с. 39].

Цілком зрозуміло, що однією з найбільш фундаментальних причин, яка стимулює конкретне суспільство до того, аби розпочати процес політичного транзиту, є саме суперечності між «старими» моделями культури та відчутним тиском процесів та умов Сучасності. Проте культурна політика, впроваджувана соціумом влади в цих умовах, майже ніколи не відбувається в стерильно-чистому соціальному просторі. Навпаки, процес вироблення адаптивних тактик та стратегій соціумом влади здебільшого постає у вигляді цілої низки взаємоузгоджених модифікацій та змін традиційних культурних

паттернів, «геном» яких визначає припустимі межі новаційної діяльності. Підкреслюючи складний характер культурної політики правлячих кіл в транзитному суспільстві, К. Негус та М. Пікерінг зазначають, що: «Усталені коди і традиції, правила, норми тощо формують ту основу, виходячи з якої, люди «підганяють» культурні ресурси під нові цілі» [115, с. 45]. Дійсно, якщо члени транзитного суспільства бажають адаптуватися до нових умов свого життя, вони повинні вийти за межі некритичного використання культурної традиції, навчитися адаптувати свої культурні навички до нового суспільно-політичного контексту [142, с. 336]. Більше того, вони повинні навчитися розуміти всю значимість та цінність цих навичок в процесі адаптації. Лише за умови здійснення цього, представники перехідного суспільства набувають компетенцію для подальшого вирішення проблем, породжених самим фактом транзиту [115, с. 45].

Проте, закономірно виникає питання: чи відбувається цей процес вироблення та впровадження в суспільну практику адаптивних тактик та стратегій внаслідок «революційної творчості мас» або під впливом соціально-інжинірингових заходів еліти? Аналіз численних прикладів культурних новацій в країнах політичного переходу дає наступну відповідь: «Подібні адаптації мають місце в межах усталених культурних тем, кодексів, умовностей, але розробляються вони для того, аби задовольнити вимоги конкретних осіб чи соціальних верств... Вони можуть являти собою відверто індивідуальний артефакт, а не лише автоматичне відображення культурних ресурсів, що формують ці адаптації...» [115, с. 40]. Таким чином, політико-культурні адаптивні механізми мають своїх творців – членів соціуму влади.

Віддаючи належне суб'єктній складовій процесу впровадження новацій в «тканину культури», цитовані автори констатують, що взаємодія учасників цих дій ґрунтується на традиційному культурному бекграунді, а її надійність забезпечується за умови дотримання усталених домовленостей та традицій [115, с. 40]. В цьому відношенні навіть авторитарний реверс, втілений в зростанні традиціоналістських елементів життя соціуму, слід розглядати

також як результат застосування адаптивних тактик по відношенню до небажаних (з точки зору суспільства або його представників) змін [115, с. 202].

Широкий «коридор можливостей», який відкривається в «точках біфуркації» суспільної системи та плюралізує структуру владного соціуму, породжує необхідні умови для свободи різноманітних інтерпретацій культурних механізмів спільнотної адаптації. В суспільстві розпочинається боротьба різноманітних інтерпретацій самої сутності традиції на якій ґрунтується буття великої соціальної групи. Проявами цієї конкурентної взаємодії стають як локальні культурні інваріанти, так і великі, загальнонаціональні культурні тренди. Адепти цих трендів є не лише ініціаторами певних естетичних зрушень. Вони спричиняють більш масштабні соціальні трансформації, адже виступають одночасно і носіями окремих жанрових кодів, звичаїв, паттернів владних відносин [41, с. 109]. Взаємодія цих агентів має спонтанний та, багато в чому, хаотичний характер: різноманітні жанрові коди зіштовхуються, «взламиваються» чи, навіть, об'єднуються незвичним для минувшини чином [115, с. 150, 205].

Політичне значення кожного зі згаданих агентів культурної взаємодії проявляється в тому, що їхня естетична ідентичність та творча практика, втілені безпосередньо у витвори мистецтва (елітарного чи «народного»), завжди «працюють» з колективним досвідом та всередині нього, набуваючи потужної експресивної сили. Завдяки цьому, вони завжди формують різновеликі за своїми масштабами соціальні взаємовідносини та культурні практики, координують колективну дію за допомогою комплексів загальних вірувань, цінностей та знань [115, с. 141]. Конкуруючи культурні варіанти пропонують своїм реципієнтам окрему інтерпретацію сутності суспільних процесів, апробують свої технології адаптації, пропагують свою концепцію особи та суспільства. Саме тому боротьба різних культурних напрямів в умовах транзиту – це завжди боротьба за монополію на легітимний суспільний дискурс і тому – завжди справа політична [115, с. 12, 163]. Добре

відомий культурологам тандем політичного лідера та людини мистецтва є породженням як раз цієї фундаментальної особливості: уявлення (яке є епархією людини мистецтва) завжди є найпотужнішим засобом виходу за усталені «горизонти» досвіду. Руйнація, консервація або перевизначення «горизонтів» колективного досвіду, в свою чергу, є головним завданням та покликанням людини політичної. Саме поєднання зусиль митців та «художників від влади» дає можливість мобілізувати свідомість інертних мас для інноваційних проривів.

Варто особливо підкреслити вагомість наявності таких «культурних тандемів» не лише для монополізації суспільно-політичного дискурсу, але й для здолання стану соціальної аномії, в якому досить часто опиняється перехідне суспільство. Як зазначає Л. Бевзенко: «Культура перехідного періоду впливає на вироблення соціально та індивідуально значимої моделі успіху, яка працює як «соціальний магніт» при формуванні соціальних траєкторій» [14, с. 3].

З точки зору автора дисертації, найбільш рельєфно адаптивну роль субкультури влади в умовах політичного транзиту можна прослідкувати на прикладі тих суспільств, де перехід призвів не до консолідації демократії, а до встановлення антиномічної – тоталітарної – моделі суспільних відносин. Справа в тому, що суспільства «першої хвилі» транзиту (на сьогодні в переважній більшості – країни консолідованої демократії) у своїх намаганнях зруйнувати «Старий Порядок» акцентувалися, переважно, на захисті прав людини і громадянина та намагалися створити відповідну інституційну інфраструктуру. При цьому, людина, як «антропологічний проект», цікавила їх набагато менше, аніж діячів «авторитарного реверсу» першої половини ХХ ст., які вважали, що саме перетворення єства людини є умовою колективного прориву до найкращого стану речей. Відповідно, є всі підстави робити припущення про те, що адаптивний інструментарій, використаний діячами «авторитарного реверсу» по відношенню до своїх спільнот, був набагато більш «глибоким» (за ступенем проникнення до основ колективних

політичних матриць) та «ефективним» (в сенсі тотальності охоплення адаптантів та наслідків його застосування). Крім того, звернення до прикладів культурної політики діячів «від'ємного» політичного транзиту дає можливість компенсувати один з недоліків транзитологічних моделей: значна частина їх стверджує, що в пізнанні специфіки прояву ендогенних чинників переходу слід звертатися до особливостей «до-авторитарного досвіду» конкретної спільноти [107, с. 66]. Таке завдання є неможливим з огляду на те, що деякі суспільства такого досвіду не мали взагалі.

Найбільш виразним прикладом такого «стерильного» (в сенсі відсутності демократичного підґрунтя) політичного транзиту є Росія в хронологічному періоді початку – першої половини ХХ ст. По відношенню до цієї політії (до складу якої в зазначений час входила й переважна більшість українських земель) слід беззаперечно прийняти висновок С. Карамурзи в тому, що вона була традиційним, а не громадянським суспільством, яке поступово втягувалося до процесу модернізації [66, с. 83]. Так само, як і в країнах Західної Європи, в Росії означеного періоду здійснювався радикальний демонтаж політичних структур Старого Порядку. Але в Росії більшовики намагалися побудувати «справжнє» народовладдя, відмінним від дискредитованого в їхніх очах способу республік західної Європи [45, с. 66]. Соціальний шок, викликаний громадянською війною, був підсилений також і надзвичайно прискореними темпами авторитарної модернізації, нав'язаної країні новим соціумом влади. Знайдення засобів здолання цього шоку було нагальним завданням політичного класу. Для цього суб'єктам політичного транзиту в Росії довелося звернутися до глибинних структур цивілізаційної матриці країни.

Як зазначає В. Павленко, структури політичної матриці конкретного суспільства не трансформуються синхронно з трансформаціями його інституційної «надбудови», адже виступають в ролі важливого елементу континууму цінностей та сенсів «Я – Ми – ідентичності» його членів. Без зовнішнього втручання (згаданої вже культурної політики владних груп)

соціальний габітус (повсякденний прояв політичної матриці) функціонує як певна константа, яка зазнає лише поверхових трансформацій під час зміни поколінь. Більше того, «хвилі модернізації», породжені політикою соціуму влади, можуть створювати окремі інваріанти нових соціальних конвенцій, які, в свою чергу, існуватимуть у загальній «тканині» народної культури, створюючи певне черезсмужжя архаїчних, традиційних та модерних зразків соціальності [120, с. 4]. Але структури первинної соціалізації особи, не трансформовані системними заходами модернізаторів, будуть відтворювати домінуючий та «звичний» для даного соціуму тип ідентичності, природний стиль життя та консервувати існуючу ціннісну систему. Це – сумнозвісний в транзитології «супротив структури». Конкурентні традиційному типу соціальності інваріанти, в такому випадку, існують як маскові, рольові ідентичності, які формують «театральний» стиль життя та ситуативні соціальні цінності [120, с. 6].

Здобувши владу в Росії, більшовики (в переважній більшості своїй – продукти соціалізації свого суспільства) добре відчували світоглядну базу широких верств населення – громадський селянський комунізм. За визначенням С. Кара-Мурзи, це – культурне явище зі значною релігійною компонентою, з постійним пошуком соціальної справедливості в її зрівняльному варіанті («Царство Боже на землі») [66, с. 90]. Ґрунтоване на архаїчному базисі, буття російського суспільства визначалося певною циклічністю, коливаннями між двома полюсами – «місії» (шлях, зміни) та «ідентичності» (збереження самототожності) [172].

Саме ці «об’єктивні» особливості культурної матриці суспільства і визначили траєкторію реалізації проекту радянського політичного транзиту в наступні 30 років. Основним антропологічним парадоксом цього транзиту слід вважати те, що в російських соціокультурних реаліях «людина політична» (переважно – представники соціуму влади) в своїх соціальних практиках зустрічалася з «людиною дополітичною» (широкі верстви населення), яку слід було швидко адаптувати до широкомасштабних



суспільно-політичних новацій. Здійснювалася ця адаптація за таким саме парадоксальним правилом: «чим більше змінюєш, тим більше слід залишати незмінним» [152, с.16; 113, с.181].

Використання інтелектуального інструментарію «історії повсякденності» дає можливість побачити, що соціум влади, який виступав основним ретранслятором нових культурних інваріантів на широкі верстви населення, представляв собою класичну «кентавричну» структуру. З одного боку, до його складу входили професіонали, підготовлені ще в попередній, «імперський» період в російських та західних університетах. Вони були носіями ціннісної системи, орієнтованої не лише на служіння суспільству, а й на служіння людині. Саме ця частина соціуму влади створювала ті «крихкі простори свободи», які проіснували до початку системних репресій другої половини 1930-х рр., та привносили західні цивілізаційні елементи в субкультуру влади молодшої країни [3, с. 39].

Друга частина владного соціуму була представлена «кадровими революціонерами», послідовними борцями зі Старим Порядком та імпліцитними носіями цінностей цього порядку. Офіційно декларуючи себе послідовними противниками візантизму з його тріадою «Бог – цар – народність», в своїх буденних практиках вони вдавалися до широкого використання його інструментарію: придворні лестощі, деспотизм, гнучкий розум у поєднанні зі свободою від моральних правил тощо. За думкою Н. Асонова, навіть ціннісна система більшовиків була суто «візантійською» за змістом, відсуваючи на останнє місце любов та повагу до особистості [8, с. 28].

Дослідник субкультури влади раннього радянського суспільства Е. Гобсбаум вказує на її елітарність як приховано-демонстративну рису. Він зазначає, що: «Ленінська компартія в основному будувалася як еліта (авангард) лідерів...Виявилося, що ця модель мала велику привабливість для молодих представників колишніх владних еліт, які вступали в партію більш охоче, ніж справжні пролетарії» [182, с. 88]. Цією елітарністю

забезпечувалася «спайка» першої та другої частин соціуму влади радянської Росії, але, поряд з цим, створювалася хрестоматійна ситуація існування «внутрішньої» та «зовнішньої» партій, описана Дж. Оруелом.

За специфікою колективного самоусвідомлення, «внутрішню» партію можна описати в термінах меритократії. Як зазначає Дж. Істер: «Їхні колективні зазіхання на статус еліти були обґрунтовані тим, що вони мали заслуги перед партією в період діяльності в підпіллі та під час громадянської війни» [63, с. 66]. Симптоматично, що призначення представників цієї частини владного соціуму на керівні посади в регіони, підвладні більшовикам, і побудова на основі особистих взаємозв'язків системи управління територіями активізували навіть не традиціоналістський, а відверто архаїчний елемент російської політичної матриці. Йдеться про феномен т.зв. «местничества», що існував в допетровській Русі. З цим спостереженням добре кореспондується особливість владного дискурсу більшовиків: керівники провінційних партійних комітетів іноді використовували слово «дружина» для опису кола своїх соратників [63, с. 50].

Дж. Істер зазначає, що саме неформальні ресурси влади – система різноманітних міжособових відносин – є тим ключовим елементом, за допомогою якого можна пояснити, як «інфраструктурно слабкому» режиму вдалося розвинути свої можливості територіального управління [63, с. 23].

Важливо також і те, що специфіка групової свідомості ранньорадянської еліти підтверджує тезу, згідно якої «горизонти можливого» в діяльності суб'єктів політики задаються атрибутами їхньої культури. Так, в 1934 р. зірвалася змова проти Й. Сталіна, підготована рядом регіональних лідерів. Дж. Істер констатує, що: «Їхня групова свідомість «солдат революції» і будівників соціалізму...не дозволила взяти на себе роль людей, від яких залежить призначення на високі посади» [63, с. 170].

З точки зору дисертанта, згадана неопатримоніальна система гарантувала своїм функціонерам успіх в їхніх власних зазіханнях на певні

посади, статуси та рівень життя. Вона створила потужний канал для вертикальної соціальної мобільності представників раніше непривілейованих прошарків і відкрила для правлячого режиму додаткове джерело легітимації. Досвід субрегіонального керівництва був обов'язковою умовою для подальшого кар'єрного зростання, яке, в свою чергу, прискорювалося завдяки наявності в біографії претендента традиційної цінності – сільського походження. За даними Д. Сельцера, ця особливість зберігалася аж до розпаду СРСР, хоч резервуар сільської номенклатури і почав вичерпуватися у 1970-ті рр. завдяки помітним демографічним зсувам [151, с. 51–53].

Персоналістська система управління була поширена і на логіку функціонування центрального апарату, де кожний заклад, за думкою К. Джоуїтта, міг бути уподібнений до феодалної «вотчини», статус й вплив якої були невід'ємні від статусу та впливу особи, що її очолювала [Цит. за: 172, с. 44]. Не лише провідні, але й другорядні представники соціуму влади добре усвідомлювали саму природу системи панування, до творення якої вони докладали зусилля. М. Гаврилова зазначає, що в радянському політичному дискурсі вказаного періоду феномен влади подавався в межах «директивно – боротьбистської» парадигми та наділявся спорідненими значеннями: «політичне панування», «органи державного управління», «могутність, сила, панування» [32, с. 101].

Результати наукових пошуків російської дослідниці підтверджує й Ш. Фіцпатрик, коли характеризує представників більшовицького режиму як осіб з «комплексом мачо», з вуст яких не сходили слова: «боротьба», «бій», «напад» тощо [175, с. 26]. Поступово такий «наступально-агресивний» спосіб презентації реальності став транслюватися і на «неполітичні» сфери життя радянського суспільства, формуючи як особливості повсякденної моди (добре відомий «сталінський стиль»), так і стилістику ведення народного господарства («битва за врожай»).

Запропонована суспільству більшовиками система управління добре «розшифровувалася» простими громадянами, адже в загальному вигляді

відповідала колективним уявленням про звичний стан речей у владі. Так само адекватно кореспондувалася з цивілізаційною матрицею росіян і постать вождя – центрального елемента радянської субкультури влади 1930–1950-х рр., який сягав своїми коріннями традиції підкорятися «цареві-батькові» [175, с. 23].

Поряд із констатованою відповідністю провідних атрибутів субкультури влади більшовиків російській культурній матриці, слід зазначити і наявність чіткої дихотомії у сприйнятті сутності суб'єкта влади, що була зафіксована Ш. Фіцпатрик в елітарному та масовому шарах свідомості радянського суспільства. Дослідниця зазначає, що в 1930-ті рр. широка публіка тяжіла до презентації Й. Сталіна в образі «царя», вождя, даного Богом, осереддя справедливості та милості. В той самий час, представники партійної верхівки (або «внутрішньої партії»), навпаки, позначали очільника режиму словом «Хазяїн», підкреслюючи його гнучкий та тверезий розум, неабияку працьовитість тощо. Відтак, маємо докази протиставлення двох різних типів сприйняття політичної дійсності: ціннісно-емоційного з боку пересічних громадян та ціннісно-раціонального – з боку еліти [175, с. 34].

За своїми культурними атрибутами радянська еліта періоду «від'ємного» транзиту дає підстави віднести її до політичної матриці візантизму за наступними ознаками:

1. Представники соціуму влади першої половини ХХ ст. претендували на роль певної «онтократії», щиро поділяючи віру в те, що є розпорядниками певного універсального, езотеричного знання (марксистсько-ленінське вчення), яке дає їм реальну можливість перетворювати соціальне середовище і людину за своїми планами та намірами.

2. Другим важливим свідченням «візантійськості» субкультури влади режиму була її конспіративність. «Як це не парадоксально, – зазначає Ш. Фіцпатрик, – але колишнє, дореволюційне уявлення партії про себе, як про «конспіративну організацію», зберігалось і в 1930-ті рр. Від партійних функціонерів вимагалось зберігати справи у таємниці» [175, с. 31–32].

3. Віра та месіанство. Як зазначає Е. Гобсбаум, віра та беззастережна відданість «штабу світової революції» в Москві давали комуністам можливість сприймати себе частиною «всесвітньої Церкви, а не секти» [182, с. 85]. Науковець критично зауважує, що: «До самого кінця Радянська Росія навіть в очах багатьох корумпованих представників її номенклатури залишалася чимось більшим, ніж просто однією з великих держав. Звільнення світу та створення альтернативи капіталістичному суспільству було, окрім іншого, її великою метою» [182, с. 84]. Таку новочасну інтерпретацію ідеологеми «Третього Риму», сформульовану провідними теоретиками режиму, слід було якимось чином імплантувати до масової свідомості. Для вирішення цього завдання представники соціуму влади цілком очікувано вдалися до інструментарію політичної міфології.

Як зазначає М. Кримчанінова, соціальний консенсус навколо змісту та напрямів реалізації внутрішньої та зовнішньої політики конкретного суспільства складається на основі універсальних понять, які формуються елітою і засвоюються масовою свідомістю у спрощеному вигляді. Досить часто – у вигляді міфологічних систем. Таким чином, важливими елементами субкультури влади будь-якого суспільства є політичний міф та ритуал [83, с.30].

Навіть поверховий аналіз перебігу процесу прискореної модернізації, який здійснювався в ранньому СРСР надзвичайно жорсткими заходами, свідчить на користь того, що згаданий соціальний консенсус в країні був радикально порушений. Проте, представники соціуму влади вдало змогли знайти ті елементи російської політичної матриці, які, після їхнього використання в офіційній культурній, освітній та інформаційній політиці, виконали роль своєрідного соціального анальгетика, приховавши симптоми суспільного больового шоку від радикальних інновацій, впроваджених режимом. Про чітке розуміння функціонерами сталінського режиму важливості «духовного виробництва» свідчить той факт, що профільний «Комітет по справах мистецтв» при СНК СРСР був створений в січні 1936 р.

(для порівняння – міністерство культури Франції було засновано на двадцять три роки пізніше). Увівши культурну проблематику до сфери політичного управління, представники радянської еліти активно використовували естетичні засоби конвертації типу індивідуальної та колективної дії з цілераціонального через ціннісно-раціональний на емоційно-афективний тип. Кінцевою метою було творення середовища, прийняттого для радянської політичної міфології, яка, як і звичайний міф, повинна була зняти суперечності внутрішньої та зовнішньої політики і, врешті-решт, встановити бажаний консенсус «влади» та «народу».

До найбільш відомих та ефективних міфологем, використаних субкультурою влади Радянської Росії для встановлення консенсусу з широкими верствами підвладних, слід віднести наступні:

1. Міф про «Світле майбутнє». За визначенням Ш. Фіцпатрик, цей міф посідав провідне місце в телеології сталінської субкультури влади. Інкорпорований до структур масової свідомості радянських громадян, він призводив до того, що реальність сприймалася не такою, якою вона є, а такою, як «вона буде» [175, с. 16].

2. Міф «Здолання відсталості». За своїм загальним сенсом він тісно пов'язаний з попереднім. Проте, якщо перша міфологема орієнтувала адептів режиму до просування по шляху модернізації, то друга підкреслювала наявність хоч і негативного, проте відчутного зв'язку з минулим. Завдяки чіткій дихотомії між «тоді» і «тепер» режимом підкреслювалася наявність спільного минулого, певних загальних для всіх учасників транзиту «історичних коренів», хоч останні інтерпретувалися досить критично [175, с. 16–17].

3. Міф «Майбутнього добробуту». Ця ідеологема мала чи не найбільший вплив на масову свідомість. Втілена в добре відому формулу «казку зробити бувальщиною», вона робила своєрідний екскурс в світ російських казок, актуалізуючи архетипичний образ «скатерті самобранки». Останній мав чимале мобілізаційне значення для широких мас населення, представники

яких зберігали тісний ментальний зв'язок з традиціоналістським світом сільської громади [175, с. 110].

Провідники культурної політики радянського соціуму влади першої половини ХХ ст. не лише вдавалися до певного різновиду «ментальної археології», актуалізуючи міфологеми, закладені в глибинних шарах народної свідомості. Позиціонуючи себе як відверті противники церкви – інституції, яка також претендувала на владу над свідомістю широких мас, вони активно вдавалися до культурного виробництва елементів нової – «громадянської релігії», з власним мартирологом та сонмом святих. А. Людтке констатує природність «символічного виробництва» з боку представників соціуму влади, як невід'ємної складової процесу легітимації їхнього колективного статусу та встановлення групової ідентичності за віссю «влада – народ». Однією з найважливіших складових цього виробництва є творення та інкорпорація до масової свідомості так званих «культурних ікон» – ідеалізованих постатей героїв – прихильників правлячого режиму, приклад яких здатний мобілізувати всіх інших на бажані для еліти вчинки [98, с. 132]. Враховуючи те, що сталінський режим активно експлуатував під час своєї комунікації з масами т.зв. «мову праці», цілком закономірною стала «канонізація» (і, одночасно з цим, політизація) окремих представників класу індустріального пролетаріату. Швидко перетворення таких «героїв праці» на номенклатурних працівників переконливо доводить той факт, що радянська субкультура влади активно експлуатувала міфологему, аналогічну міфу «self-made-man» в США [175, с. 105].

Творення «громадянської релігії» супроводжувалося і формуванням певних правил та процедур її практичного впровадження. Як і будь-який тоталітарний режим, що здійснює політичний транзит до народовладдя але в іншій – «відмінній» – системі координат, сталінський соціум влади розробив специфічні ритуали присяги на вірність народу, які супроводжували входження на керівні посади функціонерів різного рівня, а також ритуали ініціації, що супроводжували найважливіші акти вертикальної соціальної

мобільності вихідців з народу. Ці церемонії підтверджували наявність тісного зв'язку між «входженням на посаду» та схваленням мас [98, с. 137–138; 175, с. 24–25].

Важливе місце в адаптивному арсеналі сталінської субкультури влади посідала і «секулярна» культура. Орієнтована своєю естетикою переважно на носіїв модерних форм сприйняття дійсності, вона зазнала на собі дію цілеспрямованих заходів з «централізації»: підпорядковані врешті-решт бюрократичним структурам (Союзу Письменників СРСР та згаданому вже Комітету по справах мистецтв) митці перестали бути представниками вільних професій та стали невід'ємною частиною потужного механізму з реалізації антропологічного проекту субкультури влади – створення нової «радянської людини».

Консолідованими зусиллями соціуму влади та митців швидкими темпами відбувалося поширення т.зв. «сталінського стиля» на всі неполітичні сфери життя радянського суспільства. І якщо перші використовували для цього могутній репресивно-адміністративний апарат держави, то другі вдавалися до «м'яких технологій», апелюючи до експресивно-емоційної складової свідомості кожної конкретної людини [175, с. 41-45].

З огляду на центральну проблему даної дисертації, слід особливо наголосити на тому, що централізація духовного виробництва в такому тоталітарному суспільстві, як радянське, все ж не призвела до абсолютної гомогенізації простору культури. Як слушно на це вказує І. Кондаков, намагання тоталітарного соціуму влади повністю підпорядкувати собі сферу духовного виробництва лише посилило тенденцію до дивергенції культури. Вона драматично поляризувалася у відповідності до антиномії «підкорення – супротив» та існувала як єдність асиметрична, гетерогенна, внутрішньо антитетична [77, с. 162-166]. З огляду на це, з'являються вагомі підстави інтерпретувати феномен репресій («чисток») не лише як спробу соціуму влади якісно змінити алгоритм функціонування адміністративного апарату з



патримоніального на бюрократичний (що, за великим рахунком, і відбулося після знищення т.зв. «ленінської гвардії»), але й як важливий інструмент культурної політики [63, с.30–32; 175, с. 14–28].

Хвилі репресій, що декілька разів охоплювали радянське суспільство та розглядалися соціумом влади як засіб його культурного оздоровлення, з кінцевою метою, попри свої масштаби, впоралися лише частково. Вони знищили відкриту опозицію, тимчасово встановили монополію влади на визначення змісту соціокультурного дискурсу, навіть породили окремий антропологічний підтип «тоталітарної людини». Але культурна політика режиму викликала й побічний ефект. Вона змусила людей, втягнутих в реалізацію тоталітарного проекту модернізації, виробляти свою власну систему адаптації до загроз, що були породжені цим проектом. Глибокий знавець природи «радянської людини», Ю. Левада, констатував, що пристосування людини до дій соціуму влади породило специфічну систему «угод» з державою, яка стимулювала моральну корумпованість, навички думання надвоє, особливу «чуттєвість» до політичного підтексту будь-якого питання повсякденного життя, клієнтелізм [92, с. 7]. Доти, допоки тоталітарний проект радянської субкультури влади не вичерпав себе, ці девіантні засоби адаптації «амортизувалися» потужним адміністративним апаратом держави та наявністю критично необхідної маси населення, яке вірило в успіх проекту. Як тільки тоталітарний транзит досягнув своїх «меж зростання», розпочалася стагнація його адаптивного арсеналу, стала зростати ентропія всередині суспільства: клієнтелізм набув статусу системної дисфункції [33, с. 40; 158, с. 82]. Фіксувалася й розгубленість соціуму влади в сфері духовного виробництва: політичний транзит 1930–1950-х рр., досягнувши основних внутрішньополітичних та (частково) зовнішньополітичних завдань, вичерпав себе в ідеологічному плані. Всі культурні ресурси російської цивілізаційної матриці, співставні з офіційною марксистсько-ленінською доктриною, були «видобуті» та впроваджені в практику. Зростаюча конкуренція з західним світом вимагала постійних

інновацій (в тому числі й культурних), що проблематизувалося завдяки косності мислення представників соціуму влади [167, с. 184]. Все це дає підстави зробити висновок про те, що радянський авторитаризм 1960-1980 рр. слід інтерпретувати як стагнацію системи, втрату нею динаміки та ослаблення адаптивної здатності в цілому.

Безпосереднім наслідком поглиблення кризи системи колективної адаптації до суспільно-політичних викликів став стрімкий обвал радянської інституційної структури, який, за визначенням С. Козлова, призвів до виникнення на її уламках декількох локальних «патронатів», що контролювалися представниками місцевої партійно-господарчої номенклатури другого – третього ешелонів та самотужки намагалися виробити свої власні системи пристосування до новацій третьої хвилі демократизації [74, с. 33]. Аналізуючи, в найбільш узагальненому вигляді, основні сценарії прояву адаптивної функції субкультури влади в нових умовах пострадянських держав регіону Східної Європи, важко не погодитися з думкою А. Березуцького, який вказував на те, що за винятком країн Балтії, еліти новопосталих політій приділяли мало уваги саме сфері духовного виробництва. Основна увага нових соціумів влади була прикута до проблем конвертації політичних ресурсів в економічні (і навпаки), а також досягненню високих стандартів споживання, які багато в чому помилково ототожнювалися з однією з фундаментальних ознак демократії [16, с. 189].

Спостерігалася і певна інерція в культурній політиці еліт пострадянських держав. Йдеться, перш за все, про намагання пролонгувати існування патерналістської моделі культури в таких державах, як Росія та Білорусь. Об'єктивною підставою для цього була наявність в структурі політично активних шарів населення значної частки адептів авторитарних зразків політичної культури, які створювали попит на відповідну політику правлячих еліт. Тому, зокрема, слід прийняти висновок Ф. Казіна в тому, що політичні режими в Білорусі та Російській Федерації мали значні ресурси для

власної стабілізації внаслідок того, що поставали як певна похідна від соціально-психологічного портрета «своїх» суспільств [65, с. 239].

Цей специфічний спадок, що зберігався в масовій політичній культурі громадян більшості пострадянських країн регіону, звільнив соціуми влади цих новоутворень від необхідності дотримуватися стратегії інклюзивності у здійсненні своїх внутрішніх політик. Як зазначає В. Дубровський, «інклюзивність» означає здатність політиків максимально враховувати інтереси всіх членів суспільства з тим, щоб запобігти деструктивних конфліктів [47, с. 4]. Замість цього, еліти пострадянських країн почали активно розбудовувати системи так званих «екстрактивних» інститутів, спеціалізованих під забезпечення потреб вузького кола «контролерів» владних ресурсів та функціонуючих за принципом «обмеженого доступу» для міноритарних учасників переходу (відтепер – вже у напрямку демократії) [47, с. 4].

Слід окремо наголосити на тому, що, так само, як і на попередньому етапі «від'ємного» (тоталітарного) транзиту, швидка імплантація в тканину народної культури нових соціально-економічних та політичних інститутів викликала певний культурний шок у пересічних громадян, стимулювала або тенденції відторгнення інновацій, або призводила до формування паралельних вимірів соціальності, де на офіційно-декларативному рівні висловлювалася масова підтримка нововведенням, а на латентно-побутовому – продовжували функціонувати старі зразки соціальних конвенцій та практик [16, с. 190].

Зазначену байдужість пострадянських еліт до радикальних інновацій в сфері духовного виробництва стимулювала і зовнішня кон'юнктура «третьої хвилі демократизації». Дослідники її змісту фіксують наявність тренду уніфікації тих культурних паттернів, які «рекомендуються до вжитку» в різних регіонах, охоплених глобальним процесом транзиту. Провідна роль Заходу у відносинах з посткомуністичними країнами на початку 1990-х рр. певним чином звільняла їх соціуми влади від потреби власних культурних

винаходів та здійснення ексклюзивного духовного виробництва. Замість цього, еліти країн регіону вдавалися до тривіального «культурного копіювання». Останнє, на відміну від більш складного процесу культурного синтезу, є лише частковим повторенням висхідного зразка. В деяких випадках копія може виявитися звичайним симулякром, проте майже завжди вона постає як плацдарм для культурної експансії, результат якої в умовах іншого культурного середовища завжди є важкопрогнозованим [45, с. 69; 39, с. 70].

Обов'язковість вдосконалення адаптивного потенціалу субкультур влади нових політій нівелювалася для їхніх еліт ще однією причиною, яку їм пропонував на цей раз процес глобалізації. Їхнє входження до «клубу демократій», означало не лише стабільну допомогу від урядів та неурядових організацій країн Заходу в подальшій розбудові інфраструктури народоправства, але й реальну можливість вести свій бізнес та зберігати заощадження по всьому «цивілізованому світу». Таким чином знімався природний колись зв'язок еліт з населенням національних держав. Представники соціумів влади приєднувалися до класу «нових номадів», звільнених від відповідальності перед своїми народами [33, с. 47].

Ще однією об'єктивною обставиною, яка підриває монополію владних кіл на культурне виробництво, є розвиток електронних мас-медіа. Сама логіка існування та функціонування всесвітньої мережі повністю унеможливила явище централізованого контролю культури з боку політичних еліт. В умовах інформаційного суспільства, до якого дедалі інтенсивніше втягувалися країни «третьої хвилі демократизації», митці повернули собі статус діячів вільних професій. Плюралізувався й склад агентів виробництва сенсів, стилів та напрямків моди. В електронній гіперреальності митці отримали не лише бажаний простір свободи, але й незалежні від політичної еліти своєї країни джерела фінансування.

Внаслідок комплексу названих причин, з політичного порядку денного пострадянських країн поступово знімаються такі явища, як символічне

насильство з боку держави, централізація духовного виробництва, моно-стильові культурні простори, стерильні від зовнішніх впливів тощо [39, с. 70 – 71].

Вичерпання логіки «від'ємного» політичного транзиту, крах інституційних систем авторитарних політій регіону та приєднання пострадянських країн до «третьої хвилі демократизації» обумовили суттєві зміни і в повсякденному житті пересічних громадян. Зміна «полярності» політичного транзиту, яка відбулася протягом життя двох поколінь, породила значні турбулентності, що зламали чи деформували усталені соціальні конвенції і системи ролей, конфігурації цінностей та ґрунтовані на них адаптивні тактики та стратегії [39, с. 70]. Як відмічає М. Розумний, пристосовуючись спочатку до «ворожої» держави, а потім до держави «байдужої», людина навчилася жити «сама» [146, с. 92]. Цей індивідуалізм, орієнтація на малі форми соціальності стали невід'ємною рисою політичної культури мас в Україні, зокрема, та пострадянському просторі, в цілому. Характеризуючи універсальні ознаки сучасного культурного середовища, породженого, в тому числі і згаданими вище інтернет-технологіями, М. Розумний констатує, що сучасна людина: «Має час, сили і ресурси для того, щоб...здійснити декілька кар'єрних сходжень, не раз змінити зовнішність та стиль життя. Ця модель відтворюється масовою культурою, культивується референтними особистостями та групами» [146, с. 92].

Цілком очевидно, що в таких умовах цілком «звичайною» характеристикою культурного простору будь-якого суспільства є присутність в ньому гібридів і «кентаврів» як на рівні осіб, так і на рівні структур. Все це накладає відбиток і на субкультуру влади, відтворювану в межах конкретного суспільства, плюралізує її природу, ускладнює алгоритми функціонування та, врешті-решт, зберігає актуальність подальших досліджень її адаптивної функціональності на індивідуальному, груповому та масовому рівнях.

## Висновки до розділу 2.

Консолідованими висновками – результатами узагальнення наведених в даному підрозділі даних – слід вважати наступні:

1. Феномен культури виступає базисом по відношенню до цивілізаційної матриці будь-якого соціуму, незалежно від того, в межах якої парадигми облаштування соціальності («архаїчне», «традиційне», «модерне» чи «пост-модерне» суспільство) розгортається його буття. «Базисність» його складових (традицій, звичаїв, обрядів тощо) проявляється у визначенні змісту основних соціальних конвенцій, вибудовуванні траєкторій життя окремих індивідів та їхніх груп, специфіці розбудови дизайну управлінських інститутів та алгоритмах їхнього функціонування;

2. Культурний код конкретного суспільства слід зараховувати до числа фундаментальних детермінант (зовнішньої та внутрішньої етіології), унікальне сполучення яких визначає, врешті-решт, загальний напрям політичного транзиту спільноти, інструментарій його здійснення, підсумкові результати переходу тощо;

3. Саме під час «вимушеного транзиту», який стверджує особливу суб'єктність представників політичного класу конкретної країни, проявляється адаптивний потенціал її субкультури влади. В умовах «історичного запізнювання» спеціалізованих підсистем транзитного суспільства у справі винайдення адекватних рецептів пристосування до викликів прискореної модернізації та демократизації, саме від діяльності відтворюваного даною спільнотою антропологічного типу «людини політичної» залежатиме те, в якій системі координат («позитивній» чи «від'ємній») здійснюватиметься широкомасштабне переформатування буття суспільства.

### РОЗДІЛ 3

## СУБКУЛЬТУРА ВЛАДИ «КОНСОЛІДОВАНИХ» ТА «ДЕФЕКТНИХ» ДЕМОКРАТІЙ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

### 3.1. Культура влади в англо-американській політичній традиції.

Класична політична наука, узагальнюючи всю багатоманітність національних варіантів демократичних транзитів, виокремлює дві «ідеал-типових» моделі такого переходу: еволюційну («лінійну») та дискретну. Перша позначена сталим поступом від політичної матриці авторитаризму до культурних атрибутів демократії. В свою чергу, друга характеризується відтворенням специфічного циклу етапів просування по шляху до норм та процедур народовладдя із періодичними реверсами до авторитарних і, навіть, тоталітарних форм правління, спровокованими як ендогенними, так і екзогенними чинниками. Найбільш очевидним наслідком реалізації політичного транзиту за першою моделлю, є формування відносно гомогенної «соціальної тканини» без суттєвих внутрішніх «розривів» та фундаментальних ціннісних суперечностей, що, врешті-решт, визначає зміст та швидкість перетворень в інших, «неполітичних» сферах таких соціумів. Певною фіксацією цього високого ступеню відповідності параметрів всіх спеціалізованих підсистем суспільства ціннісному коду демократії стає використання по відношенню до таких суспільств поняття-маркера – «консолідована демократія».

Що ж по відношенню до політичних спільнот другої моделі, то хвилі демократичного транзиту залишають в них по собі складний дизайн соціального ландшафту, обумовлюючи синхронне існування в одному просторово-часовому континуумі груп та індивідів – носіїв різних політичних цінностей та поведінкових стереотипів. Періоди перебування таких спільнот в точці відносної відповідності стандартам «політичного

народовладдя» позначаються дослідниками поняттям «дефектна демократія» [109].

З точки зору автора дисертації, саме через акцент на змінах культурних атрибутів конкретних соціальних організмів (чи, навпаки – успадкуванні старих паттернів) стає зрозумілим фундаментальний характер здійснюваного соціумом політичного транзиту. Принцип наукової об'єктивності змушує визнати той факт, що сучасною транзитологією накопичений критично-необхідний масив досліджень, який надає можливість узагальненого судження про субкультуру влади «консолідованих демократій». Але, з метою акцентування саме на глибинних культурних шарах досліджуваного феномену, доцільним здається оперування специфічним когнітивним тандемом, утвореним як даними класичної політичної науки, так і такими «суб'єктивними» джерелами, як твори художньої літератури, пам'ятки мемуаристики тощо. Завдяки цьому дослідницький нарратив поєднуватиме в собі раціоналізм академічної науки та емоційно-почуттєву складову творів митців і безпосередніх учасників конкретних подій, які відчували специфіку розгортання політичного транзиту.

Як результат використання згаданого когнітивного тандему, на думку автора дисертації, слід виокремити чотири найбільш загальні риси субкультури влади «консолідованих демократій»:

1. Відкритість. Як зазначає Д. Морріс, ключову роль у досягненні політичного успіху відіграє здатність представників політикуму до емоційного спілкування з людьми [113, с. 50]. Дійсно, весь перебіг політичного процесу в країнах Західної Європи та Північної Америки позначений поступовим розвитком традицій і структур парламентаризму, ґрунтованого на практичних навичках публічного спілкування «влади» з народом. Еволюція цих навичок політичного спілкування відбувалася паралельно із розробкою та закріпленням на рівні операційних кодів всіх учасників політичного транзиту певних «секулярних ритуалів», відомих нам сьогодні під назвою «демократичні процедури» (агітація, зустрічі з



виборцями, публічні дебати, інаугурації президентів та прийняття присяги депутатами, національні свята, на зразок свята державного прапора, тощо).

2. Знання. Важко сперечатися з класиком соціології М. Вебером в тому, що розвиток політичного процесу в країнах Західної Європи розгортається у загальному напрямку до подальшої раціоналізації. В усіх спеціалізованих підсистемах соціумів «лінійної» моделі демократизації протягом всього періоду Модерну зростала ліквідність знання, управлінські процеси ставали все більше технологічними і, відповідно до цього, галузеві еліти комплектувалися за рахунок осіб, які володіли найбільш цінними в конкретних історичних умовах алгоритмами використання згаданих технологій [7; 182]. Поступово, легітимація влади «за народженням» поступається місцем легітимації «за знаннями». Симптоматично, що першими до розуміння цих фундаментальних змін дійшли не науковці, а саме митці. Так, зокрема, у казках відомого німецького письменника романтичного напрямку Е. Гофмана, суб'єктами історії стають вчені, алхіміки, архіваріуси, загалом – люди, зайняті погонею за знанням, ті, хто здатні перетворювати матерію [Цит. за: 155, с. 165]. Логіка політичної та економічної доцільності змушувала представників правлячих класів суспільств Модерну долучати цих «знавців» до процесів публічного менеджменту, внаслідок чого народилася бюрократія. З плином часу науковці, зокрема – Е. Тофлер, змушені були констатувати, що в дійсності саме бюрократи, а не демократично обрані посадовці, забезпечують роботу всіх урядів [167, с. 307]. Можливо, дещо абсолютизуючи могутність бюрократії, американський футуролог констатує, що: «Проблема вибору встає перед ними (Президентами США – Г. Грабіна) лише у випадку внутрішнього конфлікту бюрократичних груп» [167, с. 313–314].

Згаданий вище Е. Гофман в своїх казках змальовував діяльність «знавців – операторів матерії» у певних містичних тонах. Реальність, насправді, була не так вже і віддалена від художнього образу [155, с. 165]. Справа в тому, що володіння універсальними технологіями врядування підняло статус

бюрократії до такого рівня, що вона не лише посіла належне місце в лавах правлячого класу, але й отримала від його політичних функціонерів найвищу легітимність. Останній факт, час від часу, негативно впливає на ефективність соціуму влади в цілому. Як зазначає цитований вже вище Д. Морріс: «Політики – звичайні люди. Опиняючись у скрутних ситуаціях, вони іноді занадто покладаються на фахівців. Останні, в свою чергу, надто часто шукають найнебезпечніші рішення і не бажають відхилитися від найжджених доріг» [113, с. 115].

3. Соціальна відповідальність. Тривала історія династичних, релігійних і громадянських воєн, народних повстань та революцій, через які пройшли в різні періоди своєї історії сучасні політії «консолідованої демократії», стимулювала їхні правлячі кола до створення структур соціальної інклюзії та підтримання належного рівня життя «непривілейованих» акторів політичного транзиту. Прикметно, що в свідомості представників еліти навіть такої ліберальної політії, як США, вкорінене усвідомлення того, що: «Соціальна відповідальність повинна бути невід’ємною рисою будь-якого вільного політичного устрою» [189, с. 351].

В свою чергу, розуміння того, що внутрішньо-груповий конфлікт соціуму влади – це потенційна загроза і для еліти, і для суспільства, носії влади в країнах «консолідованої демократії» утворюють своєрідний «конкурентний симбіоз» віддаючи перевагу у своїх взаємовідносинах пакту над конфліктом.

4. Елітизм. Неупереджений науковий аналіз характеру демократичного транзиту країн Західної Європи та Північної Америки не дає підстав фіксувати досягнення цими політіями стану егалітарного народовладдя. Визначається певна спадковість традиції «відстороненості» соціуму влади від «плебісцитарної повсякденності». Зокрема, вчені констатують наявність специфічних форм хронотопів, в яких простежується еманация субкультури влади сучасних «консолідованих демократій»: невеликі європейські містечка (наприклад – Давос), в яких здійснюються взаємовідносини суб’єктів влади;

замкнуті, «камерні» простори (Даунінг-стріт – 10, Овальний кабінет, Єлисейський палац) тощо [155, с. 164–165].

Бажання відсторонитися від докучливої присутності дилетантів проявляється і в такому атрибуті субкультури влади «консолідованих демократій», як секретність. Як зазначає Е. Тоффлер: «Тактика секретності – перший і, можливо, найстарший і найпоширеніший прийом. На початку 1990-х рр. уряд США відносив до категорії секретних приблизно 20 млн. документів на рік» [167, с. 318].

Слід особливо зазначити, що цей атрибут (елітизм) субкультури влади врівноважує перший (відкритість), обумовлюючи амбівалентний характер політичної культури політій згаданого типу: вона одночасно і аматорські-демократична, і аристократично-професійна. Обидва полюси створюють те «силове поле» культури, яке, власне, й утримує різностатусні елементи в єдиному соціальному організмі.

Звертаючись до емпіричного матеріалу, покликано проілюструвати особливості субкультури влади країн «консолідованої демократії», слід, розпочинати зі своєрідного піонера демократичного транзиту – Великобританії.

Еволюція субкультури влади в цій країні простежується через основні віхи її політичної історії: Велика Хартія Вольностей (1215 р.), Англійська революція сер. XVII ст., «Славна революція» (1688 р.), Великі ліберальні реформи середини – др. пол. XIX ст. тощо. Варто відзначити, що такий атрибут субкультури влади, як відкритість, формувався в Британії еволюційно, шляхом різноманітних реформ (в тому числі – і електоральних). Важливо підкреслити, що це був двосторонній процес: з одного боку, правлячий клас країни проявляв реальне бажання лібералізувати політичний простір, з іншого боку, висококваліфіковані працівники, об'єднані в тред-юніони, чимало сприяли становленню нової моделі представництва своїх інтересів. Йшлося не лише про акції безпосередньої політичної дії, але й про

певну «дипломатію тиску» на членів Парламенту, що належали до обох партій (Ліберальної та Консервативної) [209, р. 514].

Зазначені тенденції підсилювалися діяльністю британських ЗМІ, які у своїй редакційній політиці та завдяки сталому інтересу до сфери державного менеджменту, реалізовували в життя формулу англійського демократизму, сформульовану ще у XVI столітті Т. Мором: «Без свободи слова не може бути широких дебатів, без порядку – дебатів не може бути взагалі» [Цит. за: 103, с. 183].

Згаданий англійським філософом і державним діячем порядок дебатів є однією з визначальних характеристик Парламенту Великобританії. Історія цього інституту демонструє тривалий процес політичної емансипації країни, з одного боку, і певну спадковість культурних атрибутів соціуму влади, з іншого. По відношенню до першого аспекту, слід згадати боротьбу суспільства за принципи адекватного представництва окремих груп і територій на рівні Палати громад, та намагання зменшити вплив аристократичної складової на політичний процес через спроби реформувати Палату лордів.

Еволюція від авторитаризму до демократії відбувалася в Британії й завдяки послідовній боротьбі з «політичною корупцією». Зокрема, зі зловживаннями парламентарів у застосуванні привілею «свободи від арешту за борги», який вони поширювали на своїх клієнтів, вдалося впоратися лише на початку XIX ст. [103, с. 22].

Попри консервативний дух британських політичних традицій, відбувалися істотні зрушення у напрямку гендерної рівності. За даними У. Макдональд, у 1983 р. з 203 депутатів-лейбористів – членів Палати громад, було лише 10 жінок. В 1987 р. їх було вже 21, в 1992 р. – 37, в 1997 р. – 101. В складі Парламенту 2001 р. було 95 лейбористок, 14 консерваторів, 6 жінок-депутатів від Ліберальних демократів і 4 від малих партій. На зазначений період жінки склали 17,9% депутатського корпусу Британії, в

той самий час, як середньосвітовий показник присутності жінок в депутатському корпусі сягав 15% [103, с. 92–93].

Спадковість культурної традиції британської субкультури влади проявляється в її змагальному характері. Зокрема, під час так званих «днів уряду», коли міністри Кабінету відповідають на усні запитання «своїх» і опозиційних депутатів. Метою таких запитань є намагання «виявити значні, а іноді – глибокі політичні розбіжності між підходом до управління державними справами з боку уряду та опозиції і, тим самим, вказати на масштабні недоліки в діяльності влади» [103, с. 201]. Враховуючи це зауваження У. Макдональд, слід вказати на важливу характерну рису британської субкультури влади. Так само, як і американська, вона є достатньо «ідеологічною», хоч в даному випадку не йдеться про такі жваві протистояння, які характерні для політикумів континентальної Європи. Звертаючи увагу на це, Д. Морріс констатував, що: «Для деяких лідерів політика – це не рух, але стан. Занурені до своїх ідей більше, ніж до політичної гри, вони застигають на місці і чекають, коли настане час цих ідей, – ані трохи не сумніваючись, що колись цей момент прийде» [113, с. 11]. Британські політики активно використовують періоди «безвладдя» для відновлення внутрішніх сил та вдосконалення програми. В політичній історії цієї країни непоодинокими є випадки великих особистісних перемог лише завдяки вірності власним цінностям та ідеологічним принципам [113, с. 27].

Слушність цього зауваження стає зрозумілою, якщо згадати особливості політичної кар'єри У. Черчіля, про якого Е. Гобсбаум сказав свого часу: «Парадокс Уїнстона Черчіля полягає в тому, що політичні погляди цього великого романтика були послідовно хибні майже по всіх питаннях, починаючи з 1914 р., окрім його відносин з Німеччиною» [182, с. 170]. Така саркастична сентенція говорить не лише про складний життєвий шлях блискучого представника консервативної традиції Британії, але й про загальне ставлення звичайних британських підданих до політиків. В культурі

«консолідованої демократії» представники соціуму влади регулярно стають об'єктами для публічної критики. Згадана вже У. Макдональд зазначає, що із всіх прем'єр-міністрів Великобританії лише одному – У. Палтні – вдалося уникнути громадської критики і вдалося це йому лише тому, що він виконував свої обов'язки лише 48 годин та 45 хвилин у лютому 1746 р. [103, с. 58–59]. Сучасний стан колективного сприйняття політиків яскраво змальовує у своєму дослідженні особливостей національного характеру англійців Дж. Паксман. За його спостереженням, звичайні піддані Британської королеви скептично характеризують професійних політичних функціонерів словами: «типи» або «персонажі» [122, с. 55].

Британська субкультура влади – це завжди конкуренція групових інтересів, втілених в парламентському процесі. Під час останнього припустимими явищами є: відмова депутатів підтримувати окремі законопроекти, навмисне затягування часу, відведеного на слухання конкретного закону (т.зв. «флібустьєрство») і, навіть, відверті «повстання» проти власного уряду. Зазвичай підтримку для проходження законопроекту вдається знайти, а «повстання» придушити завдяки роботі партійних організаторів («хлистів»), які активно вдаються як до стимулювання потрібної поведінки своїх колег, так і до дисциплінарних заходів. З метою впровадження останніх, у 1996 р. було засновано «Комітет з норм та привілеїв». До складу комітету входять 11 депутатів, а головою є найстаріший «задньолавочник» від опозиції (представник «простих» депутатів, які не мають право виступати з трибуни). Комітет опікується поведінкою депутатів та співробітничает з парламентським уповноваженим з норм, беручи до уваги його доповіді про скарги на депутатів. Згаданий комітет може тимчасово позбавити порушників парламентської дисципліни повноважень депутата [103, с. 67, 253, 323].

Зовнішньо-типологічною ознакою поведінки британських парламентарів, такою, що, здавалося б, споріднює їх із представниками вітчизняного депутатського корпусу, є періодична відсутність у залі засідань.

Проте, основною причиною цьому є не ледарство, а ліміт часу на виступи [103, с. 95–96].

Високий рівень виробничої культури демонструють і члени британського уряду, які витрачають левову частку свого часу на канцелярську роботу, в якій їм допомагають особисті секретарі та інші чиновники. Апарат останніх постійно збільшується. За даними У. Макдональд, у 1900 р. під керівництвом 60 міністрів Великобританії працювали 30 тисяч чиновників. На початку 2000-х рр. 100 міністрів керували армією бюрократів у понад 600 тис. осіб [103, с. 60–63].

Характерною рисою «Вестмінстерської» моделі організації влади є тісний зв'язок Кабінету та Парламенту, який підтримується, в тому числі і за допомогою інституту так званих «молодших міністрів» (парламентських представників міністрів). Останні демонструють високий рівень корпоративної солідарності, з готовністю захищаючи рішення, в ухваленні яких вони могли і не брати участі [103, с. 66].

Процес політичного транзиту добре простежується і на прикладі інституційної еволюції партій Великобританії.

Зокрема, як зазначає П. Веб, починаючи з 1830 р. і до початку ХХ ст. Ліберальна партія мала в основі своєї політичної програми віру в раціональність та прогресизм, цінності індивідуалізму, робила акцент на правах людини та декларувала наміри щодо політичної емансипації непривілейованих верств населення [217]. Поряд із цим, саме керівництво Ліберальної партії (Дж. Чемберлен) створило у 1878 р. «Асоціацію», покликану керувати процесом виборів. Внаслідок того, що це була спроба перейняти аналогічну американську традицію зі створення «політичної машини», опонент лібералів – Б. Дізраелі назвав цю структуру «кокусом» [205]. З самого початку свого існування, кокус заявив про себе як впливова сила, яка, задля укріплення контролю за партією і власного престижу, не рахуватиметься з традиціями і може припинити кар'єру навіть досить авторитетних політичних діячів [106, с. 20]. М. Острогорський – критично

оцінював діяльність цієї структури «політичного босизму», підкреслюючи, що «Кокус...або войовничі елементи, перетворивши його на свою фортецю, говорили від імені партії...і захищали політику великого вождя...» [119, с. 119–120].

Лише після втрати своїх політичних позицій, яка відбулася, в тому числі, і внаслідок творення згаданої вище «політичної машини», Ліберальна партія вдалася до процедур демократизації. На сьогодні принципи її функціонування максимально децентралізовані та прозорі [217].

Шляхом демократизації пройшла і Консервативна партія Великобританії. Починаючи як структура, що відстоювала інтереси аристократії та великого капіталу, сьогодні вона є своєрідною коаліцією ідеологічних груп (центристів, прогресистів та правих консерваторів), кожна з яких, у свою чергу, теж гетерогенна. Питаннями організації та фінансуванням виборів, а також висуненням кандидатів на посади опікується Передвиборчий штаб партії. Проблеми збору коштів, членства та ідеологічна робота входять до обов'язків Ради Консервативної партії. Остання (і в цьому слід вбачати наслідки демократизації партійного життя) складається з трьох елементів: місцеві активісти, професіонали (т.зв. «Центральний офіс») та парламентська фракція. «Бейнчбейкери» від консерваторів об'єднані в «Комітет 1922». Функціональними обов'язками цієї структури є повідомляти лідеру партії про своє бачення політики організації та формування спеціалізованих комітетів за галузями суспільного життя [215].

Про складні перипетії політичного транзиту свідчить і інституційна історія Лейбористської партії. Не зважаючи на те, що була вона утворена як структура, що покликана захищати інтереси робочого класу, Лейбористська партія теж мала свій «кокус». В її випадку це був союз парламентської еліти та лідерів великих тред-юніонів, який монополював політику партії аж до 1987 р. Лише після серйозної внутрішньопартійної боротьби активістам Лейбористів вдалося послабити монополію босів. На сьогодні Лейбористська партія за своєю внутрішньою структурою представляє собою



сукупність афілійованих структур (тред-юніони, власне партію та невеличкі соціалістичні групи, такі, як «Фабіанське товариство»). На щорічній конференції обирається Національний Виконавчий Комітет, що виконує всю поточну роботу партії. В основу комплектації Комітету покладений квотний принцип: 12 осіб обираються від тред-юніонів, 7 – від місцевих партійних структур, 5 осіб – квота жінок, 1 особа – квота молоді, 1 особа – від афілійованих структур [216].

Аналіз сучасної політичної історії Великобританії свідчить на користь того, що демократичний транзит, навіть за умови максимально повної своєї успішності, не означає остаточного досягнення тих політичних ідеалів, які міцно вкорінені в масовій свідомості. Як зазначав К. Морган, незважаючи на всі політико-економічні перетворення, які відбувалися протягом більш ніж сторіччя, «дві нації», описані в романі Б. Дізраелі в 1840- рр., продовжували існувати в суспільстві Великобританії наприкінці ХХ ст. [213]. Йшлося не лише про невирішені проблеми бідності та безробіття, але й про вади субкультури влади. Зокрема, і на початку 2000-х рр. соціум влади залишався досить закритим. Навіть міністри дізнавалися про деталі бюджету лише на зборах уряду невдовзі перед публічною презентацією головного фінансового документу країни [103, с. 285]. Стиль життя деяких парламентаріїв продовжував нагадувати *modus vivendi* їхніх попередників з минулих століть, а корупційні скандали навіть спричинили відставку спікера Палати громад у 2009 році.

Другою великою політією, яка, згідно до поширеного в науці стереотипу, дає приклад успішного демократичного транзиту, є США. Однак, звернення до аналізу політичної традиції американського соціуму влади, з точки зору дисертанта, дає підстави сформулювати гіпотезу про те, що модель демократії, реалізована в цій країні, більш наближена до «афінської», ніж до «русоїстської» парадигм народовладдя.

Своєрідним засобом для проникнення до внутрішнього коду американської субкультури влади виступає звернення до історичних витоків

місцевої політичної традиції. Надзвичайно корисним в цьому сенсі є те, як саме американські дослідники характеризують ціннісний бекграунд своєї політиї. На думку дисертанта, слід звернути увагу на концепцію Р. Хофстедтера, який у 1948 р. оприлюднив свою роботу, присвячену американській політичній традиції та людям, які її творили [210]. Хофстедтер зазначає, що американська політична традиція характеризується глибокою амбівалентністю своїх ціннісних настанов, визначених специфікою світогляду засновників. З його точки зору: «Чоловіки, які створили Конституцію США, були носіями кальвіністського уявлення про людське зло та солідарні з Т. Гоббсом в тому, що людина егоїстична та конфліктна» [210, р. 8]. Вони не вірили в людину, проте вірили в добру Конституцію, здатну управляти «недосконалими індивідами». Світоглядний консерватизм «Батьків – засновників» підкріплювався й їхнім соціальним статусом. Зі всіх депутатів Континентального Конгресу 1787 р., які підписали Конституцію, лише один – Уільям Фью (William Few) – міг претендувати на те, що він представляє фермерський клас, який складав тоді більшість вільного населення новоутвореної політиї. Всі інші депутати – були представниками таких поважних професій, як адвокати, банкіри, підприємці і, відповідно, досить заможними людьми [210, р. 9].

Звісно, був і зворотній бік медалі. «Батьки – засновники» були інтелектуалами XVIII ст., переконаними республіканцями, опозиціонерами королівській владі та щирими адептами концепції народного суверенітету. В цьому відношенні показовими є слова Дж. Медісона, звернені до депутатів Конгресу: «Здається обов'язковим, що маса громадян не повинна залишатися без голосу в творенні законів, яким вони коритимуться, і у виборі суддів, які повинні управляти ними» [210, р. 9].

Інакше кажучи, засновники американської політичної традиції виступали відвертими апологетами прав і свобод «абстрактної» людини і відвертими антагоністами прямих форм політичної активності конкретних народних мас. Вони були впевнені в тому, що демократія ніколи не може

бути більшим, ніж звичайна перехідна стадія в управлінні, яка завжди розвивається в тиранію [210, р. 10]. Прямим наслідком таких поглядів стала модель «збалансованого уряду», втілена в Конституції США. Ця модель закріплювала три принципи:

1. Перевага федерального уряду в підтримці порядку проти народного повстання чи «диктату більшості». Федералізм розглядався «Батьками-засновниками» як принцип *divide et impera*, розумне застосування якого здатне убезпечити союз від розвалу. Одночасно, саме на федеральний уряд була покладена функція захисту інтересів соціально «слабких» шарів населення. Зокрема, саме центральний уряд стояв на чолі процесу боротьби з расовою нерівністю. За відвертим визнанням А. Шлезінгера-молодшого: «Якщо б умонастрої, що панували в деяких штатах, перемогли, то в США і сьогодні зберігалось б рабство» [189, с. 347];

2. Представницька демократія, яка, завдяки корпусу депутатів, амортизувала нестабільність безпосередніх форм народного волевиявлення. Проте не можна заперечувати й той факт, що представництво групових інтересів тут має досить специфічну природу, передбачаючи існування таких неформальних каналів впливу, як лобізм, інфільтрація «своїх» людей до центральних та місцевих органів влади тощо [106, с. 28];

3. Взаємні обмеження аристократичної та демократичної складових американського політикуму, кожна з яких отримувала по своїй «палаті» (Сенат та Конгрес відповідно) [210, р. 12]. Своєрідне «відкриття» цих засадничих принципів американського конституціоналізму робить зрозумілою тезу С. Гантингтона про те, що політична система США є логічним продовженням, розвитком відповідної системи британського суспільства періоду революції та громадянських війн [178, с. 113].

Якщо обмежуватися суто інституційним аналізом американського політичного життя, то перше, що привертає увагу дослідника, є чітко виражена здатність місцевого соціуму влади до застосування прийомів соціального конструктивізму в процесі публічного менеджменту. Сучасні

американісти зазначають, що боротьба за виборців рано стала нагальною необхідністю для політичної еліти США [133, с. 6]. Великою трудністю для неї став парадокс структурування електорату: приблизно 40% громадян традиційно вважають себе «незалежними». Тож, необхідно якимось чином примирити устремління «тригранного» електорату (демократи, республіканці, незалежні) та двопартійну систему [113, с. 243–245]. За таких умов партії демократів та республіканців змушені виступати своєрідними полюсами єдиної системи, яка утримує гетерогенну масу електорату в межах єдиної політиї. Традиційно, Республіканська партія постає як певне осереддя аристократичних елементів американської політичної культури та виконує відверто консервативно-охоронну функцію.

В свою чергу, Демократична партія виступає в ролі головного реформатора суспільства, забезпечуючи процес асиміляції різноманітних радикалів та прогресистів до усталених «правил гри» [133, с. 464].

Те, що фіксують сторонні спостерігачі – галасливі партійні конвенти, багатолюдні мітинги, ораторська демагогія праймеріз – дає підстави кваліфікувати американську субкультуру влади як, безумовно, демократичну. Проте, на рівні глибинного аналізу, виявляються інші іпостасі «матриці», в якій здійснюється політична взаємодія та реалізація владних практик. Як зазначають У. Домхофф, Р. Уотсон і Р. Міллс, лише незначна меншість громадян може систематично впливати на характер та напрямок внутрішньої та зовнішньої політики своєї країни. Реально, важливі політичні рішення ухвалює невелика елітарна група (декілька тисяч осіб) [9, с. 92–101]. Як правило, ця меншість кооптована до системи патронажу та досить консервативної партійної структури, яка у випадку, наприклад, Демократичної партії США, представлена розгалуженою системою від Національного Комітету (утвореного в 1848 р.) до районних босів [133, с. 18]. Р. Катц констатує, що контроль над діяльністю фракційних кокусів з боку суспільства проблематизується внаслідок відвертого небажання професійних політиків зменшити шанси своєї партії на виборах [Цит. за: 106, с. 26–27].

Варто особливо наголосити на тому, що демократизація цих внутрішніх механізмів формування та імплементації владних рішень відбувається дуже повільно. Так, на початку ХХ ст. М. Острогорський констатував, що в США народу залишилося обирати між двома кандидатурами, які були заздалегідь визначені професійними політиками [119, с. 507]. Закритий характер субкультури влади зберігся і в середині минулого століття. Наприклад, під час президентської кампанії 1960 р. кандидат від демократичної партії Дж. Ф. Кеннеді боровся за право висунення з Х. Хамфрі. Останній вирішив утриматися від участі в первинних виборах, переносючи основну боротьбу на період партійного з'їзду, де розраховував на підтримку делегацій, контрольованих партійними босами. Оскільки в більшості штатів тоді ще не було законів, які вимагали обов'язкової участі в праймеріз, перемогти можна було і без них [113, с. 213].

Як на початку ХХ, так і на початку ХХІ ст., добір учасників американського соціуму влади представляє собою тривалий процес селекції. Зазвичай, важливою умовою просування кар'єрними сходами в соціумі влади є демонстрація належного рівня конформізму до групових цінностей: святості інституту приватної власності, недоторканності республіканського устрою та територіальної цілісності союзу [189, с. 637–638]. Важливою є і власна репутація. Як зазначає Д. Уінтер, життєвий шлях таких політиків, як Г. Трумен, Д. Кеннеді та Б. Обама починався з міських партійних структур та не був відмічений скандалами [170, с. 36–46]. Навіть за умови «внутрішнього бунту», до якого час від часу вдавалися деякі ексцентричні за американськими поняттями політики (такі, як Т. Рузвельт, В. Вілсон, Ф. Рузвельт), верхівкам партій вдавалося не випустити важелів контролю за своїми структурами [189, с.381; 133, с. 472–473].

Глибоко прихована амбівалентність американського «геному влади» проявляється і в специфічній інтерпретації політичним класом співвідношення свободи та демократії. Попри те, що сучасний американський фольклор наголошує на тому, що демократія та свобода

майже ідентичні, «Батьки – засновники» та їхні сучасні нащадки відстоюють принципово протилежну концепцію. Фундатори політичної традиції були глибоко переконанні в тому, що свобода знаходиться під загрозою демократії. В їхньому розумінні свобода була пов'язана не з демократією, а з власністю! Такий пієтет «Батьків – засновників» до власності добре кореспондувався з вже вказаним зв'язком їхнього світогляду з вченням Ж. Кальвіна про «передвизначення». Відповідно до цієї теорії, єдиною ознакою того, що людина належить до «обраних Богом» є її матеріальне благополуччя. Цілком природно, що саме цей аспект складної етико-філософської системи одного з напрямів протестантизму був добре асимільований свідомістю не лише політичного класу США, але й широких верств населення. Як зазначав свого часу М. Острогорський: «Робити гроші» було для американців призначенням людини на землі і тому, сенсом існування добре організованої держави ...було сприяння виконанню цього призначення» [119, с. 526]. Завдяки такому суспільному консенсусу навколо засадничих цінностей, американська політика отримала значний ресурс для стабілізації власного розвитку. Навіть напруженіша політична боротьба тут завжди обмежувалася «горизонтом власності та підприємництва». Р. Хофстедтер підкреслює той факт, що: «Всі американські політики, навіть такі суперечливі, як Джефферсон та Джексон, Лінкольн та Клівленд, Вільсон та Гувер – намагалися зберегти цей конкурентний світ. Вони могли сперечатися по окремих поточних проблемах, але також поділяли спільні ідеї, які дозволяли їм співробітничати по завершенню кампанії» [210, р. 15]. Парадокс «прогресизму» американської субкультури влади від А. Лінкольна до В. Вільсона і далі полягав в офіційних деклараціях про бажання зберегти «стару націю» обмеженої та децентралізованої влади, вільної конкуренції, демократичних свобод та підприємництва. Навіть такі, далекі від прогресизму, діячі повоєнної Америки, як Г. Гувер вірили в блискуче майбутнє своєї країни, проте намагалися досягнути його «традиційним шляхом» [210, р. 15]. В чому полягає «традиційність» цього шляху стає

зрозумілим зі слів В. Вільсона: «Революція ніколи не може бути виправданою. Вона завжди – розплата за недалекоглядність. Справжній закон суспільного розвитку – пристосування, тонке виправлення, латаніє» [Цит. за: 133, с. 7].

Характеризуючи субкультуру влади США, не можна оминати увагою наступний її важливий атрибут – ідеократичність. По відношенню до нього Р. Белла застосував поняття «громадянська релігія». З його точки зору, вона складається з трьох блоків:

1. Певний набір сакральних ідей, символів та ритуалів, якій поділяється переважною більшістю американців.
2. Культ державності, в центрі якого знаходиться ідея обираності американської нації;
3. Компромісний альтернативний варіант традиційним віруванням [Цит. за: 84, с. 107].

З точки зору автора дисертації, перший блок «громадянської релігії» американців визначений великим авторитетом засновників політичної традиції. Відтак, важливими елементами американської субкультури влади, поширеними на всіх «поверхах» соціальної системи, є: спадковість, наслідування цінностям «батьків» (як канонізованих «Пілігримів» та «Засновників», так і звичайних голів сімейств), бажання виконувати громадянський обов'язок та каяття (бажано – публічне) в гріхах, як демонстрація усвідомлення недосконалості людської природи. Всі ці елементи легко знайти, зокрема, в такій важливій пам'ятці сучасної американської мемуаристики, як «Decision Point» Дж. Буша-молодшого [Див. зокрема: 204, pp. 1, 16, 127].

Підкреслена релігійність не лише політичного класу, але й звичайних американців зумовлює загальну рису національної політичної культури: оптимізм, переконаність в тому, що «все владнається». За спостереженням

М. Острогорського, песиміст (наряду з «непрактичною людиною») є, з точки зору американців, «істотою, достойною зневаги» [119, с. 527].

Другий блок «громадянської релігії» в США представлений як на рівні офіційного дискурсу, так і на рівні повсякденних практик американців. Так, зокрема, звертаючись до аналізу інаугураційної традиції США, А. Башук зазначає, що: «в ієрархії національних цінностей американців лідирує свобода, апелюючи до топосу величі нації» [13]. Американці (за суттю – емігрантська спільнота) вклали весь свій ідеалізм в конструювання власної національності, в свою спільну Батьківщину. «Національне почуття, яке не могло розвиватися в часі, розвивалося в просторі, на якому розгортався геній нової нації» [119, с. 528]. З розвитком національного почуття в просторі пов'язаний такий феномен американського політичного мислення, який на початку ХХ ст. був позначений Ф. Дж. Тернером поняттям «Фронтір». Це – специфічна інтерпретація «американського світу», який постійно розширюється, це – колективне бачення «безмежності простору», в якому може практично реалізовуватися свобода людини [Цит. за: 210, р. 16]. «Фронтір» міцно посів одне з центральних місць в американській політичній міфології серед таких конструктів, як «хазяйновитий йомен» («практична людина»), «самопоміч», «материнство» тощо. «Фронтір» безпосередньо пов'язаний зі згаданим вище «культу Батьків», адже саме вони почали цей процес розширення кордонів, підкорення простору і в цьому – їхній справжній подвиг [210, р.17; 21, с. 55]. Р. Хофстедтер відверто критикує певний «руральний міф», що склався навколо концепту «Фронтіру», та викриває двоякість американської політичної риторики: країна промисловців, клерків та працівників, яка симулює приналежність до «синів ґрунту» (sons of soil) [210, р. 17]. Корисним, з огляду на мету даного розділу, буде згадати, що такі саме «руральні» мотиви простежуються і в суспільно-політичному та літературному дискурсі Британії [122].

Ідеологема «Фронтіру» виконувала та продовжує виконувати, принаймні, дві функції. По-перше, з просуванням «Фронтіру» протягом всієї



історії США безпосередньо пов'язувалося матеріальне благополуччя американців, адже передбачало перерозподіл внутрішніх ресурсів, які, врешті-решт, опинялися «в кордонах» нової політиї. По-друге, починаючи з років «Холодної війни», концепт «Фронтіру» застосовується з метою виправдання геополітичних акцій США та обґрунтування (переважно – внутрішньополітичного) американського месіанізму [133, с. 465].

Навіть поверхове знайомство з офіційним дискурсом американської субкультури влади дає підстави констатувати присутність в ньому імперіалістичної складової. Вже у 1783 р. Дж Вашингтон назвав новонароджену республіку «імперією, що підіймається». «Розширювати сферу» закликав і Дж. Медісон в 10 номері «Федераліста». А. Лінкольн проголошував, що: «почуття Декларації незалежності дало свободу не тільки народу, який населяє цю територію, але, я сподіваюсь, також і всьому світові на вічні часи» [Цит. за: 119, с. 531]. А. Шлезінгер-молодший відверто зізнається, що з кінця ХІХ ст. в суспільно-політичному дискурсі еліти США з'являється характерна конструкція: «імперіалізм правої справи», а у ХХ ст.: «Тяжіння до експансії, яке мало такі глибокі коріння в економічній структурі, забезпечило вірність всіх американських адміністрацій справі будівництва імперії» [189, с. 32, 188–190]. Дійсно, схильність американського соціуму влади до індоктринації проявлялася, зокрема, в таких конструктах, як: «нові рубіжі» та «велике суспільство» демократів 1960-х рр., «імперія зла» і «вісь зла» республіканців 1980-х – початку 2000-х рр.

Наявність третього блоку американської «громадянської релігії» (за класифікацією Р. Белли) пояснює, чому, незважаючи на названі вище елементи, політична культура США все ж не відповідає основним атрибутам «новочасного халіфату». Попри об'єктивну наявність в структурі американського суспільства консервативних WASPів, яким представники політичного класу (особливо – республіканці) виголошують панегірики, значна частина соціуму влади радше використовує риторичку «богообраності» для завоювання електоральних бонусів, ніж є насправді глибоко релігійною.

На такий висновок автора дисертації наштовхують результати соціологічного дослідження, наведені в цитованому вже творі А. Шлезінгера-молодшого. За даними опитування 80-ті членів Конгресу США 96 скликання (1979 – 1981 рр.), 38% респондентів не погодилися з твердженням про те, що: «Бог благословив Америку більше, ніж інші нації» (погодилися – 32%). На питання: «Чи обрав Бог Америку бути «Світочем світу»?» лише 7% опитаних відповіли схвально, а 49% заперечили слушність даного формулювання. Так само, лише 7% опитаних конгресменів вважали, що «Америка дуже близька до Божих настанов», а 57% вважали, що їй дуже далеко до виправдання «божих очікувань» [189, с. 38].

Можливість «альтернативного варіанту традиційним віруванням» реалізована в субкультурі влади США наявністю каналів для поступового «рекрутування» нових елементів, що наділені бажаними індивідуальними чи груповими якостями, до політичного класу. Реальними проявами цьому слід вважати перемоги на президентських виборах таких персонажів американського політичного життя, як Дж. Кеннеді та Б. Обама. Обидва, в певному сенсі, «зламали» консервативну традицію WASP: перший – завдяки своїй релігійній приналежності (станом на сьогодні – єдиний Президент США католицького віросповідання), другий – расовою приналежністю [170, с. 44].

Специфіка американської субкультури влади визначається й вагомою роллю конкретної особи у політичному процесі, яка виразно проявлялася протягом всієї історії цієї політики навіть попри високий ступінь інституціоналізації системи публічного менеджменту, створеної в межах концепції «збалансованого уряду». В США Президент не лише «символ нації» та втілення державної влади. Це – ще і певний «міфічний герой», який здійснює вплив на свідомість та підсвідомість громадян. Як зазначає А. Шлезінгер-молодший, в уявленні деяких американців: «Потрапляючи до Овального кабінету, він (Президент – Г. Грабіна) перетворюється чи не на помазаника Божого» [189, с. 480–481]. Без перебільшення можна констатувати, що саме завдяки діяльності осіб з високим ступенем розвитку

«етики переконань» американська політична система отримувала той динамізм, який забезпечував їй високу адаптивну здатність до викликів соціального середовища. Виступаючи як ширі адепти ідеї «суспільної доцільності», політичний процес країни в різні періоди жили відверті експериментатори (Теодор та Франклін Рузвельти), «віруючі в Долю» (В. Вільсон), прагматики (Д. Ейзенхауер) та «ідеологи» (Р. Рейган). Не даремно О. Гамільтон у 70-му номері «Федераліста» констатував, що: «Енергійний Президент – основний та невід’ємний елемент ефективної влади» [Цит. за: 189, с. 411]. Постаючи як своєрідні «продукти» системи політичної соціалізації країни, американські Президенти втілювали в своїй діяльності згадані вище культурні атрибути «консолідованої демократії»: відкритість, опору на знання, соціальну відповідальність, елітизм. Деякі з них могли не бути великими «фахівцями у державних справах», проте всі добре розуміли, що сильний президент повинен дотримуватися двох вимог: надавати чітку орієнтацію національній політиці та переконувати електорат в тому, що обраний курс відповідає інтересам нації [189, с. 422–423; 113, с.23]. Ефективний дизайн політичних інститутів, федеральний устрій, помірна консервативність партійної системи та незалежність судової гілки влади створювали межі того простору, в якому реалізовувалася свобода осіб з різною мотиваційною базою та суб’єктивною інтерпретацією сутності національних інтересів. Більше того, саме згадані чинники убезпечували американську політію від встановлення справді авторитарного правління: зазвичай, залишаючи посаду Президента, особа миттєво втрачала майже весь свій політичний вплив (достатньо згадати для цього долю такого неординарного лідера нації, як Б. Клінтон). Загальна інерція системи, задана енергією чергового «Великого Президента» (на зразок Дж. Кеннеді) могла зберігатися ще певний час, проте про жодну фізичну спадковість чи «повернення в новій славі» вже не йшлося [119, с. 520].

Підбиваючи підсумки матеріалу даного підрозділу, слід констатувати, що, у випадку англо-американської політичної традиції, субкультура влади

«консолідованої демократії» характеризується не стільки превалюванням цінностей, процедур та структур «егалітарного народовладдя», скільки високим ступенем ціннісного консенсусу, встановленого між представниками соціуму влади та «міноритарними акціонерами» політичного транзиту щодо цілей впроваджуваного внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу та засобів їхньої реалізації. В свою чергу, згаданий консенсус не має статусу релігійного догмату, проте виступає у вигляді своєрідного суспільного договору, такого, що підлягає періодичній пролонгації.

### 3.2. Російська політія: авторитарний реверс.

Визначена в назві даного розділу мета реалізується завдяки зверненню до аналізу специфіки реалізації владних відносин в російському суспільстві. Слід окремо зауважити стосовно того, що визначення цієї політії в якості «дефектної демократії» має, багато в чому, оціночний характер та відображає специфіку «західноцентричного» погляду на світ. Поряд з цим, використання російського «матеріалу» є коректним, адже свідчить про принципово інший шлях еволюції політичної матриці великої спільноти, яка і сьогодні визначає траєкторії владних відносин в Російській Федерації.

Добре відома теза прихильників неоінституціоналізму про залежність людських колективів від «пройденого шляху» рельєфно проявляється на прикладі історичної спадщини та сьогодення Росії. З точки зору автора дисертації, в поясненні надзвичайно складної природи субкультури влади цієї країни доцільно взяти за основу концепції, запропоновані В. Пастуховим та В. Сергєєвим [130; 150]. Їх сутність полягає в поясненні тих шляхів, якими відбувалося формування ціннісних кодів «влади» та «суспільства» аж доти, поки вони не поєдналися в комплексну політичну матрицю Росії. Дослідники розповідають про боротьбу культурних, а не соціальних класів, кожен з яких ґрунтувався на своїх переконаннях про «належне» в сфері політичних

відносин. Суттєві відмінності в культурних кодах основних контрагентів соціальної взаємодії були закладені ще в період раннього Середньовіччя, внаслідок узурпації влади в Давньоруській державі представниками іноетнічних (не слов'янських) кланів аристократії. І якщо нативістський культурний код слов'янського суспільства базувався переважно на імперативі служіння общині, то представники норманської еліти були носіями індивідуалістичних ціннісних настанов. Відтак, вся історія становлення російської політичної традиції – це боротьба суб'єкта влади за власну емансипацію від патріархального світу, за право впроваджувати свою волю незалежно від традицій общини [130, с.107]. Симптоматично, що представники правлячих груп вже на ранніх етапах генезису політичної традиції намагалися дискредитувати ідею суспільного договору («хресне цілування») між владою та народом. Згадаємо, наприклад, що в пам'ятці східнослов'янської політичної думки XI ст. – «Слові про Закон та Благодать» київського митрополита Іларіона, договір («завіт») тлумачиться як справа не богоугодна, адже Богу потрібне служіння [19, с. 109].

Різна етіологія еліти та народу систематично давалася взнаки, набуваючи іноді екстремальних проявів: феномен самозванства, ескапізм старовірів, селянські повстання С. Разіна та Є. Пугачова. До речі, намагання рядових учасників останніх встановити «справжнього царя» можна інтерпретувати саме як спробу ревізії формули функціонування субкультури влади, адже, з точки зору повсталих, у ціннісному вимірі «справжній цар» – це не особистість, а община. Первинний успіх, а потім поразку всіх цих спроб встановити примат народної концепції сфери політичного пояснює В. Крамник, зазначаючи, що росіяни – колективісти за своєю історією та традицією. Вони схильні коритися колективній владі, але не схильні до колективної самоорганізації [81, с. 84].

Аби компенсувати дуалізм російської цивілізаційної матриці, політичній еліті довелося вжити рішучих заходів, які передбачали як інституційне будівництво (централізована держава) і репресії (на кшталт каральної

операції Івана IV проти Новгородської республіки), так і специфічну культурну політику. По відношенню до останньої, йдеться про ідею та ритуал «миропомазання» царя, завдяки якому нарешті відбулася інкорпорація «індивідуалістичної» держави до структури традиційної свідомості народних мас. Від того часу влада (і, безумовно, еліта, що сконцентрувала її в своїх руках) стала сприйматися суспільством як «справжня», як сила, що перешкоджає руйнації традиційного світу общини, захищаючи його, в тому числі, і від процесів майнової диференціації [145, с. 32]. Це «вручення себе до влади» (за термінологією Ю. Лотмана) через посередництво церкви породило суспільно-політичну «симфонію» – сурогат вертикального договору: держава в особі «справжнього» монарха перетворювалася на єдиного гаранта культурної цілісності народу, а «тяглове населення» відмовлялося від будь-якої переговорної сили, в обмін на збереження бажаного status quo, яке згодом було оформлене за допомогою концепту «стабільність» [145, с.37–38; 150, с.19].

З цього моменту почала своє снування «герметична» матриця російської субкультури влади. Спираючись на колективістський дизайн народної свідомості, правляча еліта встановила взаємну ідентифікацію пересічних громадян з державою/владою. Внаслідок цього, суспільство виявилось немов «розчиненим» у державному житті, яке, в свою чергу, постало засадничим елементом феноменології росіян. Століття самовідтворення цієї лояльності до влади сприяли тому, що жодні трансформаційні процеси (реформи «згори» чи революції «знизу») не змогли значно деформувати цю політико-цивілізаційну матрицю [81, с. 74; 183, с. 50]. Відсутність будь-якої значної дистанції між державою/владою та суспільством постала специфічним ресурсом для ефективно зовнішньої політики представників правлячих груп. Російський концепт влади передбачав (і передбачає) «розчинення», взаємопроникнення агентів та «реципієнтів» влади. Така холістська етіологія російської політичної матриці (яка дещо нагадує концепцію «умми» в традиційному ісламі) добре «розшифровувалася» тими східними народами і

культурами, що поступово включалися до організму зростаючої імперії. Важко не погодитися з думкою А. Хованської в тому, що саме влада постала інтегративною цінністю мультикультурної спільноти в Росії [183, с. 49].

Безпосереднім наслідком вказаної культурної інновації стала ситуація, за якою для російської політичної традиції феномен «не правлячої еліти» став справжнім оксюмороном [19, с. 110]. Як тільки правлячий клас втрачав єдність, суспільство, за влучним зауваженням В. Пастухова: «миттєво розбризкувалося на беспорядні, ворогуючі між собою фрагменти» [130, с. 111].

Згадана автором дисертації концепція «симфонії» влади та народу, обумовила значні патерналістські тенденції в сфері «духовного виробництва» російського суспільства. Претендуючи на істину в останній інстанції, влада в Росії завжди брала під свій контроль та опіку сферу гуманітарної культури [81, с. 75]. З цією метою була створена система освіти, яка, за основними показниками, відповідала загальноєвропейським стандартам та забезпечувала внутрішній попит на кадри певної кваліфікації. Проте, з іншого боку, намагаючись відстояти статус виключної суб'єктності по відношенню до «свого» суспільства, еліта робила спроби якщо не самостійно ретранслювати знання та духовні сенси на підлеглих, то, принаймні, контролювати їхніх ретрансляторів. Намаганням контролювати творців та ретрансляторів культурних сенсів слід пояснювати і особливі відносини російського соціуму влади та творців художньої літератури. Адекватно розуміючи культуру в ролі засобу соціальної інтеграції, представники правлячих еліт активно впливали на процес творення саме класичної, тобто такої, що долає відмінності регіональних та етнічних інваріантів, культури. В цьому сенсі слід беззаперечно прийняти тезу М. Ямпольського про те, що досить скоро: «російська класична література починає описуватися як сама нація» [199, с. 58]. Без перебільшення можна констатувати, що специфіку існування російської субкультури влади в хронології середнього та зрілого Модерну доцільно описувати, в тому числі, і через взаємовідносини «людини влади»

та «людини мистецтва»: Микола І та М. Гоголь (як варіант – О. Пушкін), Й. Сталін та М. Шолохов (як варіант – М. Булгаков) [118, с. 59; 19, с. 110]. Як наслідок такого одержавлення сфери духовної культури, російська субкультура влади отримувала реальну можливість ефективно адресувати суспільству складний інформаційний продукт та забезпечувати своє проникнення в усі «неполітичні» сфери життя підлеглих, підтверджуючи свій холістський характер [53, с. 22].

З урахуванням наведених фактів, не викликає подиву той факт, що масові установки росіян схильні до харизматизації суб'єктів владних відносин, підвищеної залежності від лідера, в якого вони вірять. В свою чергу, це виробляє звичку виправдовувати майже всі його рішення та вчинки [81, с. 80].

Цілком природно, поряд з цим, що навіть така інтенсивна культурна політика не могла в повному обсязі компенсувати дуалізм політичної матриці суспільства. Російські дослідники визнають, що політична культура їхньої країни переобтяжена метафізикою колективу та держави й породжує бінарні, генетично споріднені інтенції: реформізм та традиціоналізм, лібералізм та консерватизм, атеїзм і релігійні пошуки [183, с. 50; 77, с. 162]. Теорія констатує, що суспільний організм, який має своїм інтегратором кентавричну політичну культуру, схильний до періодичних «зривів», коли згадані бінарні опозиції актуалізуються, а їхня взаємодія набуває відверто кризового характеру. В російських реаліях лише в періоди такої системної флуктуації у контрагента правлячої еліти – народу – з'являвся шанс повернути собі політичну суб'єктність. Найвідомішою з таких спроб історичного реваншу була, безперечно, революція 1917 р., просякнута націоналізмом у двох його версіях – ліберальної (у конституційних демократів) та обцинної – у більшовиків. Саме останні, поєднавши в своїй діяльності цінності реформізму та патріархальності, забезпечили консервативну адаптацію соціальної системи та, попри свої офіційні декларації, зумовили успадкування основних культурних атрибутів «російської влади» новими



поколіннями [66, с. 275; 130, с. 114]. Радикальне оновлення персонального складу правлячої еліти супроводжувалося в переважній більшості випадків заміною більш досвідчених кадрів менш досвідченими і відносно більше цивілізованих – менш цивілізованими. Як наслідок, до влади в широких масштабах привносилися до-сучасні (а іноді й архаїчні) цінності, уявлення та стереотипи поведінки. Після перемоги над своїми буржуазними опонентами, більшовики здійснили революцію в її справжньому – копернікянському – розумінні, забезпечивши своїй політиці лише часткове просування в напрямку Модерну (переважно – в технологічному плану). Домінуючим трендом в сфері політичної культури було повернення до традиційного підґрунтя [171, с. 11].

Переживши тривалий «радянський експеримент», російське суспільство наприкінці 1980-х рр. являло собою своєрідний культурний мікст, в якому в різних пропорціях були представлені традиційні, модерністські і, навіть, постмодерністські цінності. Все це було безпосереднім наслідком циклів модернізаційних впливів та традиціоналістських реверсів, які деформували одні елементи та шари культурної матриці цієї країни та залишали незмінними інші. З певним узагальненням, можна констатувати, що згадана вже бінарність російської політичної матриці кодувалася наступними формулами: «свобода – рівність – братерство» (поверховий рівень колективної свідомості та практики), «православ'я – самодержавство – народність» (глибинний рівень культурного колективного коду) [19, с. 106–111]. Центральним елементом, що виконував роль провідника між цими двома рівнями політичної матриці залишалася влада [145, с.36]. Прийняття цієї (безумовно дискусійної) тези дає можливість зрозуміти, чому найбільш велика політія Східної Європи так легко увійшла до «третьої хвилі» демократизації і так швидко (в історичному вимірі) вдалася до авторитарного реверсу.

Глибинні дослідження російського владного дискурсу і самопрезентації представників еліти цієї країни, проведені соціальними психологами на

сучасному етапі, переконливо свідчать на користь тези про незмінність культурних паттернів, закладених в основу політичної матриці Росії [190, с. 76]. Зокрема, як зазначає М. Гаврілова, в інаугураційних промовах російських президентів влада інтерпретується як активний суб'єкт всіх суспільних процесів та зображується за допомогою метафоричної моделі персоналізації [32, с. 103]. Ретроспективність вектору російської субкультури влади простежується і в лексичному навантаженні поняття «культура», під яким перші особи держави здебільшого розуміють «історію», і в інтерпретації лексеми «держава» (від «міцно тримати») [32, с. 104; 31, с. 158].

Чітко фіксується реверс і в антропологічній концепції субкультури влади. Дослідники відмічають, що якщо наприкінці ХІХ ст. (періоді відносної лібералізації системи влади) лексема «людина» наділялася в офіційному дискурсі Росії такими характеристиками, як «розум» і «воля», то на початку ХХІ ст. політичний словник фіксує поступовий відхід слова «народ» до пасиву, чіткий семантичний зсув до ресурсного значення [32, с. 99; 31, с. 153]. Відбувається повернення народу до згаданого вище статусу «тяглового» населення. Дослідження М. Гаврілової підтверджує цю тезу, викриваючи фреймові уявлення представників російської субкультури влади про процес формування основних параметрів сфери політики, як про такий, що передбачає існування активного діяча (влади), який свідомо впливає на об'єкт (народ), надаючи йому бажаної форми [31, с. 155].

Самопрезентація еліти сучасної Росії також дає підстави стверджувати наявність сталих каналів успадкування основних елементів субкультури влади, що сформувалися в до-модерні часи. Як свідчить В. Касамара, представники депутатського корпусу Російської Федерації (Державна Дума V скликання) сприймали себе (еліту – Г. Грабіна) як цілком «прийнятну» та «наближену до ідеальної». Провідною тезою для підкріплення такої позиції було посилення на вибори, що відбулися («були вибори» і «люди прийшли та проголосували») [67, с.40–51]. Симптоматичним є той факт, що в якості основної складової «ідеальної» політичної еліти, парламентарі назвали

«роботу в інтересах країни та населення», проте не змогли конкретизувати цей концепт [67, с. 44]. З точки зору автора дисертації така, більш ніж специфічна, самопрезентація народних депутатів дуже нагадує «вручення себе до влади» їхніх попередників з політичного класу XVI – XVII ст.

Про справжню природу російського парламентаризму переконливо свідчить те, що в текстах інтерв'ю респонденти В. Касамари майже не актуалізували ідею прийняття рішень. Дослідниця відмічає, що: «Безпосередньо про здатність ухвалювати рішення та нести за них відповідальність, як про невід'ємну характеристику політичної еліти, говорили лише одиниці опитаних» [67, с. 48]. Очевидно, що компетенція прийняття рішень належить іншому суб'єктові субкультури влади, який має певні новочасні аналоги «помазання на царствіє» у вигляді контролю над силовими та інформаційними ресурсами, секторами економіки та, що найбільш важливо – наявність сталого соціального попиту на «єдиноначаліє». Як зазначає Н. Розов, офіційна посада, яку обіймає ця персона, не обов'язково є формальною і легально вищою за інші органи влади. Але зазвичай всі знають, хто «Головний», а коли не знають – це призводить до загальної тривоги та неусталеності політичного ладу [145, с. 31]. З огляду на це, стає цілком зрозумілою алармістська дискусія, яка розгорнулася в російському суспільстві напередодні завершення другого чергового терміну перебування В. Путіна на посаді Президента. В таких умовах російський винахід «тандемократії» слід розглядати як тактику адаптації російської політичної традиції до «незручностей» конституціоналізму [67, с. 52]. Бажання забезпечити суспільний запит на «стабільність» підштовхує російських парламентарів до «прецедентної нормотворчості», що дає підстави відверто зізнаватися в тому, що: «ми живемо за поняттями більше, ніж за правилами» (В. Кудрін) [Цит. за: 158, с. 93].

Реверс російської субкультури влади до традиційного, до-модерного базису підтверджують і представники суспільствознавства цієї країни. В

профільних дослідженнях, присвячених природі «російської влади», досить часто використовуються такі маркери, як: «самодержавство» і «самовладдя» (А. Олійник), «тіньові домени» (А. Соловйов), «феодалний устрій» і «геократія» (О. Гаман-Голутвіна), «батьки» (М. Урнов) тощо [33; 118; 158; 171]. Згадані дослідники відверто кажуть про конгломеративний характер субкультури влади, яка стимулює паралельне існування структур ринкової економіки та феодального укладу в управлінських структурах та відносинах між федеральним центром та регіонами, про переважання виключно суб'єктивних, агентських орієнтацій державних чиновників та політиків, про символічну легітимацію правлячої верхівки за допомогою «Сили», що сприймається й елітою, й громадянами як основа «Порядку» [33, с.45–49; 145, с. 37; 158, с.88]. За таких умов, влада – сама собі основа та мета. В історичному часі відтворюється «герметична традиція» влади, відповідно до якої остання є причиною самої себе, не залежить від якихось зовнішніх джерел і не контролюється ними. Тут реалізована концепція політичної відповідальності, цілком притаманна для будь-якого авторитарного соціуму: функціонери вважають себе підзвітними лише перед конкретним вищестоящим посадовцем, а не перед абстрактно існуючими «виборцями» чи «народом» [145, с. 34].

Ще більш радикальним в своїх оцінках російської субкультури влади є С. Кара-Мурза. За його оцінками, для останньої притаманні такі риси: 1. Безжалісність до населення; 2. Культурний садизм; 3. Неправда, яка руйнує раціональність; 4. Вульгаризація політичного дискурсу; 5. Примітивізація політичного життя населення [66, с. 52].

З урахуванням тези про авторитарний реверс російської політиці та більш, ніж критичних зауважень науковців щодо змін, які відбуваються в суспільному житті росіян, виникає закономірне питання: чому всесильна влада не застосовує відповідних репресалій по відношенню до опозиційно налаштованої гуманітарної інтелігенції, дозволяючи їй і надалі публікувати «незручні» для себе статті? З точки зору автора дисертації, такий дивний, на

перший погляд, стан речей лише підтверджує тезу про авторитарний поворот російського політикуму. Справа в тому, що універсальною формулою існування будь-якого авторитарного політичного режиму є наступна: «дозволено все, окрім політики». Доти, поки науковці будуть обмежувати себе «абстрактним теоретизуванням» та не втручатимуться до суспільно-політичної практики, їм і надалі буде дозволено існувати в своєму сегменті гуманітарного дискурсу. Більше того, в умовах сучасного глобалізованого світу та широкомасштабної боротьби за права людини, наявність такої альтернативно мислячої академічної спільноти дає підстави національному політикуму із задовільною ефективністю мімікрувати під стандарти демократичного врядування.

Після з'ясування загальних особливостей ціннісного коду російської субкультури влади доречним буде питання про те, а якими саме чинниками був зумовлений авторитарний реверс в політії, яка ще на початку 1990-х рр. давала надії на поступове просування в напрямку норм народовладдя.

Однією з прийнятних пояснювальних систем, яка бодай почасти характеризує генеральний тренд в розвитку соціуму влади в Росії, є теорія соціалізації. Як зазначає згаданий вже С. Кара-Мурза, рання радянська еліта – «генерація стариків» – знала суспільство не з підручників, а з власного досвіду. Серед перших радянських функціонерів був досить високим відсоток представників непривілейованих соціальних верств населення Російської імперії, які були носіями зразків свідомості широких народних мас. В свою чергу, нове покоління номенклатури (повоєнна генерація) вже не були дітьми селян – общинників, це були діти радянської інтелігенції [66, с. 86–87]. Окрім іншого, це означає, що їхній ціннісний код був в певній мірі «деформований» тими модерністськими ідеями, які вони засвоїли під час свого навчання в системі середньої та вищої освіти, створеної в СРСР. Відтак, вірність старому проекту більшовизму дійсно була для них частиною власного «символу віри», проте саму сутність проекту вони тлумачили інакше, аніж їхні політичні батьки. Саме цим слід пояснювати поступову

відмову від використання насильства в якості перманентного засобу вирішення суспільно-політичних та економічних проблем, що спостерігалася вже у другій половині 1950-х рр. Саме цим слід пояснювати спроби оздоровлення радянської економіки, відомі під назвою «косигінських реформ» 1965 – 1970 рр. Очевидно, цей логічний ряд можна продовжити і курсом на «Перебудову», оголошеним М.С. Горбачовим наприкінці 1980-х рр.

Ще більш відірваним від традиціоналістських коренів уявлялося зарубіжним спостерігачам покоління політичних лідерів, які увійшли до процесів перебудови та суверенізації на зламі 1980 – 1990-х рр. Результати емпіричних політико-біографічних досліджень російської політичної еліти, здавалося б, давали об'єктивне підґрунтя для оптимістичних прогнозів щодо процесів модернізації та демократизації системи, які хоч і відбувалися «зверху», проте здійснювалися руками людей – вихідців з так званого бізнес-середовища, що виступали в єдиній команді з представниками демократичної інтелігенції [34, с. 34].

Позитивні зміни фіксувалися і серед «непривілейованих» акторів політичного транзиту. Російські дослідники констатували, що, очевидно, громадяни звикли до багатопартійності та прийняли її. Передбачалося, що це: «безумовно призведе до ускладнення політичної картини світу», хоч і зазначалося, що: «зараз важко спрогнозувати, як це вплине на ті образи, до яких звикли громадяни» [191, с. 55–56]. Як це завжди буває, реальність виявилася набагато складнішою за будь-яку досконалу теоретичну систему, а обнадійливі сподівання так такими і залишилися. Звісно, російська політія не віддрейфувала до параметрів відверто тоталітарно-репресивного режиму на зразок Північної Кореї, проте ефект «культурної колії», врешті-решт дався визнаки.

Так, зокрема, економічні реформи кінця 1980-х – початку 1990-х рр., породили не стільки клас ефективних власників, скільки прошарок ренто-орієнтованих політиків. Сама власність стала основою для рекрутації до

влади. Відбулася приватизація не лише держави, але й статусу еліти [34, с. 32]. Ситуація, за якою країна за менш, ніж десять років вийшла на друге місце в світі за кількістю доларових мільярдерів при домінуючій тенденції збіднення більшості населення, інакше, як «революція еліт» охарактеризована бути не може [158, с. 94; 34, с. 33–46.]. На жаль, не справдилися і сподівання на оновлення еліти, навіть якщо розуміти під цим поняттям лише вікові характеристики. На найвищому щаблі соціуму влади Росії, дійсно, з'явилися молоді обличчя (це – важко заперечувати), проте на рівні еліт регіональних і місцевих спостерігається не омолодження, а старіння керівників [151, с. 63].

З огляду на центральну тему дисертаційної роботи, важко обійти увагою тезу О. Гаман – Голутвіної про те, що соціум влади в якості формули своєї внутрішньої групової інтеграції обрав відверто архаїчний компонент, а саме – родинний [34, с. 37]. Як тут не згадати розгалужені «генеалогічні дерева» російського дворянства, які створювали політико-економічний каркас старої імперії, і лише наприкінці XIX ст. почали доповнюватися структурами молоді буржуазії.

Згадана особливість формули інтеграції російського соціуму влади доповнюється й іншими, властивими моделі неопатрімоніального режиму. Серед найважливіших з них С. Козлов називає наступні: 1. Персоналізація влади та слабка раціоналізація політичного процесу; 2. Асиметричний обмін послугами та статусними позиціями між головними політичними акціонерами країни [74, с. 32].

Обидві риси чітко фіксуються в структурі російського соціуму влади та логіці його функціонування. Так, наприклад, за даними А. Соловйова, з самого початку свого правління В. Путін намагався компенсувати інституційну слабкість держави за допомогою створення неформального інституту «особистої влади», сенсом якої був безпосередній персональний контроль над базовими структурами публічного управління. Як наслідок, на 2011 р. біля 70% вищих керівних посад контролювалися креатурами

В. Путіна і приблизно 10% – «людьми» А. Медведєва [158, с. 90–92]. Зрозуміло, що центральною фігурою, елементом-інтегратором системи влади в цьому випадку був Президент, який виступав як третейський суддя між групами акціонерів, забезпечуючи статус своєї виключної політичної суб'єктності. Побічним ефектом такої системи «приватизації держави» стала деградація за функціональною ознакою цілих галузевих сегментів політичної системи. Так, наприклад, правоохоронні та судові структури, керуючись «вибірковим правосуддям», переорієнтувалися на захист суто групових інтересів соціуму влади [158, с. 92].

Згадані вище процеси «приватизації» держави та влади призвели до того, що найбільш поширеним політико-антропологічним типом в російському соціумі влади став «ренто-орієнтований» підприємець, а найбільш значними подіями внутрішнього життя правлячого класу – отримання нового місця з більш високою рентою, або позбавлення такої посади. При цьому, сутність поточного внутрішньополітичного процесу складають так би мовити «підготовчі події», які створюють підґрунтя для набуття чи втрати «місця кормління» [74, с. 32; 145, с. 33]. Як і будь-який авторитарний соціум влади, правлячий клас Росії зміцнюється внутрішнім пактом про ненапад та дбайливо виконує своєрідне «правило омерти» – інформація про внутрішні конфлікти не часто потрапляє до кола «непосвячених». Це добре кореспондується з даними досліджень психологів, які констатують, що найбільш поширеними мотивами у представників російської еліти є поєднання мотивів досягнення та афіліації [190, с. 85]. Така спрямованість на досягнення результатів в роботі (цілком природна для будь-якої «людини політичної») у сполученні з доброзичливими настроями по відношенню до колег та партнерів радикально знижують конкурентний характер взаємодії всередині соціуму влади та можуть бути інтерпретовані як безпосередній наслідок консервативної консолідації правлячого класу, яка відбулася як реакція на ентропію часів президентства Б. Єльцина.



Звісно, окремі персонажі приносяться в ритуальну жертву офіційному правосуддю, але владне мереживо зберігає ключові фігури, навколо яких зосереджуються групи топ-менеджерів, політиків, представників бізнесу. Як зазначає А. Соловйов, завдяки такій гнучкій структурі правлячого класу, полу-тіньові структури вбудовуються до дизайну державного механізму, забезпечуючи його такими атрибутами, як швидка адаптація до зміни балансу сил всередині соціуму влади, проектування перспектив для народу та винайдення відкликів для викликів зовнішньополітичного середовища [158, с.81].

Принцип наукової об'єктивності змушує визнати, що психологічні та ціннісні особливості представників субкультури влади сучасної Росії не можна вичерпати лише за допомогою лише одного концепту «ренто-орієнтованого» підприємця. Як зазначає соціальний психолог О. Шестопал, «Я – концепції» російських політичних діячів характеризуються істотною різноманітністю. Зокрема, серед міністрів переважаючим типом є «прагматик» (досить низька самооцінка та висока складність «Я – концепції»), серед депутатів переважає тип «ідеолога» (висока самооцінка та низька складність «Я – концепції»), серед губернаторів – «показовий політик» (адекватна самооцінка та висока складність «Я – концепції») [190, с. 85]. Попри констатацію досить плюральної мотиваційної основи діяльності представників російського істеблшменту, О. Шестопал фіксує певну «рольову бідність» соціуму влади цієї країни. Переважна більшість суб'єктів владної взаємодії грає тут роль «адміністратора», що, безумовно, лише підтверджує тезу про моноцентризм політичної матриці Росії [190, с. 86]. Таке засилля лише одного іміджевого амплуа не сприяє розвитку різноманітності в середині російського політикуму, необхідного для виконання елітою її розгалужених функцій. Майже повна відсутність у «видовому різноманітті» еліти таких типажів, як, наприклад, «теоретики» провокує відвертий дефіцит групової рефлексії та винайдення принципово нових програм розвитку суспільства [190, с. 86].

Можливо, саме внаслідок названої особливості інституційна слабкість управлінських структур компенсується не лише активним будівництвом системи «особистої влади», але й відвертим поверненням до рецептів «консервативної консолідації» країни другої половини XIX ст. Переконливим свідченням цього є алюзія, що пролунала з вуст Президента Російської Федерації під час спілкування з народом у форматі «прямої лінії»: на запитання ветерана Великої Вітчизняної війни про союзників Росії, В. Путін процитував імператора Олександра III про те, що «У Росії є лише два союзники – її армія та флот» [138]. Така апологія силовим структурам призводить до феномену «мілітаризації повсякденності». Йдеться про конструювання мирного життя за військовим зразком, презентацію своєї країни у вигляді «фортеці в облозі» [145, с. 31]. На рівні буденних соціальних практик згадана мілітаризація виступає як виправдання порівняно невисокого рівня життя широких мас населення та політики контролю держави над ринком [145, с. 32].

До речі, саме ця «мілітаризація повсякденності» призводить до того, що санкції міжнародної спільноти майже не підривають рівень легітимності панівного класу в очах «звичайних росіян». В світоглядному плані це дає можливість правлячій еліті структурувати політичну свідомість підлеглих за допомогою бінарних протиставлень «ми – вони», а в інструментальному – порівняно легко підтримувати високий рівень власної легітимності за рахунок презентації всіх опозиціонерів чи вигнанців з власного кола в якості «п'ятої колони» [19, с.110].

Перелік «союзників» Росії, в інтерпретації В. Путіна слід було б розширити за рахунок ще одного агента владного соціуму – бюрократії. В. Бабінцев вважає, що субкультура бюрократії знаходить свій прояв в індивідуальних і колективних стереотипах поведінки та діяльності, втілених у специфічних знаково-символічних маніфестаціях, соціо-кодах та формах свідомості. Зовнішнім проявом такої єдності ціннісної системи є певна підсистема життєвих стилів та специфічних продуктів духовного

виробництва [10, с. 21]. Конкретизація сутнісних атрибутів субкультури бюрократії в сучасній Росії дає можливість В. Бабінцеву казати про: 1. Настанову на спрощення (примітивізацію) соціальних явищ та процесів; 2. Деформований корпоративізм; 3. Імітаційний характер соціальних практик. Останній, за висновком дослідника, все більше поширюється на управлінські відносини [10, с. 22–23].

Вагомим свідченням доцільності віднесення бюрократичного апарату до субкультури влади Російської Федерації є його глибока галузева та регіональна специфікація (цивільна бюрократія центру, цивільна бюрократія регіонів, військова бюрократія тощо). З урахуванням особливої ролі православної церкви в політичному житті Росії, цей список варто доповнити ще й клерикальною бюрократією, керуючою потужною ідеолого-економічною структурою країни [110, с. 40]. Така незвична для сучасної держави кооперація світських та духовних «столоначальників» дає можливість дослідникам констатувати наявність в російській політії добре інтегрованої команди управлінців, які не лише працюють над виконанням завдань «класичних» політиків, але й беруть участь у творенні певного «колективного бренду», «матриці», яка задовольняє духовні запити як соціуму влади, так і пересічних громадян країни [53, с. 22].

Варто особливо наголосити на тому, що так само, як і «класичні політики», російські бюрократи є носіями суто матеріалістичних цінностей. Саме внаслідок цього вони взяли активну участь у процесах «приватизації держави» початку 1990-х рр. і на сьогодні не відокремлюють власний інтерес від державного та навпаки [190, с. 86]. Як результат поєднання знань та навичок у використанні структур державного примусу з концентрацією контролю над загальнонаціональними ресурсами, бюрократія тлумачиться сучасними російськими дослідниками як ще один силовий блок режиму, який, на відміну від згаданих вище армії та флоту, оберігає моноцентричний соціум влади від внутрішніх супротивників. Під останніми найчастіше розуміються «барони – олігархи» на зразок Б. Березовського, які створюють

загрозу режиму не лише тим, що оспорюють його претензії на контроль над ресурсною базою країни, але тим, що, попри свою недемократичну етіологію, все ж створюють певне конкурентне середовище в економіці та інформаційній системі, що, власне, і входить до дисонансу з матрицею російської влади [110, с. 43].

З урахуванням наведених вище експертних висновків щодо зміцнення потужності впливу бюрократії на політичне життя російської політії, варто взяти до уваги також і тезу М. Мендес щодо того, що всесилля бюрократії є радше свідченням слабкості держави, аніж її сили. Дійсно, постаючи фактично безконтрольною та безвідповідальною, така бюрократія функціонує, задовольняючи переважно власні інтереси [Цит. за: 137, с.41].

Необхідність дотримання принципу наукової об'єктивності та неупередженості змушує автора дисертації констатувати той факт, що наявність значних традиціоналістських елементів в колективному кодї сучасних нам росіян не обов'язково свідчить на користь того, що за своїми *modus vivendi* та *modus operandi* всі вони є певними реліктами патріархальної політичної культури. Навпаки, профільні соціологічні та соціально-психологічні дослідження свідчать на користь того, що участь російського суспільства в процесах «третьої хвилі демократизації» не пройшла для нього безрезультатно і залишила по себе значні трансформації в колективній свідомості. В системі цінностей росіян спостерігається певний зсув від цінностей елітизму до меритократизму, до більш раціонального сприйняття політичних процесів та характеру соціального розшарування тощо [81, с. 82; 34, с. 24–25]. Відбувався і певний відхід від сакралізації в сприйнятті представників соціуму влади. На раціональному рівні в образах всіх провідних політиків Росії спостерігалася спільна рельєфна особливість: у кожного з них були відверті противники, проте жодний не мав беззастережних симпатиків. Навіть в сприйнятті масовою свідомістю мотиваційної основи центральної фігури російського політикуму – В. Путіна – фіксувалися загрозливі для режиму тенденції: мотив «влади задля справи»,

який стабільно посідав перші ранги в інтерпретації громадянами діяльності цього політика, перемістився на третю позицію, поступившись місцем мотивам «грошей» та «самоствердження» [191, с. 51–53].

Очевидно, «вимушений» характер політичного транзиту Росії породив певні маятникові коливання в народній інтерпретації бажаного стану субкультури влади. Додатковими причинами цих коливань були висока референтність «Заходу», який щойно переміг у холодній війні, та невпевненість «пораженців» з соціуму влади у збереженні ефективності традиційної політичної матриці в нових геополітичних умовах [145, с. 34]. Амплітудою таких коливань, її крайніми точками відхилення були: початок 1990-х рр. (сталий запит на харизматичність, агресивність, зовнішню фактурність політичних лідерів) та початок 2000-х рр. (запит на молодість, здоров'я, професіоналізм політиків) [191, с. 48]. Але надалі російській владі вдалося повернути маятник масових симпатій в зворотному напрямку: президентські вибори 2012 року вже визначили повернення до агресивності та маскулінності в політиці [191, с. 48; 81, с. 86].

Описаний вище маятник суспільних уподобань, хоч і зачепив лише поверховий шар російської політичної культури, проте нагадав соціуму влади просту істину: управління знанням та смислами – це утвердження групового панування [53, с. 23]. Переслідуючи свої культурні пріоритети (імперсько-реставраторські, націоналістичні тенденції, комерційний кітч) правляча еліта повертається до занедбаної на початку 1990-х рр. сфери гуманітарної культури, перетворюючи Росію на «країну політичних двозначностей та провокацій» [58, с. 8; 150, с. 21]. Дійсно, за оцінкою О. Шестопал, дискурс еліти зсунутий вліво, в той самий час, як її політична поведінка – вправо [190, с. 87]. Намагання перетворити зворотне (в бік культурних атрибутів традиційної політичної матриці) коливання маятнику масових орієнтацій на сталий суспільний тренд забезпечується нинішнім соціумом влади за допомогою ціннісного черезсмузжя: комплексу ідей історичного реваншу, анти-західництва, «духовних скріп», «енергетичної

імперії» та обіцянок власного, російського «модернізаційного прориву», реалізованого поки що у вигляді проєктів на зразок «Сколково».

Враховуючи той факт, що попри відверту штучність та внутрішню суперечливість ціннісної системи, пропонованої сучасною елітою російському суспільству, вона не лише не викликає в нього системного спротиву, але навпаки – конвертується у досить високий рівень громадської підтримки, можна зробити висновок на користь того, що авторитарний реверс в досліджуваній політиці відбувся, а політична матриця, що спровокувала його, продовжує виконувати з точки зору росіян роль адекватної системи адаптації до викликів внутрішнього та зовнішнього соціального середовища.

### Висновки до розділу 3.

Порівняльний аналіз специфіки субкультур влади в «консолідованих» та «дефектних» демократіях, здійснений в даному розділі, дає його автору можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

1. І в субкультурі влади «консолідованих» демократій, і в їхніх полярних інваріантах однаково поціновується «Знання» як вміння певних осіб та їхніх груп здійснювати цілеспрямований вплив на матерію (природну та соціальну). Однак використовується це «Знання» для вирішення принципово відмінних завдань. В першому випадку, йдеться про підвищення ефективності процесу політичного менеджменту на принципах його раціоналізації. У другому випадку, «Знання» використовується представниками владного соціуму для творення певної «ідеократичної Матриці», яка посуває на задній план раціональні елементи тандему «панування – підкорення», заміщуючи їх ірраціональними елементами на зразок віри.

2. Субкультура влади в країнах «консолідованої демократії» має певну «автономність» у відносинах з громадянами, оформлену різноманітними варіантами суспільного договору. У випадку з такою «дефектною демократією», як Росія правляча еліта та народ, навпаки, пов'язані напів-сакральною «симфонією», яка знищує саму ідею приватності та стверджує холістську природу влади як такої.

3. В обох випадках простежуються певні реверси до минулого (згадані «руральні» мотиви в офіційних дискурсах). Проте, в першому випадку, вони мають статус колективної міфологеми, використаної для творення спільної (вертикально – горизонтальної) ідентичності. В другому випадку, навпаки, вірність «культурним корінням» сприймається як центральний елемент колективного Credo.

4. Субкультури влади двох кластерів порівняння мають подвійну структуру, яка, в свою чергу, виразно підтверджує відмінність їхньої етіології. В першому випадку слід, радше, говорити про амбівалентність субкультури влади (одночасно аматорсько-демократична і аристократично-професійна). У другому випадку – перед нами класична кентаврична структура, укладена модерними та традиціоналістськими елементами з переважанням останніх.

5. Спостерігаються, хоч і в різних масштабах, випадки «політичної корупції», які можна пояснити наявністю у представників владних соціумів широких можливостей по контролю над матеріальними ресурсами «своїх» країн.

Наявність спільних рис в субкультурах влади країн «консолідованої» та «дефектної» демократії свідчить на користь того, що їх слід розцінювати як найбільш давні елементи політичних матриць всіх соціумів, які порівнювалися в даному розділі.

## РОЗДІЛ 4

### ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ ЯК УОСОБЛЕННЯ СУБКУЛЬТУРИ ВЛАДИ

#### 4.1. Зовнішньо-типологічні особливості вітчизняної субкультури влади.

Намагаючись виявити фундаментальні атрибути субкультури влади, відтвореної сьогодні в українському суспільстві, слід звернутися, перш за все, до визначення її культурного підґрунтя, встановити факт її еволюційної спадковості чи, навпаки, дискретності історичного розвитку. З точки зору автора дисертаційного дослідження, значну пізнавальну ефективність в цьому сенсі має поєднання методологій мікро- та макро-політичного підходів, запропонованих в першому розділі даної роботи. Інструментарій першого підходу дає можливість «побачити велике через мале» та, завдяки зосередженню на конкретних постатях, дозволяє побудувати науковий наратив в руслі політичної антропології. Логічні процедури другого підходу уможлиблюють квантифікацію сутності проблеми за допомогою наукових абстракцій рівня «чистих соціологічних типів», утворених завдяки узагальненню фактів широкомасштабних соціальних зрушень та перетворень.

Саме під час застосування мікро-політичного (біографічного) підходу стає зрозуміло, що основним рушієм вітчизняних суспільно-політичних перетворень кінця 1980-х – початку 1990-х рр. була генерація, представники якої пройшли основні етапи своєї соціалізації в межах політичної матриці радянського суспільства. Асимільовані їхньою свідомістю системи політичних цінностей, зразки конвенційної поведінки і, більш широко – стереотипи повсякденних соціальних практик, визначним чином впливали на вибір цими суб'єктами тактик та стратегій пристосування до викликів соціального середовища, вироблення сценаріїв акомодатії цього середовища до власних потреб тощо.



Однією з характерних спільних рис представників генерації «початку транзиту» була висока пріоритетність компромісу над конфліктом [47, с. 4]. Соціологічні дослідження підтверджують цю особливість політичної культури українців. Так, зокрема, найбільш розповсюдженою формою прояву політичного стилю громадян новоутвореної політиї було переконання друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів (25,5% респондентів). Цей стиль, позначений вітчизняними дослідниками як «активне контактування», мав беззаперечну першість у тактиках політичної комунікації громадян, значно випереджаючи такі зразки поведінки, як: «обмежена демонстративність» (10% опитаних), «дієвий нонконформізм» (7,6%), «радикальна демонстративність» (7% респондентів) [143, с. 59–64]. Зазначена особливість масової політичної комунікації початкового етапу суверенізації певним чином вплинула і на характер владних практик, які реалізовувалися на всіх рівнях українського суспільства. Як робочу гіпотезу в даному випадку можна прийняти припущення, що така інклюзивність культурної матриці ранньо-суверенного соціуму обумовила порівняно низьку конфліктність внутрішньополітичної взаємодії та дала можливість провести в стислі строки суперечливі процеси первинного накопичення капіталу та консолідації політичного класу.

По відношенню до останнього, беззаперечною є теза А. Зоткіна про те, що «кожна еліта є продуктом не тільки свого середовища, але й суспільства в цілому. Вона безумовно несе первинні норми, настанови, традиції свого суспільства на ментальному, історико-генетичному рівні» [56, с. 282]. Тож, є всі підстави екстраполювати дані наведеного вище соціологічного дослідження й на особливості політичної культури «старшого покоління» української еліти 1990-х рр. та вийти на більш широкі узагальнення культурних атрибутів «соціуму влади».

Дійсно, зафіксована схильність українців до структур та процедур соціально-політичної інклюзії значно стабілізувала політичний процес 1990-х рр. та надала вітчизняній еліті карт-бланш на проведення необхідних

соціальних трансформацій. Але формальна приналежність «пересічних українців» та представників новонародженої еліти до одного – пізньорадянського покоління, все ж не скасовувала наявності відчутних розбіжностей між кодами та укладами цих колективних акторів політичного переходу. Розбіжності були породжені як, власне, політичними, так і соціокультурними (майнові та статусні умови соціалізації) чинниками.

На формування загально-групових особливостей вітчизняної субкультури влади визначальним чином впливав характер початкового етапу політичного транзиту та його подальший перебіг. Класична транзитологія констатує що специфіка політичного процесу та реалізація владних практик залежить від ступеню конфлікту/консенсусу між його основними суб'єктами, інтенсивності та характеру боротьби/кооперації між ними, зразків підкорення, асиміляції та ієрархії, сформованих в конкретному національному середовищі [187, с. 94]. Однак, всупереч цьому, політична практика виявилася набагато складнішою за теоретичні схеми і в становленні незалежної української спільноти сполучалися елементи одразу двох протилежних сценаріїв взаємовідносин груп, що контролювали на той час владні ресурси та повноваження. Конфлікт або розкол еліт простежувався по лінії взаємовідносин республіканської еліти на чолі з Л. Кравчуком та загально-радянської еліти на чолі з М. Горбачовим. Другий сценарій початку політичного транзиту – пакт еліт – був реалізований у відносинах між українськими «націонал-комуністами» та представниками націонал-демократичного табору на чолі з В. Чорноволом та іншими опозиціонерами, яких автори збірки «Політологія посткомунізму» позначили поняттям «катакомбна» або «контр-еліта» [136, с. 148–159]. Політичним підсумком такого пакту стало створення симбіотичного владного суб'єкту (принаймні – на період з 1991 по 1994 рр.), в якому націонал-комуністи відповідали за кадровий склад, а націонал-демократи за легітимацію самого факту його існування [136, с. 159]. Така «кентаврська» структура українського політикуму не обмежувалася лише його кордонами, проте виступала

своєрідною квінтесенцією або формулою політичного існування вітчизняного соціуму перших років незалежності. Домінантними ознаками українського «геному влади» та, відповідно, культури її застосування були матричні варіанти пізньорадянської політичної культури зі всіма притаманними їй позитивними та негативними особливостями, а основним агентом владних практик залишалася «пострадянська людина», ретельно досліджена Ю. Левадою [92]. Знаковими постатями цієї групи політичного класу України слід вважати Л. Кравчука та І. Плюща. Біографія цих політичних функціонерів поєднувала в собі як етапи участі в «будівництві комунізму», так і управління країною, прямою до демократії [26, с. 149].

Аналіз соціуму влади ранньо-суверенного українського суспільства був би неповним, якщо не звернутися до бодай стислого аналізу культурних характеристик такої його групи, як «директори». Формально, за своїм розташуванням в еліті новопосталої української держави, вони тяжіли більше до когорти «націонал-комуністів», ніж до націонал-демократичної складової вітчизняного політикуму. Знаковими постатями в цій групі слід вважати таких функціонерів, як, зокрема, Л. Кучма, Є. Звягільський, В. Бойко, А. Франчук та інші [17; 54; 87; 176]. Формально належачи до одного з «націонал-комуністами» покоління 1930 – 1940 рр. і маючи в своїй біографії сторінки знаходження в лавах КПРС (іноді – на досить помітних керівних посадах), «директори» були носіями іншої складової суспільно-політичної та економічної матриці радянської епохи, яку умовно можна позначити як «технократизм». Переважна більшість представників цієї частини соціуму влади пройшли складний шлях від рядових працівників великих підприємств до їхніх керівників, значна частина з них розпочинала свій життєвий шлях в невеликих містечках та селах країни. На долю абсолютно всіх представників групи «директорів» прийшлися важкі роки Другої світової війни та відбудови народного господарства по її завершенню. Не маючи здебільшого значного «стартового капіталу», під час свого кар'єрного зростання вони постійно опікувалися підвищенням рівня своєї освіти, віддаючи перевагу, як правило,

технічній та економічній її складовій. Варто згадати той факт, що представники групи «директорів» є авторами технічних патентів, винаходів, проваджених в свій час в реальне виробництво. Добре розуміючи як алгоритми функціонування конкретних підприємств, так і логіку сектору важкої промисловості в цілому, згадані функціонери були носіями соціально-економічних цінностей «радянського модернізму», важливе місце серед яких посідали норми трудової етики, ієрархічної підзвітності, планування тощо. Позбавлені на груповому рівні ідеалістичного мрійництва, представники цієї групи вітчизняної еліти трансливали цінності матеріалізму та патерналізму на інші соціальні верстви. Слід особливо наголосити, що т.зв. «директори» виступали як своєрідна корпоративна група українського політичного процесу: вони підтримували сталі офіційні відносини (що було цілком природно в умовах планової економіки та існування єдиного народно-господарчого комплексу пізнього Радянського Союзу) та вибудовували мережу неформальних зв'язків, вдаючись, в тому числі, до тактики укладання вигідних шлюбів.

Характер кризових явищ внутрішньополітичного процесу України п. 1990-х рр. поряд із фактом контролю «директорами» великих підприємств, що виступали в ролі місто-утворюючих, а також згадані вище неформальні зв'язки між родинами цих функціонерів – виступили комплексним каталізатором, що сприяв швидкому перетворенню цієї частини вітчизняного політикуму з «групи в собі» на «групу для себе». Вже у 1992 році (призначення Л. Кучми на посаду прем'єр міністра) фіксується активне входження групи «директорів» до структур виконавчої гілки влади. Консолідована присутність групи спостерігалася і на рівні законодавчої гілки влади – у Верховній Раді України першого скликання існувало неформальне об'єднання депутатів – керівників великих підприємств, яке спостерігачі позначали терміном «директорат». Політичний потенціал «директорів» підкріплявся і відповідними електоральними симпатіями працівників галузі важкої промисловості, внаслідок чого в країні тих років існував т.зв.

«червоний пояс» – Східні та Південні регіони, населення яких стало голосувало за депутатів, які належали до групи «директорів» або до політичних партій, підтримуваних ними (переважно – СПУ та КПУ).

Завдяки стійкій системі суспільно-політичних цінностей, закріплених на індивідуальному та колективному рівнях, контролю над значним сегментом економічного потенціалу країни, наявності сталої електоральної підтримки з боку населення окремих регіонів група «директорів» змогла закріпитися при владі (починаючи з 1994 р.). Останній факт, в свою чергу, надав її представникам можливість екстраполювати свої уявлення про належний стан соціально-економічних та політичних відносин на суспільство в цілому (конституційна модель 1996 р.).

Своєрідною рецесивною складовою вітчизняної культури влади була її націонал-демократична компонента (уособлена постатями дисидентів, чії життєві стратегії сприймалися «пересічними громадянами» тривалий час як девіантні). На початковому етапі незалежного існування країни вона знайшла свій прояв у формально-ритуальному вимірі політико-владних відносин. Українські дослідники процесу елітогенезу зазначають, що дисиденти, кооптовані до соціуму влади, принесли певну моду на використання фольклору, елементів української національної культури в операційних кодах правлячого класу [56, с. 288–289; 136, с. 154]. Саме з діяльністю цієї частини соціуму влади був пов'язаний певний політичний романтизм (ідеї просвітництва мас, європейської інтеграції, рівності та братерства), який дозволяв більш прагматичній частині правлячого класу згладжувати «тертя» між власними кодами, укладами та відповідними культурними атрибутами широких мас. Зокрема, давалася взнаки відсутність загального стандарту особистісного успіху (однієї з центральних категорій субкультури влади), поширеного як на рівні «простих українців», так і на рівні груп політичного класу [115, с. 134; 146, с. 92].

Поступово заміщуючи на керівних посадах «націонал-комуністів», представники молодшої генерації правлячого класу демонстрували відвертий

тренд перетворення на класичну олігополію, ціннісний код якої в свій час охарактеризував Президент США Т. Рузвельт: «Уряд людей, які досить сильні в певних галузях та оволоділи мистецтвом робити гроші, але яким притаманні ідеали, що належать славетній когорті лихварів» [Цит. за 189, с. 68]. Дійсно, в біографії багатьох представників українського соціуму влади (як класичних «політиків» (П. Ющенко, А. Яценюк, Ю. Тимошенко), так і «бізнесменів в політиці» (П. Порошенко, С. Тигипко, А. Ключев) є певний період, під час якого відбулося накопичення їхніх статків та про який традиційно мало даних у спостерігачів. Найчастіше цей період приходиться саме на початковий етап української суверенізації [26, с. 31]. Формально, «покоління шістдесятих», яке активно почало входити до політики після 1996 року, мало багатообіцяючі для українського соціуму групові характеристики. Аналіз біографій 50 провідних (на початок другого десятиліття 2000-х рр.) представників вітчизняного політикуму, зроблений дисертантом, дав можливість констатувати наступне: лише 2% членів соціуму влади не мали вищої освіти (серед решти – вагома частка осіб, що мали наукові ступені в сфері юриспруденції та економіки), 70% були містянами за народженням, 76% – мали власний бізнес (найчастіше – великий) (Див. Додаток №4). Ці загальні характеристики молодого покоління правлячого класу могли б постати запорукою швидкого «модернізаційного прориву» країни, забезпеченого ефективним врядуванням та раціоналізацією політичного процесу в цілому [56, с. 297].

Проте, були зафіксовані й інші показники. Так, 40% досліджених осіб починали робити свої кар'єри в структурах компартії чи комсомолу, а 18% з них активно використовували родинні зв'язки для просування кар'єрними сходами (порівняно низький останній показник є, скоріше за все, свідченням на користь того, що «молода» українська еліта ретельно приховує особистісну інформацію, ніж доказом поширення серед неї кар'єрної моделі «self-made-men» – Г. Грабіна). Можна припустити, що «омолодження» еліти та підвищення її освітнього статусу суміщалося з успадкуванням певних

поведінкових стереотипів від еліти номенклатурного типу, яка і розпочинала процес політичного транзиту. Таким чином, колективні культурні атрибути молодшої генерації українського правлячого класу лише на формально-типологічному рівні відповідали стилю життя та операційним кодам відповідних груп еліт країн консолідованої демократії [56, с. 290].

Поряд із цим, проекцією нових атрибутів колективної культури молодих представників соціуму влади стало те, що спільна риса їхньої біографії – «силове підприємництво» початку 1990-х рр. – стимулювала зниження ступеню інклюзивності політичних структур та відносин, який фіксувався на початку процесу переходу. Багаточисленні бізнес-конфлікти та специфічний інструментарій їхнього розв'язання були перенесені молодими функціонерами в сферу політики.

Ретроспективний аналіз політичного процесу кінця 1990-х – початку 2000-х рр. дає змогу констатувати наявність й інших новацій. З одного боку, боротьба «молодої» еліти (згадані вище особи) проти «сильного Президента» (в даному випадку – Л. Кучма) призводила до плюралізації і, навіть, лібералізації політичного простору. Проте, з іншого боку, саме послаблення колишнього «арбітра» (внаслідок консолідованої діяльності опозиції) та розмивання межі між публічно-політичною діяльністю державних органів та приватно-економічним менеджментом корпорацій (як результат входження бізнесменів до влади) змушував провідних гравців українського політикуму робити ставку на максимізацію власної присутності і в політичній, і в економічній галузях з використанням (окрім інших) і не конвенційних тактик та стратегій [82, с. 52; 74, с. 37]. Враховуючи той аксіоматичний факт, що саме еліта виступає в якості референтної групи для суспільства, культурні ознаки правлячого класу почали швидкими темпами поширюватися і серед непривілейованих акторів суспільної комунікації.

Постійно балансує на межі внутрішньо-групового конфлікту та намагаючись зберегти статус колективного розпорядника суспільних ресурсів, представники українського соціуму влади продовжили апробований

старшим поколінням правлячого класу сценарій розбудови розгалужених мережеских зв'язків, захищених від офіційно декларованих ідеологічних конфліктів. Тісні (хоч і не публічні) мережескі зв'язки через смуги ідеологічних розколів були встановлені між групами «нових націонал-демократів» В. Ющенко, «промисловців» А. Кінаха, «трудовиків» С. Тигипка, «фронтовиків» А. Яценюка, «б'ютівців» Ю. Тимошенко, «відродженням» В. Хомутинника та багатьох інших [15, с.20; 26, с. 55; 147, с. 39]. На сьогодні, тенденцію до непотизму демонструють всі без виключення сегменти українського політикуму. Родинними зв'язками пов'язані Петро Ющенко, Олексій Іванович та Петро Олексійович Порошенки. Один з фінансистів Блоку Юлії Тимошенко – С. Буряк є хрещеним батьком сина В. Хомутинника (тривалий час – функціонер Партії Регіонів України) та кумом В. Ющенко. Ці «родинні зв'язки» представників українського соціуму влади виступали в якості своєрідного «амортизатора» боротьби різних груп за політичний ресурс. Квінтесенцією цього «конкурентного симбіозу» слід вважати вислів, який належить Т. Васадзе (довгий час виступав спонсором БЮТ та проходив до ВРУ по списку цього блоку): «Я в ніякому випадку не вважаю, що Партія Регіонів – це не наші люди» [147, с. 36–43; 26, с. 24].

Формуванню групової свідомості вітчизняного соціуму влади чимало сприяла й поселенська стратегія, демонстрована його представниками. Йдеться про тяжіння до створення самодостатніх локалітетів – «царські села» – що є закритими для стороннього доступу, побудовані в єдиній естетиці та «ціновій політиці». А. Зоткін зазначає, що: «компактне проживання в своєму соціальному середовищі вже не розділяється за політичними поглядами...проте лише за наявними соціальними можливостями» [56, с. 302].

Співучасть у контролі над ключовими підприємствами та, навіть, галузями економіки, взаємні інвестиції до різноманітних (іноді – полярних) політичних проектів, наявність «власних» фракцій у парламенті різних



скликань давало можливість представникам правлячого класу комфортно почуватися незалежно від того, в якому з таборів вони наразі перебувають – в провладному чи опозиційному.

Щодо мотивації участі в публічній політиці представників вітчизняного соціуму влади, досить красномовними слід вважати наступні дані, наведені цитованим вже А. Зоткіним: на 2006 р. «бізнесмени» та «професійні політики» були в списках всіх провідних партій України. З цих функціонерів 65,7% отримували доходи від дивідендів, роялті та відсотків від депозитів. Друге місце за надходженнями належало власному бізнесу – 18,8% та невизначеним в деклараціях доходам – 14%. Симптоматично, що доходи від зарплати в державних органах влади та науково-викладацької діяльності склали в деклараціях цих осіб лише 1,2% та 0,04% відповідно [56, с. 294]. За даними громадської організації «Опора», що здійснювала моніторинг дисципліни відвідування депутатами засідань Верховної Ради України (далі – ВРУ), протягом 2002 – 2006 рр., депутат «Блока Юлії Тимошенко» К. Жеваго, зокрема, жодного разу не виступив з трибуни, не подав жодного запиту та не виступив автором жодного законопроекту [194]. Аналогічні низькі показники фіксувалися у таких народних представників-бізнесменів, як депутат ВРУ IV скликання О. Ярославський, депутат ВРУ V та VI скликань Р. Ахметов, депутат ВРУ V-VII скликань Ю. Іванющенко тощо [190]. Таке відверте нехтування законотворчим процесом підтверджує слушність висновку В. Полохала про те, що «українські правлячі еліти поки не змогли подолати корпоративно-партикулярного мислення» [Цит. за: 26, с. 121]. Звісно, що поведінка депутатів-бізнесменів не є ознакою того, що в діяльності представників молодшої генерації соціуму влади була відсутня й інша мотивація.

Значний успіх опозиційного на 2004 р. політика – В. Ющенко, засвідчив своєрідну рецепцію націонал-демократичної складової українського геному влади, який з того часу поступово почав змінювати свій статус з рецесивного на домінуючий. Щире бажання нового Президента перетворити національну

ідеологію на один з принципів формування уряду засвідчило наявність серед українського політикуму осіб, яких, з певним ступенем припущення, можна позначити як «ідеократи» [26, с. 61–64].

Вітчизняні дослідники фіксують серед українських функціонерів і тих, для яких політика дійсно виступає в ролі «професії та покликання», виконуючи, окрім іншого, і вагому компенсаторну роль. Для осіб, з такою мотиваційною основою, політика постає як своєрідна «гра», результатом якої стає «виграш» – публічне визнання, або «програш» – така ж публічна зневага [147, с. 136]. Щоправда, останній факт не заперечує й наявність меркантильних мотивів діяльності таких функціонерів. Таким чином, є підстави констатувати присутність у вітчизняному соціуму влади принаймні трьох політико-антропологічних типів: «ренто-орієнтовані бізнесмени», «ідеократи» та «компенсаторні особистості» [207].

В українській політичній науці досить розповсюдженою є теза про відверто лідерський характер вітчизняного правлячого класу. В цьому сенсі, з точки зору дисертанта, слід констатувати певний «дрейф» субкультури влади від ідеологічних атрибутів до атрибутів особистісної лояльності. Дійсно, якщо на початку 1990-х рр. в країні робилися спроби створити структури загальнонаціонального представництва за ідеологічною ознакою (йдеться про різноманітні партії, в назвах яких були присутні ідеологічні «маркери»), то, починаючи з настанням 2000-х рр. (в хронологічному вимірі) та з активізацією «молодої еліти» (у вимірі змістовному), значна частина партійних проектів почала містити в своїх назвах маркери особистісної «приналежності». Така новація одразу привернула до себе увагу дослідників та дозволила (у сукупності з даними інших спостережень) зробити невтішні для вітчизняного політикуму висновки. Йдеться про те, що внутрішня будова нових партійних структур, формула, за якою вибудовуються взаємовідносини їхніх ключових осіб, непублічний характер мереж групової комунікації, своєрідне «правило омерти» на фізичну недоторканність провідників «кланів», що діяла до 2010 року характеризують субкультуру влади як таку,

що не є притаманною для демократичного суспільства початку ХХІ ст. Недаремно політологи використовують для позначення колективних рис правлячого класу змістовно наближені одне до одного поняття «дефектної демократії», «неопатримоніального режиму» та/або «неофеодалізму» [109; 147, с. 176; 174;]. Зарубіжні дослідники вітчизняної політики зазначали, що саме розуміння неопатримоніальної природи українського правлячого класу є своєрідним ключем до пояснення особливостей варіанту пострадянської трансформації, яка реалізується в країні [74, с. 41]. Слід особливо акцентувати увагу на тому, що таке «розуміння» не було властивістю лише вітчизняних та зарубіжних інтелектуалів. Завдяки, в тому числі і діяльності ЗМІ, знання про «реальну політику» в Україні активно увійшло до життя «пересічних» громадян, стимулюючи їх до активної рефлексії щодо специфіки розгортання внутрішньополітичного та економічного процесів. Як наслідок, відповідно до даних соціологічних досліджень, які проводилися Інститутом соціології НАН України протягом 1994 – 2004 рр., «владі» стабільно не довіряли від 51% до 63% населення країни [22, с. 98; 82, с. 53]. Тренд швидкого розчарування у діячах правлячого режиму зберігається і сьогодні. На цьому тлі дещо наївними здаються спроби представників соціуму влади підвищити рівень власної легітимності завдяки публічній участі у різноманітних релігійних святах, спонсоруванні будівництва культових споруд та спроб втручання в процес творення єдиної помісної церкви. Попри активні апеляції можновладців до певних вищих «інстанцій легітимації», в країні відбувається процес десакралізації влади і підвищення громадського активізму.

Знакові характеристики вітчизняної субкультури влади проявляються, в тому числі, в спадковості поколінь. В своєму інтерв'ю «Газеті – 2000» в лютому 2002 р. Президент України В. Ющенко казав про «здорові почуття» та «взаємоповагу», які повинні поєднувати людей влади [26, с. 28]. Принцип наукової неупередженості змушує дисертанта констатувати, що основою для об'єднання вітчизняного політикуму виступають не лише сентименти.

Вагомим засобом зміцнення кросгрупових зв'язків продовжують залишатися згадані вже вище шлюби між представниками впливових груп політико-економічних акціонерів країни, культивується специфічна система цінностей, яка формує особливу картину світу та систему само-ідентифікацій, елементи етикету та окрему «групову мову». Цей комплекс зовнішньо – та внутрішньо-типологічних ознак (згаданий в першому розділі дисертації «стиль життя») соціуму влади України свідчить про його єдине культурне підґрунтя, номенклатурний характер групового походження [56, с. 279–288].

Як і будь-який інший, український політикум намагається створити свою власну «мову влади». При чому, йдеться як про спільну термінологію, за допомогою якої впорядковується загально-групова картину світу, так і про певні спільні сленгові конструкції, т.зв. «глибоку мову», завдяки якій представники соціуму влади значно заощаджують час на дешифруванні текстів та контекстів групової взаємодії. Вітчизняні дослідники зазначають, що з виходом на політичну арену молодшої генерації українського соціуму влади, політична мова збагатилася як економічними категоріями («інфляція», «бюджет», «транш», «маржа»), так і специфічною термінологією кримінальної субкультури («розборки», «тема», «злив», «наїзд») тощо. Враховуючи загально-групові біографічні характеристики представників «молодої еліти» країни, такий лінгвістичний мікст не викликає значного подиву у сторонніх спостерігачів, поряд і з тим фактом, що, породжений спільними цінностями, поведінковий код правлячого класу закріпився не лише у специфічній лексиці, але й у сигнальних реакціях (жестикауляція), символах та аксесуарах групи, а також в особливих нормах ставлення до представників інших соціальних прошарків [56, с. 289; 132, с. 16]. Вартою уваги обставиною є й той факт, що аут-груповою політичною мовою соціуму влади має, принаймні, два виміри. Перший, так би мовити «поверховий», складається з лінгвістичних конструкцій, які покликані переконати громадян у прихильності правлячого класу цінностям демократії, модернізму та європейській геополітичній орієнтації: «народовладдя», «реформи»,

«субсидіарність», «децентралізація», «євроінтеграція» тощо. Другий – «глибинний» – вимір, є антитезою першому. Він сповнений цінностями примордіалізму, патерналізму, нативізму (про це докладніше у наступному підрозділі – Г. Грабіна). Використовуючи його, правляча еліта провокує ресентимент традиціоналістських складових колективної свідомості підлеглих, шукаючи додаткове джерело легітимації своєї справжньої, «реальної» політики.

«Акціонерний» стиль побудови міжгрупових зв'язків в українському соціумі влади проявляється, зокрема, і у специфічній горизонтальній мобільності «молодої» еліти. Показовою в цьому сенсі є кадрова політика Президентів України 2000-х рр. під час формування персонального складу центральних та регіональних органів державної влади (розподіл останньої за гілками принципового значення не мав). Одна й та ж сама людина в різні періоди своєї кар'єри, могла вільно переходити зі сфери приватного бізнесу до сфери державного управління, посідаючи такі посади, як, наприклад: заступник голови комерційного банку, міністр Автономної Республіки Крим, згодом – голова обласної державної адміністрації. З плином часу, такий функціонер міг відзначитися на дипломатичному поприщі, потім – очолити ВРУ, ще згодом – посісти посаду прем'єр-міністра [56, с. 296–297]. Схильність правлячого класу до автаркії знаходила свій прояв у призначенні на керівні посади голів Адміністрації Президента України, СНБО, особистих радників тощо бізнес-партнерів та друзів очільників держави. Взаємне перетікання управлінських кадрів зі сфери бізнесу до сфери публічного врядування та навпаки, намагання стабілізувати політичний процес завдяки використанню неформальних зв'язків та (останнім часом – достатньо часто) особистих фінансових фондів суб'єктів управління було характерно не лише для вищих щаблів соціуму влади в Україні, але й для регіонального та місцевого його рівнів.

Вартим уваги є той факт, що структура влади на рівні великих міст України майже повністю тотожна структурі міських режимів сусідньої

Російської Федерації. Ця структура має відверто елітистський характер. В ній домінують дві групи «гравців» – керівництво виконавчої влади та представники великого бізнесу. Поряд із цим, і на відміну від Росії, де справжнє лідерство в регіональному владному тандемі належить саме адміністративній еліті, в Україні така пріоритетність не має константного характеру. Кожен зі згаданих акторів має відносну автономію з відносною перевагою на користь великого бізнесу. Дійсно, як засвідчили події розгортання кризового політичного процесу 2014 – 2016 рр. на Сході та Півдні України, великий бізнес здатний не лише втручатися в простір міської і, навіть, регіональної політики, але й може виступити в ролі стабілізатора політичної взаємодії, надаючи свої кадрові, фінансові та інформаційні ресурси офіційним органам виконавчої влади і, таким чином і врешті-решт – підняти свій статус до рівня повноцінного партнера державної політики управління територіями [187, с. 89–93]. Такі постаті, як В. Немировський та І. Палиця для Південного регіону, С. Тарута, І. Коломойський та Б. Філатов для Східного та Центрального регіонів України своєю діяльністю значно компенсували інституційну слабкість української держави в умовах зростання внутрішньо- та зовнішньополітичних викликів, але, як це не парадоксально, одночасно і закріпили її. На сьогодні, структури політико-економічного впливу, створені цими й іншими особами, виступають вагомими важелями у внутрішньо-груповій взаємодії вітчизняного соціуму влади та, в деяких випадках, у ролі інститутів впровадження внутрішньополітичних рішень, альтернативних офіційним.

Генеральний алгоритм життєдіяльності української еліти на загальнонаціональному та регіональному рівнях був засвоєний одним з найбільш впливових соціальних партнерів політичного класу – державною бюрократією. Вище вже зазначався той факт, що чіткої межі між бюрократами вищого ешелону та «професійними» політиками в Україні не існує. Що ж до основної маси представників бюрократичного апарату, то їхні культурні атрибути повністю відповідають культурній матриці

«посткомунізму». Як зазначають сучасні дослідники, ціннісною системою, що визначає *modus vivendi* бюрократії протягом останніх двох десятиліть, є ідеологія ультра-лібералізму, в основі якої знаходиться «культ практичної потреби та особистої вигоди» [10, с. 22]. Попри багаточисленні спроби модернізації бюрократичного апарату, вжиті правлячим класом протягом всього періоду незалежного існування країни (наскільки б відвертими вони не були), представники чиновництва демонструють надзвичайно високий адаптаційний потенціал внаслідок володіння універсальними технологіями державного менеджменту (цінність яких важко переоцінити в умовах згаданої вже вище інституційної слабкості держави) та поширення процедур політичної корупції. Остання означає, що бюрократія в Україні (так само, як і в Російській Федерації), функціонує переважно не як агент держави, відповідальний за надання суспільних послуг, а як приватний актор, який націлений на максимізацію власного прибутку [34, с. 37].

Аналіз культурних атрибутів українського політичного класу дає можливість виявити ще одне свідчення на користь того, що між операційним кодом старої генерації вітчизняної еліти та її молодим поколінням існує певна спадковість. Йдеться про так звані «апаратні війни». Лідерський характер українського політикуму та макросоціальні особливості інформаційної цивілізації, в межах якої відбувається життєдіяльність вітчизняного суспільства, обумовили найбільш поширені прийоми цього різновиду внутрішньо-групової взаємодії. Найбільш поширеним серед них є регулювання доступу реципієнтів політико-владних послуг до особи, яка відповідає за відповідні рішення в конкретній галузі, та контроль інформації, яку він (чи вона) отримує [167, с. 327]. Найчастіше до таких процедур вдаються саме представники державної бюрократії, які «освоюють» відповідні ресурси державних міністерств та відомств. Варто окремо зазначити, що в даному разі «апаратна війна» потенційно може бути спрямована як проти конкурентів з інших груп соціуму влади, так і проти звичайних громадян, які звертаються по допомогу конкретних державних

структур. Проте, очікувані результати в обох випадках – принципово різні. Якщо в першому йдеться переважно про стратегічні дії суб'єктів апаратної війни (певні поступки від групи – політичного акціонера по «системним питанням» на зразок введення «своїх» осіб в структуру того чи іншого контролюючого чи розподільчого органу державної влади чи бізнес-сегменту), то в другому майже завжди переважає суто тактична дія, спрямована на досягнення швидкої «неправомірної вигоди».

На жаль, українська практика дає приклади «апаратних війн», під час яких до конкурентної взаємодії входять не просто голови найвпливовіших груп соціуму влади, але й очільники вищих органів держави. Старт цьому процесу був покладений у 1994 році звинуваченнями проти Є. Звягільського, який, за даними експертів, «помилився» у своїй підтримці І. Плюща під час президентської електоральної кампанії [114, с. 4]. Симптоматично, що, рятуючись від переслідувань, Є. Звягільський використав ту ж саму стратегію, до якої вдаватимуться надалі всі привілейовані жертви апаратних воєн (виїзд за кордон з метою лікування, тривале перебування поза межами юрисдикції українських органів слідства, неформальні контакти з владою через «третіх осіб» тощо).

Апаратні війни українського політикуму можуть розгортатися і в менш екстремальному варіанті. Зокрема, в сучасному управлінському апараті всі функціонери знають, що «розсилка матеріалів за призначенням», яка визначає, хто має доступ до документа, є знаряддям влади. Виключення когонебудь з «переліку адресатів» є засобом не дати можливості йому (їй) відреагувати на виклик політичного середовища [167, с. 324]. Яскравим прикладом такого «виключення з адресатів» став процес підписання газових контрактів прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко з чиновниками російського Газпрому в січні 2009 р. Про реальний зміст цього контракту Президент України В. Ющенко дізнався зі ЗМІ. Наступна фаза конфліктного протистояння перекинулася на державну систему судової влади, повністю паралізувавши її верхню ланку.



Поряд із цими фактами, згадані «апаратні війни» молодієї генерації українського соціуму влади проявили ще один його культурний атрибут – значний рівень корпоративної солідарності. До останнього часу представники переважної більшості груп політичних акціонерів демонстрували розуміння необхідності обмежувати конфліктний потенціал елітарної взаємодії, зберігаючи негласну систему стримувань та противаг. Доля Президента України В. Януковича є повчальним уроком для будь-кого, хто має справу з корпоративними структурами – абсолютна влада може призвести до абсолютної катастрофи. Як зазначає Д. Морріс, для виживання суб'єкта політики важливим є вміння вчасно відступитися від імперативного відстоювання своїх позицій, надавши контрагентам можливість для бодай часткового задоволення власних інтересів, а собі – простір для маневру [113, с. 174]. У вітчизняних умовах, радикальне повернення «пересічних українців» до процесу формування політичного порядку денного, яке відбулося внаслідок революційних подій 2013 – 2014 рр. стало справжньою катастрофою для правлячого класу. Відтепер найбільш впливовим групам соціуму влади доводиться витрачати додаткові ресурси не тільки на «залагодження» взаємних непорозумінь, але й на постійну комунікацію з політизованими структурами самоорганізації громадян.

Комплекс викладеного в даному підрозділі матеріалу дає можливість узагальнити загально-типологічні риси вітчизняної субкультури влади:

1. Попри неодноразово декларований розрив української політичної традиції з радянським минулим, останнє регулярно відтворюється в культурних атрибутах кожного нового покоління соціуму влади країни. Поступово досягаючи більшого ступеня відповідності стандартам операційного коду справді демократичної еліти на зовнішньо-типологічному рівні (в сфері політичної естетики), представники українського політичного класу на рівні ціннісної системи (сфера політичної етики) залишаються переважно класичними носіями культурної матриці посткомунізму.

2. Еволюція субкультури влади за роки незалежності України демонструє як наявність константних елементів, так і певні новації. До перших слід віднести тренди непотизму, патерналізму та станової замкненості. До найбільш помітних новацій слід віднести тенденцію до зниження рівня соціально-політичної інклюзивності, що фіксується по мірі зміни старої генерації вітчизняної політичної еліти її «молодим» поколінням. Зростання конфліктного характеру міжгрупової комунікації всередині правлячого класу поступово транслюється на алгоритми аналогічної взаємодії між різними соціальними прошарками суспільства, позбавляючи внутрішньополітичний процес в країні параметрів передбачуваності і керованості.

3. Схильність правлячої еліти до вирішення своїх проблем за допомогою неформальних інститутів та практик, внаслідок її референтності для інших соціальних груп, об'єктивно підтримує існування різноманітних не конвенційних та девіантних соціальних практик серед цих верств.

#### 4.2. Субкультура влади в сучасній Україні: особливості ціннісного коду Президентів.

Як вже зазначалося у попередньому підрозділі, еволюція вітчизняного соціуму влади супроводжувалася формуванням його загально-групових культурних атрибутів. Добре фіксовані на зовнішньо-типологічному рівні, фундаментальні складові культурної матриці правлячого класу на внутрішньо-типологічному рівні виступають в якості латентних структур, прихованих від дослідницьких інтенцій зовнішнього спостерігача. Така «закритість» субкультури влади, пов'язана як з «глибиною залягання» структур колективної культурної матриці, так і з намаганнями представників політичного класу зберегти свою приватність, є значною методологічною проблемою, яка потребує свого розв'язання. Запорукою вирішення цієї

проблеми є той очевидний факт, що навіть за умов авторитарного чи тоталітарного режимів, члени владного соціуму вимушені вступати до політичної комунікації з представниками непривілейованих верств, спілкуватися з ними з різних суспільно значущих проблем, брати участь у символічній взаємодії. Ця політична комунікація неодмінно матеріалізується в мові, породжуючи певний різновид ідеологічного дискурсу [30, с. 197]. За влучним визначенням А. Шлезінгера-молодшого: «Політик – феномен частково символічний, а відповідно, і лінгвістичний» [189, с. 626]. Такими чином, саме вивчення мови політиків (так само, як і мови політики) потенційно здатне дати інформацію про ціннісний код представників соціуму влади, їхніх «міноритарних контрагентів» – звичайних громадян і, відтак, сформулювати судження про сутнісні характеристики політичної матриці конкретного суспільства.

Дослідження мови політиків має особливе теоретичне та прикладне значення для таких «лідерських суспільств», як українське, адже: «мова пов'язує політику та реальність. Слова можуть відображати дійсність, спрощувати її, романтизувати, викривлювати тощо» [189, с. 622–623]. Тож, з огляду на центральну проблему даної дисертації, розгляд конкретних функціонерів не лише як «звичайних» суб'єктів суспільної взаємодії, але як носіїв конкретних текстів – групових ціннісних парадигм – має значний пізнавальний потенціал.

Характеризуючи стан наукової зацікавленості в дослідженнях «мови політики», як одного з проявів субкультури влади, слід визначити наявність сталого інтересу представників різних напрямків та шкіл до цієї проблематики. Так, зокрема, згаданий в попередніх підрозділах фундатор напрямку «повсякденної історії» А. Людтке зазначав, що влада, як суспільна практика, краще за все досліджується через мову (дискурс) [98, с. 31]. Вивченню мови політики присвятили свої роботи й лінгвісти Р. Фрайтанг та В. Дікман. Вони звертали увагу на наявність у конкретного суспільства як власне політичної, так і потенційно – політичної лексики. Остання містить в

собі слова, які за своєю семантикою здатні виступати у ролі самостійних політичних гасел [132, с. 18].

Н. Смелзер підкреслював, що мова організує досвід людей. Як і вся культура в цілому, вона виробляє загальноприйняті значення, сприяє формуванню почуття групової ідентичності і, відтак, має політичне значення [157, с. 286].

Певний плюралізм пояснювальних щодо сутності політичної мови систем спостерігається у російських та українських дослідників. Так, наприклад, А. Баранов та Д. Місюров, вбачають у політичній мові певну особливу знакову систему, що призначена для використання саме у владній комунікації [Цит. за: 132, с.19–20]. На відміну від цього, Е. Баталов заперечує якусь «особливу» природу мови політики, вважаючи, що у політичних текстах використовується звичайна для конкретного соціуму лексика [Цит. за: 132, с. 19]. Дослідник В. Петренко вважає, що «спеціальний словник політики» використовується не лише в суто політичних текстах, але й в різних сферах буденного життя людей. Вчений визначає політичну мову як «сукупність вербальних структур, що використовуються в сфері політики і справляють вплив на політичну свідомість індивідів та їх участь у перебігу політичних процесів» [132, с. 21].

Традицію вивчення політичної мови продовжила у своїй дисертації Л. Стрий (фахівець в галузі політичної лінгвістики), яка звертається до ігрової природи політичної комунікації, визначаючи ритуалізацію як центральний параметр сучасного публічного дискурсу в Україні. Об'єктом дослідження авторки виступали тексти офіційних привітань українських політиків з окремою акцентуацією на президентській риторичі [161, с. 5].

Спираючись на підходи цитованих авторів, дисертант вважає, що саме через вивчення політичних текстів із застосуванням методів їхнього кількісного та якісного аналізу, можна прийти до розуміння сутності субкультури влади, функціонуючої в конкретному часово-просторовому континуумі. В цьому сенсі абсолютно доречною є теза О. Вержбицької про

те, що в кожному соціумі в результаті історичного розвитку встановлюється специфічний тип мислення, особливий різновид індивідуальної та колективної реактивності на імпульси, які надходять від внутрішнього та зовнішнього соціального середовища [Цит. за: 120, с. 4]. Авторка зазначає, що: «Оскільки такі особливі навички закріплюються в мові, її носій через семантику лексики бачить оточуючий світ під певним кутом зору та концептуалізує його в спосіб, характерний для культури, до якої він належить» [Цит. за: 120, с. 4]. Дійсно, текст в політиці наділений беззаперечною прагматикою – він апелює до картини світу, яка вкорінена в свідомості реципієнтів. Зазвичай, цей текст, завдяки використанню «ключових слів» (якими позначаються фундаментальні цінності спільноти), активізує культурний архетип, до якого належить цільова аудиторія, стимулюючи появу в неї певних поглядів, зміну намірів, думок, мотивацій, дій тощо [84, с. 103; 120, с. 4].

Беручи до уваги ці теоретичні постулати, сучасні суспільствознавці застосовують різні методик для виявлення зв'язку, який існує між політичними текстами та особливостями культурного підґрунтя людських спільнот. Так, зокрема, наприкінці 1990-х рр. С. Уокер, М. Шафер та М. Янг запропонували використовувати для вивчення операційних кодів представників субкультури влади «системи дієслів в контексті», що містилися в текстах їхніх промов [190, с. 80]. Відомий представник транзитології Р. Інглгарт запропонував методику вивчення систем політичних цінностей перехідних соціумів за допомогою звернення до тих ціннісних образів, які використовували в своїх виступах та промовах політики. Кластерами аналізу в даному випадку повинні були виступати бінарні опозиції матеріалістичних та пост-матеріалістичних цінностей: автономія – патерналізм, ієрархія – рівність, традиціоналізм – інноваційність, західництво – нативізм, конформність – самостійність, демократизм – авторитаризм [Цит. за: 190, с. 81].

Група російських вчених на чолі з О. Шестопап присвятила свої дослідження вивченню афективних та когнітивних компонентів особистостей політиків з використанням методу якісного контент-аналізу. В ролі текстів – основ аналізу, були обрані інтерв'ю російських політиків, обсягом більш, ніж 1000 слів. Ця методика полягала в переводі текстової інформації в якісні показники з наступною інтерпретацією отриманих результатів. З точки зору О. Шестопап, авторський текст слід розглядати як своєрідну проекцію особистості, яка відображає особливості її психології [190, с. 79–80].

Апробована О. Шестопап методика здається автору даної дисертації цілком придатною для виявлення особливостей операційних кодів представників українського соціуму влади. За об'єкт дослідження були обрані інаугураційні промови українських Президентів, які, з точки зору дисертанта, характеризують уявлення провідних представників вітчизняної субкультури влади про суспільство, яким вони керують. Цілком виправдано в цьому сенсі, А. Башук вважає, що такі «ритуальні» політичні тексти повинні містити в собі наступні «стратегіми»: стратегія державності, стратегія посвячення (перформативний прояв влади), стратегію декларації спільних цілей, стратегію офіційного дискурсу, стратегію вільної референції. Остання конкретизує теми, які ще не були деталізовані попередниками [13; 84, с. 103].

Основними кластерами аналізу, здійсненого автором даної дисертації, були визначені універсальні складові політико-антропологічного проекту, реалізованого будь-яким соціумом влади: «держава», «влада», «суспільство», «людина», «країна». Під «кластером» в даному разі розумілося об'єднання декількох однорідних елементів тексту, які утворювали синонімічний ряд з одним із центральних понять та виступали по відношенню до нього в ролі епітетів, характеризуючи повноту та образність уявлень політика про певну складову суспільного буття. Методом набуття потрібної інформації був обраний контент-аналіз, здійснюваний за допомогою програми «Word stat» та ручного опрацювання досліджуваних масивів тексту.

Обрання інаугураційних виступів українських Президентів для дослідження особливостей вітчизняної субкультури влади не було випадковим. Постаючи як лідери нації, вони є зразком ефективного функціонування в просторі конкуренції елітарних груп. Отримуючи певний рівень електоральної підтримки, ці особи є реперними носіями політичної культури «своєї спільноти». Відтак, їхні офіційні промови є інформаційно-насиченими і корисними для вивчення того політичного проекту, носіями і реалізаторами якого є і представники соціуму влади, і пересічні українці. Враховуючи когнітивні особливості аудиторії – реципієнта інформації, яка міститься в інаугураційних промовах, останні повинні в специфічний спосіб передавати картину світу новообраного лідера, апелюючи і до еліт, і до мас.

Інаугураційні промова Л. Кравчука (центральної постаті в групі т.зв. «націонал-комуністів») містить в собі 739 термінів і може бути схарактеризована як надзвичайно корисна в сенсі пізнання особливостей картини світу першого Президента незалежної країни.

Держава у виступі Президента представлена 75 лінгвістичними одиницями (10% від загального масиву тексту). Вона характеризується мікстом метафор, які наділяють цей політичний феномен як суто модерними ознаками («незалежна», «демократична», «правова», «самоврядна»), так і відверто примордіально – нативістськими атрибутами («повнокровна», «наша»). Присутні також і елементи конструктивістського сприйняття держави («державу будується», «державотворення») (Додаток №5, схема №1). Аналіз промови Л. Кравчука дає підстави констатувати, що, на момент зайняття найвищої політичної посади в країні, він добре розумів функціональне навантаження держави як соціального інституту та вважав цілком виправданим її присутність в ключових сферах суспільного життя. Про це свідчать, зокрема, такі вирази Президента, як: «надає підтримку» (економіці, освіті, науці, культурі – Г. Грабіна), «має структури економічного управління», «створює систему (соціальних) гарантій», «партнер суспільству» тощо [28; 207].

Як людина, яка пройшла основні етапи політичної соціалізації в межах системи, що ґрунтувалася на відверто патерналістських цінностях, Л. Кравчук час-від-часу визначає державу у ролі певної «панацеї» у вирішенні найбільш болісних суспільних проблем: громадянського добробуту («не вилучає чесні доходи»), інтеграції («державницька ідея», «держава українців, росіян, усіх національностей»), міжконфесійних відносин («державна програма регулювання...»). Але, поряд з цим, він добре усвідомлює особливості сучасного етапу розвитку українського суспільства, потребу здійснення сутнісних секторальних реформ. Саме тому в промові Л. Кравчука зустрічаються такі конструкції, як: «роздержавлення», «скорочення витрат та дефіциту бюджету», «знімає з себе функції виробника» тощо.

Зовнішньополітичний статус України, вкорінений в картині світу першого Президента, знаходить свій вияв у таких лінгвістичних конструкціях, як: «рівноправний суб'єкт», «без'ядерна і нейтральна», «європейська» тощо.

Влада у промові Л. Кравчука згадується 12 разів (1,6% від загального масиву тексту). В цьому випадку, синонімічний ряд, використаний Президентом для позначення її сутності, є дещо біднішим, по відношенню до попереднього кластеру. Влада в промові Л. Кравчука цілком відповідає тієї парадигмі, яка була встановлена в Європі внаслідок демократичних перетворень XVIII – XIX ст. та зображується за допомогою наступних конструкцій: «джерело влади – народ», «поділ влад», «владні структури», «довіра владі» тощо (Додаток №5, схема №2). Проте, загальний сенс прив'язки слова «влада» до слова «президент» («повноваження Президента», «президентська влада», свідчить на користь того, що саме цей інститут сприймався Л. Кравчуком у ролі своєрідного політичного стабілізатора українського суспільства [28].

Суспільство, поряд з такими формами політичної організації людства, як народ і нація, зустрічається у виступі Л. Кравчука 34 рази (4,6% від



загального масиву тексту). Як і будь-який політик, що започатковує якісно новий етап історії «своїї» спільноти, Л. Кравчук використовує елементи ретроспективних, проспективних та перспективних стратегем її легітимації. Цілком природно в промові політика з'являються такі конструкції, як: «прадавні корені», «історична пам'ять», «корінні інтереси», «духовне самовизначення» тощо. В політичній картині світу Л. Кравчука присутні і певна віктимізація історії народу («ретельно нищили», «морили голодом», «нівечили»), і визначення сучасного «ворога/біди» нації («корупція та організована злочинність»), і означення колективної перспективи («устремління до свободи»). Присутній в цій промові і «образ бажаного майбутнього», який передається за допомогою таких конструкцій, як: «національне багатство», «злагода», «довіра» [28].

Згаданий вище патерналізм, в цьому сюжетному розділі представлений уявою про суспільство в якості певної «родини», до складу якої входять «сини та дочки», «діди – прадіди» і всім їм «служить Президент» (Додаток №5, схема №3).

Людина (громадянин) у виступі Л. Кравчука згадується 22 рази (3% від загального обсягу). Вона змальовується як найвища цінність, особа, наділена правами та свободами. «Аксіологія людини» першого Президента України представлена такими конструкціями, як: «добробут», «господар», «підприємець», «віруюча і невіруюча», «загальнолюдські норми» тощо. Логічними зв'язками з попередніми сюжетами цього виступу, в яких одним з обов'язкових елементів (не завжди артикульованим) знову ж виступає держава, є: посилення на економіку, яка «працює на людину», «право особи самостійно розпоряджатися своїми доходами», «захист людського життя та майна» тощо (Додаток №5, схема №4).

Україна згадується в тексті 50 разів (6,7%). В досить яскравій картині, змальованій Л. Кравчуком, країна – «багата», «незалежна», «нова» – піднялася з колін та крокує шляхом «загальнолюдської цивілізації» [28]. Цей «український дім», в розпорядженні якого є «земля – матір багатства»,

наділений освітнім і культурним потенціалом, репрезентується Президентом як частина європейської системи безпеки, територіально-цілісна, без'ядерна європейська держава (Додаток №5, схема №5).

Симптоматично, що у своєму зверненні до народу Л. Кравчук не використовує посилянь на Бога. За своїм світоглядом політик постає як світський лідер, який шукає джерела легітимності своєї влади у вимірі раціональної політики. Можна зробити припущення, що у такому секулярному характері промови Президента відображається спільна характеристика «ранньо-української» (чи «пізньорадянської»? – Г. Грабіна) еліти країни, вкоріненої особливостями своєї колективної свідомості у вимір суто утилітарних цінностей.

Як можна легко переконатися, образ України як політичної спільноти, розуміння функцій держави та влади, «антропологічний проект» Л.М. Кравчука представлені в його інаугураційному виступі, свідчать про повноту і комплексність політичної доктрини першого Президента України. Є великі підстави для констатації того, що саме завдяки наявності такої завершеної «політичної картини світу», Л. Кравчуку та правлячим під його керівництвом групам тогочасної вітчизняної еліти вдалося досягти успіхів у ствердженні нової політичної системи, втриманні внутрішньополітичної ситуації в країні, отриманні міжнародного визнання України тощо. Симптоматично також і те, що під час президенства Л. Кравчука були вжиті заходи по створенню (відновленню) символічного середовища української політичної спільноти: ухвалені закони про національний прапор та герб, гімн, розпочата робота з делімітації державного кордону тощо. Така «реальна політика» даного представника вітчизняного соціуму влади була своєрідним практичним проявом того деталізованого образу нації, який вкорінений в свідомість Л. Кравчука та поданий в його інаугураційній промові.

Інаугураційний виступ другого Президента України – Л.Д. Кучми (центральна постать в групі «директорів») представлений масивом в 940 термінів. Держава в ньому згадується 25 разів (2,6% від загального обсягу).

Центральний інститут політичної системи змальовується політиком двозначно: 1) як важливий інститут, який перебуває у стадії творення, не має часу для експериментів та покликаний ефективно працювати і 2) як певна «наша», «жива», «багатонаціональна» істота (Додаток №6, схема №1). Л. Кучма, принаймні декларативно, відмовляється від традицій патерналізму, визначаючи державу як «не ікону», існуючу для народу, покликану ефективно працювати на людей. Але, поряд з цим, образом «бажаного майбутнього» для Л. Кучми в цьому сюжеті є «заможна», «демократична», «стабільна» і «сильна» держава [85]. Варто зазначити, що така інтерпретаційна модель центрального інституту політичної системи (в ціннісних координатах більш наближена до ліберального тлумачення функцій держави), входить в певний дисонанс з даними біографії цього політика, більша частина життя якого пройшла в межах «стейттистського» радянського режиму. Вочевидь, ці декларації про певну «десакралізацію» статусу держави свідчать про високий адаптивний потенціал Л. Кучми, зокрема, та групи «директорів» в цілому.

Влада згадується в тексті 13 разів (1,4% від загального обсягу). В своєму виступі Л. Кучма змальовує владу як силу для реформ, яка повинна застосовуватися «рішуче» і «ефективно». Але для цього слід «зміцнити єдину виконавчу вертикаль», «стабілізувати відносини гілок влади», унебезпечити її від «захоплення злочинним світом». Так само, як і у Л. Кравчука, центральним елементом системи влади тут визначається Президент (Додаток №6, схема №2). Важливо підкреслити той факт, що в уяві Л. Кучми влада не лише розподілена, але й охоплює своїм впливом всі рівні політичної системи – «влада в центрі і на місцях» [85]. Такий, «інструментальний» образ влади, представлений Л. Кучмою, добре кореспондується (на відміну від попереднього сюжету) з основними етапами його біографії. Як керівник великих виробничих колективів, цей функціонер розвинув навички досвідченого менеджера, здатного оперативно реагувати на виклики середовища та добре розуміючого природу влади як соціального феномену.

Сприйняття суспільства (народу, нації) Л. Кучмою, в даному тексті наближається до аналогічних параметрів Л. Кравчука. Згадуючи ці форми колективного політичного співжиття 32 рази (3,4% від загального обсягу), другий Президент України говорить про громадянську свідомість, культурний розвиток, поліетнічність суспільства. Загальна оцінка розвитку українського суспільства у Л. Кучми сповнена алармізмом: неодноразово в різних контекстах згадується криза, а суспільство визначається як таке, що «вимирає» (Додаток №6, схема №3). Виголошуючи народу певний панегірик («працелюбний народ»), Л. Кучма визнає силу цього суб'єкта політичної дії, закликаючи політиків його «не обурювати» [85].

Поняття «Людина» (громадянин) використовується Л. Кучмою 16 разів (1,7%). Цікавою є та обставина, що, згадуючи про «права людини», Л. Кучма формує модель людини скоріше «соціально-економічної», ніж «політичної», оперуючи такими визначеннями, як: «чесно працювати», «право на надію», «соціальний захист» тощо (Додаток №6, схема №4).

Так само, як і у Л. Кравчука, образ України (згадується 54 рази (5,7%) другого Президента має подвійну природу: це, одночасно, і «рідна матір», і «державна», яка планомірно і радикально оновлюється. На відміну від свого попередника, Л. Кучма визначає Україну як індустріальну країну – складову євразійського простору. По відношенню до останнього, Президент використовує поняття «інтеграції», репрезентуючи лідерство України в цьому процесі в якості «образу бажаного майбутнього» (Додаток №6, схема №5). Цікаво, що поняття «Захід» в картині світу Л. Кучми на цьому етапі виступає в ролі недетермінованої складової: цілком не зрозуміло, які саме реалії (геополітичні, геостратегічні, економічні, ціннісні тощо) позначаються ним [85].

Уважне прочитання тексту інаугураційного виступу Л. Кучми дає можливість прояснити інтегральний образ України як політичної спільноти, вкорінений у свідомість Президента. Л. Кучма змальовує Україну крокуючою тернистим шляхом випробувань до кращого життя. Причому, ця «подорож»

репрезентується як останнє серйозне випробування, по завершенню якого на всіх громадян чекають «мир», «злагода» та «добробут».

Описані особливості політичної картини світу Л. Кучми під час його першої каденції обумовили ті реальні кроки політики Президента, що мали своєю квінтесенцією проведення консервативного реформування державної системи, побудову «вертикалі влади», спроби терапії внутрішньої кризи, багатовекторність зовнішньої політики тощо.

Корисною стратегією з виявлення особливостей політичної картини світу Л.Д. Кучми є не лише порівняння тексту його інаугураційного виступу в 1994 р. з текстом Л. Кравчука, але й з текстом другої інаугурації. Промова 1999 р. є не лише більшою за обсягом (1550 термінів проти 940), але й більш інформативно насиченою, такою, що відображає якісні зміни, які відбулися у світогляді Л. Кучми як очільника держави та лідера правлячого класу.

Держава згадується у виступі 46 разів (3% загального обсягу тексту). Очевидно, фіксуючи кінець етапу «розбудови», Л. Кучма позначає державу такими лінгвістичними конструкціями, як: «зміцнення конструкції держави», «державна машина», «правові блоки держави» (Додаток №7, схема №1). Виступ Президента насичений словосполученнями, на кшталт: «державницький підхід», «очищення державного апарату», «державне відродження», «обличчя держави» [86]. Відбулись й якісні зміни у геополітичному позиціонування української держави в свідомості Л. Кучми. Відтепер це: «регіональна потужна держава», «транзитна держава», розташована на «європейському перехресті». Знаковим сюжетом є те, що Президент не змінив дефініції «внутрішніх ворогів» держави: так само, як і в інаугураційній промові 1994 року, ними визначаються «злочинний світ і корупція» [86].

У промові 1999 р. Л. Кучма зображує владу в суто функціоналістському ключі. Згадуючи її 12 разів (0,7% від загального обсягу тексту), Президент репрезентує її як: «державну», «послідовну», покликану забезпечувати суспільству «динамізм». Ціннісними вимогами до влади, з

точки зору Л. Кучми, є її «чесність», «відповідальність» та «цивілізованість» (Додаток №7, схема №2).

Суспільство (народ, нація) згадується Л. Кучмою 85 разів (5,4%). Л. Кучма широко вірить в те, що «суспільство вже не збочить», що міцність спільноті надають «зв'язок поколінь», «суспільний договір» та «духовне відродження». Заглиблюючись у тематику національного життя, Президент алегорично використовує понятійний апарат хімії, згадуючи про «фермент нації» (інтелігенція) та її «політичні кристалізатори» (політичні партії) (Додаток №7, схема №3).

Завершеність перехідного періоду, очевидно, проявляється ще й в тому, що нарешті у держави з'являється можливість та обов'язок «обробляти ниву», «занедбане поле» суспільства [86]. Таким чином, останнє подається об'єктом, а не суб'єктом політичного життя.

Людина (громадянин) згадується в аналізованому тексті 29 разів (1,8%). Цей сюжет виступу Президента просякнутий цінностями, вартими кращих зразків європейського гуманізму. Л. Кучма використовує такі конструкції, як: «злети людського духу», «розкриття потенціалу громадян», «громадянське покликання», «суспільна чеснота». Проте, оспівуючи «права та свободи людини і громадянина», Президент використовує і формулювання «чесний перед Богом і людьми», ставлячи на перше місце серед об'єктів політичної відповідальності сакральну субстанцію [86].

При характеристиці України (87 згадок, 5,6% від загального обсягу тексту) Л. Кучмою у тексті другої інаугурації, спостерігається значний зсув до використання примордіальних характеристик (Додаток №7, схема №5). Відтепер, Україна для Президента веде повнокровне самостійне життя, є історичною Батьківщиною, Вітчизною, матір'ю. Л. Кучма знов посилається на Бога та «вірить в Україну». Образом «бажаного майбутнього» для нього тут виступає незалежна європейська країна, що має міжнародний авторитет [86].

Особливості інаугураційного тексту Л. Кучми другої каденції характеризують не лише даного політика як носія консервативних уявлень про належний стан українського суспільства – перед дослідником постає певний колективний проект, основні складові якого поділялися значною частиною тогочасного правлячого класу України. Проте, як це добре відомо з наступних подій вітчизняної політичної історії, була й група лідерів, яка проголошувала наміри сформулювати альтернативний «порядок денний» для України. Центральною постаттю цієї групи був В.А. Ющенко.

Інаугураційна промова В.А. Ющенка, проголошена на Майдані Незалежності у січні 2005 року, містить в собі 945 термінів та відображає ціннісний код цього політика, специфічні риси якого проявилися згодом в курсі внутрішньої та зовнішньої політики Президента України.

Держава згадується в промові 8 разів (0,8% від загального масиву). Симптоматично, що під час характеристики цього політичного інституту, В. Ющенко використовує ретроспективні метафори: «тисячолітня історія», «Руська Правда», «козацька республіка» тощо (Додаток №8, схема №1). До власне модерних атрибутів, якими політик наділяє державу, можна беззаперечно віднести лише один: «верховенство права» [196]. Складається враження, що держава, як центральний елемент політичної системи сучасного суспільства, майже не представлена у свідомості третього Президента України. Така особливість є нетривіальною для людини, яка значну частину своєї кар'єри робила саме в складі державних інституцій.

Образ влади у промові В. Ющенка змальовується у суто моралізаторському ключі (6 згадок, 0,6%). Найбільш яскраві епітети, використані Президентом в цьому сюжеті, наступні: «демократична», «чесна», «патріотична», «моральна» (Додаток №8, схема №2). До відносно «об'єктивних» атрибутів образу влади В. Ющенка можна віднести лише «професійна» та «поза бізнесом» [196].

Колективні форми людського існування (суспільство, народ, нація) згадуються в промові Президента 24 рази (2,5%). Використані політиком

лінгвістичні конструкції, в даному разі, можуть бути розподілені на дві групи: примордіальні («сини і дочки», «герої бачать з неба», «оберігати свої джерела», «нашадки поколінь») та морально – етичні («чесна нація», «солідарна») (Додаток №8, схема №3). До умовно «програмових», таких, що можуть бути втілені в реальній політиці, атрибутів нації, в цьому сюжеті можна віднести лише одну конструкцію – «нація самоврядних громад» [196]. Поряд з цим, інаугураційна промова В. Ющенка містить стислу, але яскраву характеристику уявлення політиком розгортання суспільно-політичного процесу в країні – «вперед і вгору». На відміну від двох своїх попередників, які змальовували Україну такою, що торує свій шлях через тернії/випробування, третій Президент країни бачить її такою, що підіймається до певного «граду Божого», де, власне, і будуть реалізовані ціннісні імперативи добра, чесності, патріотизму тощо.

Характеристика людини (громадянина), подана В. Ющенком у його промові, дає можливість зробити висновок, що в Президента домінує мотивація до афіліації. Використовуючи ці слова 8 разів (0,8% від загального масиву), політик вдається до таких епітетів: «друг», «рівна», «солідарна», «вільна» (Додаток №8, схема №4). Одночасно, вочевидь фіксує наслідки «Помаранчевої революції», В. Ющенко наділяє людину ще одним яскравим епітетом – «переможець» [196].

Україна (країна) згадується В. Ющенком 69 разів (7,3%). Враховуючи частоту згадок, а також характер епітетів, використаних для її зображення, можна сміливо констатувати, що саме цей елемент є центральним в політичній картині світу Президента (Додаток №8, схема №5). Найбільш емоційно-насиченими епітетами в даному сюжеті, є наступні: «земля, оброблена плугом», «багатство землі», «сад української культури», «старі і молоді дерева», «корені» тощо [196]. Підсилюють цей синонімічний ряд конструкції на кшталт: «віра в...» та «любов до...» (України – Г. Грабіна).

Примордіально – нативістські складові образу України у свідомості В. Ющенка, доповнюються такими лінгвістичними конструкціями, як:



«жива», «серце України», «доля», «духовний спадок» тощо. З точки зору автора дисертації, наявність таких специфічних характеристик України в операційному кодї четвертого Президента країни добре кореспондується з іміджевим амплуа «народного лідера», використаним політиком під час електоральної кампанії 2004 року. Така «органічність» В. Ющенко – політика дала можливість актуалізувати глибинні шари колективної свідомості етнічних українців та мобілізувати їх для політичної участі на підтримку того проекту, рупором якого й був майбутній Президент. Варто особливо зазначити, що «занурення» В. Ющенко в українську традиційну культуру стимулювало відповідні зрушення на рівні політичної естетики не лише елітних груп, але й широких верств населення. З того часу спостерігається сталий тренд використання елементів української етнічної культури в якості складової політичної символіки, офіційного дискурсу, елементах чоловічого та жіночого гардеробу та, навіть, архітектурних форм [195].

Геополітичний статус України визначений В. Ющенком в його промові красномовно та лаконічно. Для нього країна є «європейською» та «не буфером» [196].

Аналіз ціннісного коду Президента В. Ющенко дає змогу підтвердити тезу автора дисертації, озвучену у попередньому підрозділі, про своєрідну рецепцію націонал-демократичної складової вітчизняної субкультури влади, яка відбулася під час каденції цього функціонера. Контент-аналіз інаугураційної промови В. Ющенко так само свідчить на користь того, що «молода» генерація вітчизняного соціуму влади вдавалася до активних пошуків додаткових джерел легітимації своєї влади. Значна частка ретроспективних метафор, використаних Президентом України, свідчить на користь певної міфологізації політичного дискурсу країни і доводить наявність цілеспрямованих спроб цієї частини правлячого класу дещо знизити рівень раціональності суспільно-політичної комунікації з «непривілейованими» акторами політичного транзиту.

Політична картина світу четвертого Президента України В. Януковича є, багато в чому, полярною, по відношенню до аналогічних показників світогляду В. Ющенка.

Загальний обсяг інаугураційної промови В. Януковича представлений 600 термінами. Держава згадується політиком 25 разів (4,1%). На відміну від свого попередника, четвертий Президент України має більш конкретизований, але, одночасно з цим, двозначний образ центрального елементу політичної системи. З одного боку, в уяві В. Януковича держава постає потужним патерналістським політичним інститутом. Про це свідчать такі конструкції, як: «дорослішає», «повинна врятувати», «вивести на шлях», «управляє», «закони, потрібні державі» (Додаток №9, схема №1). Проте, ця могутня інституція в уяві В. Януковича «блукає в політичних сутінках». Попередники завели державу до «лабіринту» [201]. Новообраний Президент бачить свою функцію в тому, щоб державу з цього лабіринту вивести. Адже він вступає на цю посаду «волею Всевишнього» (хоч і «схиляючись перед народом» – Г. Грабіна).

Філософія влади у В. Януковича – прозаїчна. Безпосередньо згадуючи її 4 рази (0,6% від загального обсягу тексту), Президент використовує такі лінгвістичні конструкції, як: «державна», «ефективна», «гілки влади», «реформування» тощо [201]. У поєднанні з попереднім сюжетом, влада сприймається політиком у суто інструментальному ключі і, сама по собі, не наділяється якимось сакральним значенням (Додаток №9, схема №2).

Образ суспільства (народу, нації), попри частоту згадок (13 разів, 2,1% від загального масиву) Президентом, не характеризується різнобарв'ям синонімічного ряду (Додаток №9, схема №3). Для В. Януковича політична спільнота українців презентується лише як «народ України» та «український народ», а образом «бажаного майбутнього» тут виступає «постіндустріальне суспільство» [201]. З опорою на наведений матеріал, цілком виправданим тут буде висновок про те, що ці сюжети не є центральними для політичного світогляду п'ятого Президента України.

Ще більш метафорично-бідним є «антропологічний проект» Президента В. Януковича. Згадуючи людину (громадянина) 8 разів (1,3% від загального масиву тексту), політик використовує лише дві дефініції по відношенню до неї: «простий» та «звичайний» (Додаток №9, схема №4) [201]. По відношенню до сюжетів, пов'язаних з інтерпретацією природи держави та влади, ця особливість тлумачення природи людини В. Януковичем є більш ніж красномовною та, багато в чому, пояснює особливості його подальшої політичної діяльності.

Україна (країна) згадується в інаугураційній промові В. Януковича 24 рази (4%). Переважну більшість характеристик, до яких звертається політик, можна визначити як емоційно – нейтральні: «вільна», «сильна», «така, що варта процвітання» (Додаток №9, схема №5). Своїм основним завданням Президент бачить «об'єднати країну», «повернути довіру», проте не розвиває надалі ці тези.

Характеристика геополітичного статусу України, надана В. Януковичем, свідчить про реверс до політики багатовекторності. Президент активно використовує такі конструкції, як: «міст між Сходом та Заходом», «частина Європи і частина колишнього СРСР» тощо [201]. Проте, така особливість світогляду політика свідчить не про відсутність в нього зовнішньополітичної доктрини взагалі, а про певний прагматизм – бажання отримати якомога більше «бонусів» від існуючих центрів тяжіння сучасної системи міжнародних відносин. Подальші перипетії з входженням до «Митного союзу» та/або підписанням «Угоди про асоціацію з ЄС» безпосередньо пов'язані з цією особливістю світогляду В. Януковича та природою тих фінансово-політичних груп, які підтримували його президенство.

Інаугураційна промова п'ятого Президента України П.О. Порошенка є однією з найбільш масштабних за своїм обсягом (1107 термінів) та такою, що виголошувалася у найбільш небезпечний період розвитку сучасної політичної історії країни. Цікавим спостереженням, з точки зору автора

дисертації, є те, що загальний зміст виступу П. Порошенка створює враження, що цей політик входив до найвищої посади України, маючи добре усвідомлений план своєї діяльності.

Держава згадується у промові 15 разів (1,3% від загального масиву тексту) (Додаток №10, схема №1). Визнаючи наявність глибокої «кризи державності», Президент в якості найвищих цінностей називає соборність, унітарність та територіальну цілісність держави. Наслідуючи традиції проектів щодо реформування адміністративно-територіального устрою України, В. Порошенко в своїй промові пов'язує дві імперативні вимоги до цього процесу: «унітарність» та «децентралізація» [139]. «Аксіологія держави» Президента розкривається за допомогою таких епітетів, як «демократична» та «правова». Цікаво, що в тексті інаугураційного виступу політика майже не міститься конструкцій, які б видавали в ньому адепта системи державного патерналізму.

Характеристика влади (9 згадок, 0,8%), як соціального феномена, подана у промові П. Порошенка, свідчить про намагання п'ятого Президента країни донести до слухачів думку про переламний характер того етапу політичного процесу, свідками та учасниками якого є українці (Додаток №10, схема №2). Характеризуючи владу своїх попередників, політик використовує такі конструкції, як: «диктатура», «нелегітимна», «колоніальна» тощо [139]. Саме тому, актуальним завданням суспільства, з точки зору П. Порошенка, є «перезавантаження» влади для того, щоб вона стала «не узурпованою» і «децентралізованою». Засобом для цієї фундаментальної зміни повинен стати певний «антикорупційний пакт» між елітою та народом.

Останній, поряд із суспільством та нацією, змальовується Президентом у метафоричний спосіб (16 згадок, 1,4% від загального масиву тексту). Українці для В. Порошенка це: «живий вогник», «політична нація» зі своїми «предками та пророками», «пантеоном героїв» тощо (Додаток №10, схема №3). Так само, як і у Л. Кравчука та Л. Кучми, в свідомості П. Порошенка український народ подається як такий, що подорожує. Але ця подорож

презентується Президентом як «повернення на Велику Батьківщину», якою, з точки зору політика, є Європа [139].

Людина (громадянин) згадується П. Порошенком 16 разів (1,4%). Для Президента, на відміну від його попередника, це не лише «мирні громадяни» (Додаток №10, схема №4). На глибоке переконання політика, громадянин «став іншим»: тепер це «патріот», «воїн», що обстоює свої «права і свободи» одним з яких є право на «заможне життя» [139]. Такою, що вартує уваги дослідника, є конструкція, яка вперше за всю історію інаугураційних виступів Президентів України, використана П. Порошенком – «людський капітал». За умови, що вона є не лише принадою, включеною спічрайтером до виступу Президента, але й актуальною складовою світогляду очільника держави, є підстави сподіватися на якісні зміни в її гуманітарній політиці.

Україна (країна) згадується П. Порошенком 55 разів (4,9% від всього масиву тексту). Президент у своєму виступі змальовує її як «родину», незалежність якої сприймається ним як «свята обітниця» (Додаток №10, схема №5). Ця сакральна родина повертається до Європи через модернізаційні процеси, а «образом бажаного майбутнього» тут виступає її «високотехнологічність» [139].

Загалом, політична картина світу П. Порошенка поєднує в собі риси, властиві всім його попередникам, окрім В. Януковича: виступ містить в собі помірну частку примордіалізму, модернізму та функціоналізму в тлумаченні сутності держави та влади. Мова Президента є достатньо образною, а використаний ним синонімічний ряд свідчить про повноту та складність політичної картини світу П. Порошенка.

Підбиваючи загальні підсумки для матеріалу даного підрозділу, слід зазначити, що інаугураційні виступи майже всіх Президентів України (за винятком В. Януковича) свідчать на користь того, що лідери держави мали складну та комплексну політичну картину світу, яка містила в собі образи колективного минулого, колективного сьогодення та образи бажаного майбутнього для українців як великої соціальної групи. Цінності,

представлені в проаналізованих інаугураційних виступах, загалом добре кореспондуються з основними етапами та особливостями соціалізації представників основних груп вітчизняного соціуму влади.

Попри загальні декларації про модернізацію, реформування та творення «політичної нації», що містилися в усіх проаналізованих текстах, ціннісними кодами своєї «глибокої» політичної мови представники українського соціуму влади апелювали до спільноти якісно іншої етіології – до так званої «старої» або «етнічної» нації Європи. Образ «своєї» великої соціальної групи репрезентувався ними за допомогою нативістських, примордиальних епітетів, що підкреслювали убудованість спільноти в конкретний просторово-часовий континуум. Досить помітний руральний синонімічний ряд, використаний Президентом країни в інаугураційних промовах, дає змогу констатувати, що суспільство в їхньому операційному коді є радше пасивним об'єктом управлінського впливу, аніж суб'єктом політичних процесів. Остання особливість групової свідомості представників вітчизняного політичного класу підсилюється образами, що змальовують архетипічний алгоритм існування українського соціуму: йдеться про певну подібність до Біблійного «виходу», колективну подорож через випробування до «землі обітованої» на чолі з певним колективним провідником – державою. Окремі «відхилення» від такого патерналістського «порядку денного» для суспільства містяться лише в тексті інаугурації П. Порошенка. Це дає підстави для поміркованих сподівань на те, що у свідомості «умовно нової» групи правлячої еліти відбуваються зрушення від традиціоналістської картини світу у напрямку до її модерного варіанту із відповідною останньому системою політичних цінностей та життєвих настанов.

#### Висновки до розділу 4.

Підбиваючи підсумки матеріалу, викладеному в четвертому розділі дисертації, слід констатувати наступне:

1. Найбільш повно особливості вітчизняної субкультури влади втілені в ціннісному та операційному кодах українського політичного класу, які, в свою чергу, постають закономірними результатами процесів соціалізації його представників, що відбувалися на різних етапах існування радянського та пізньорадянського суспільства, а також наслідками адаптації до новацій початкового етапу політичного транзиту України;

2. Представлений чотирма основними «групами поколінь», український соціум влади відтворює, в принципі, ті ж самі політико-антропологічні типи функціонерів («ренто-орієнтовані політики», «ідеократи» та «компенсаторні особистості»), які зустрічаються і в політикумах країн «консолідованої демократії». Щоправда пропорційна присутність згаданих політико-антропологічних типів в західних та у вітчизняній політиці – принципово різні;

3. Дослідження зовнішньо-типологічних особливостей представників українського соціуму влади, поряд із якісним аналізом політичної мови, використаної ними в ролі засобу суспільної комунікації, дає змогу виявити в політико-культурній матриці еліти наявність як константних, так і динамічних елементів, які впливають на перебіг політичного транзиту в країні. До перших слід віднести культурні зразки патерналізму, непотизму та нативізму, що транслуються правлячим класом на всю систему соціальних відносин. До других, що демонструють негативну динаміку, доцільно віднести елементи культури, що забезпечують належний рівень соціальної інклюзії. До розряду інклюзивних елементів політико-культурної матриці вітчизняної субкультури влади слід відносити цінності патріотизму, відповідальності (в різних можливих її вимірах), гуманізму тощо.

## ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дисертаційного дослідження, слід зробити наступні висновки:

1. Актуальний стан наукового дискурсу, присвяченого проблемам прояву феномену культури в політичному житті сучасних суспільств, характеризується наявністю сталої тенденції закріплення за ним статусу однієї з провідних детермінант спільнотних трансформацій, яка (у сукупності з іншими) визначає змістовне наповнення та загальний напрямок їх траєкторій. Фундаментальний світоглядний «поворот до культури», який відбувся в останні роки в дослідженнях представників різних наукових традицій, напрямків та шкіл значно сприяє розширенню предметного поля кратологічних та транзитологічних студій, стимулює вдосконалення понятійного інструментарію сучасного суспільствознавства, призводить до накопичення емпіричного та теоретичного матеріалу, необхідного для більш глибокого пізнання загальної логіки та внутрішніх механізмів розгортання процесу політичного транзиту, в цілому, та демократичного переходу, зокрема. Визнання зарубіжними та вітчизняними авторами культури в статусі «універсального дескриптора», визначальна роль якого проявляється в конкретному національному контексті, виводить дослідження сутності політичного транзиту на якісно новий рівень, позбавляючи наукові концепції влади та демократизації вад «західноцентризму». Стверджується думка про принципову можливість «національних варіантів» існування та розвитку зазначених феноменів та процесів (Л. Харрісон, Дж. Сакс, Т. Веймін).

«Поворот до культури» в сучасному суспільствознавстві надав нового імпульсу і дослідженням влади. Наука збагатилася новими евристичними фреймами, які презентують феномен влади в якості однієї зі складових політичної матриці конкретного суспільства, підкреслюючи її імпліцитну «присутність» у всіх фундаментальних актах соціальної взаємодії та змістовному наповненні соціальних конвенцій (М. Фуко, Ж. Деріда,



П. Бурд'є, Ю. Красін, А. Зуйковська). Відповідно до цього, діалектичний взаємозв'язок культури та влади тлумачиться через логіку взаємовідносин цілого та частини, надаючи достатні підстави для введення до наукового інструментарію профільних досліджень концепту «субкультура влади».

2. Евристичний потенціал концепту «субкультура влади» проявляється в тому, що позначає існування діалектичного взаємозв'язку між політичною культурою (окрема сфера загальної культури соціуму, яка характеризується особливостями реалізації відносин панування – підкорення), владою (практичний прояв соціальної конвенції щодо панування – підкорення) та особою (тип «людини політичної», відтворений агентами соціалізації суспільства, дієвий агент всіх політичних процесів, що розгортаються у визначеному просторово-часовому континуумі). Зазначений концепт дозволяє вийти за межі інтерпретації феномену влади лише як «компетенції» еліт, уможлиблює розкриття його глибокого політико-антропологічного змісту, дає можливість проявити вкоріненість владних практик у структури повсякденного життя представників конкретного транзитивного суспільства тощо.

Охоплюючи одночасно і проблематику фундаментальних шарів політичної культури конкретного суспільства, і специфіки ціннісного та операційного кодів представників його пануючих верств, концепт «субкультура влади» постає як інтелектуальний інструмент, за допомогою якого вдається знаходити владу у повсякденних процесах, реконструювати її практики на рівні малих соціумів, і, таким чином, доводити невідповідність, міцну убудованість в загальний контекст національної культури переважної більшості тих подій, явищ та процесів, що спостерігаються дослідником транзитного соціуму.

Проникнення у сутність діалектичного тандему культури та влади, виступаючого в ролі впливового чинника політичного транзиту, обумовлює застосування комплексу методів пізнання, який передбачає як традиційні в таких випадках аналітичні процедури оперування «об'єктивними» даними

(зокрема, в межах методик конкретно-історичного та структурно-функціонального підходів, порівняльного аналізу тощо), так і вживання методології «археології знання», з її апеляцією до пам'яток людської суб'єктності і суб'єктивності (різноманітні «его-документи», народні казки та оповідання, твори художньої літератури). Такий творчий тандем класичної науки та пост-класичних суспільствознавчих студій дає можливість не лише передати сутність проблеми, що розглядається, через результати кількісного та якісного аналізів, але й «відчути» її, підкресливши, тим самим, присутність реальної людини в політичних процесах, які розвиваються на макро-, мезо- та мікрорівнях соціального життя.

3. Специфічна архітектоніка феномену культури, яка включає до себе такі важливі елементи, як поняття, правила, цінності та відносини, міцно вкорінені в індивідуальний та колективний *modus vivendi* та *modus operandi* учасників транзиту, дає підстави визначити її в статусі базису політичної матриці перехідного (і не лише) суспільства. Колективний «культурний код» не тільки визначає специфіку реалізації відносин влади – підкорення в межах конкретного суспільства, але й детермінує тактики та стратегії адаптації до інновацій переходу, припустимі параметри політичного транзиту тощо.

Включення концепту «субкультура влади» до загальної логіки тлумачення сутності політичного переходу дає можливість інтерпретувати його не як тривіальну сукупність інновацій до інституційної інфраструктури транзитного суспільства, а і як більш складний та суперечливий процес трансформацій його культурного «базису», що розгортається поліваріантно, коливаючись між полюсами індегенізації та втрати самототожності.

4. В найбільш повному обсязі адаптивний потенціал субкультури влади проявляється під час так званого «вимушеного переходу» – точці біфуркації суспільного розвитку, коли радикально руйнується «передвизначеність» колективного майбутнього та відкривається необхідний простір для політичної творчості як представників еліти, так і «пересічних» громадян. Криза або, навіть, крах старих ціннісних систем, соціальних конвенцій,

соціальних ролей та інститутів уможлиблює широке застосування методів соціального інжинірингу представниками соціуму влади. Під час складної взаємодії інноваторів та інгібіторів, зосереджених в різних соціальних групах, визначаються можливі обрії колективного майбутнього, актуалізуються одні та редукуються інші складові культурного ядра спільноти, руйнуються старі та стверджуються нові стилі та жанри життя. В загальному підсумку, суспільство, яке завершило перехід (досягло бажаних параметрів стабільності у своїх взаємовідносинах із зовнішнім соціальним оточенням та у комунікації внутрішніх контрагентів), постає як відвертий артефакт – результат діяльності представників соціуму влади та їх міноритарних партнерів. Поряд із цим, важливо зазначити, що навіть за умов активної соціо-інжинірингової діяльності представників соціуму влади, вони все одно залишаються носіями тих культурних паттернів, які були засвоєні ними під час процесу соціалізації в національному контексті. Тому, незалежно від того, в системі яких координат здійснювався транзит – «позитивній» (демократизація) чи «від'ємній» (авторитарний реверс) – він відбувався на основі єдиної політико-культурної матриці.

5. Слушність останньої тези підтверджується в результаті здійснення порівняльного аналізу субкультур влади «консолідованих» та «дефектних» демократій. Спільною (вочевидь – родовою) рисою обох варіантів субкультури влади виступало її тяжіння до автономії (в максимальному варіанті – незалежності) від втручання міноритарних агентів політичної взаємодії. Похідними від першого атрибуту, виступають такі властивості, як: тяжіння до кулуарності, вибудовування неформальних зв'язків, кодексів поведінки, специфічних рис стилю життя тощо. І для культури влади «консолідованих» демократій, і для їх девіантних інваріантів властиві ретроспективні сюжети в офіційному дискурсі (руральна тематика, примордиальна міфологія), відчутна частка риторики популізму та сакральної тематика, групова мімікрія під стандарти егалітарної політичної спільноти тощо. Фіксація масиву спільних атрибутів культур обох кластерів

порівняння дає вагомі підстави зарахувати субкультуру влади до найбільш глибоких, традиційних елементів політичних матриць будь-яких суспільств (транзитних, чи таких, що перебувають у стані динамічної стабільності).

Поряд із цим, були зафіксовані й принципові розбіжності в атрибутах субкультур влади «консолідованих» та «дефектних» демократій. До таких відмінних рис належать: ціннісні коди соціумів влади (знаходження в різних точках шкали координат «Y» та «X» – матриць (за концепцією Ю. Александрова та С. Кірдіної), принципи легітимації пануючого статусу політичних класів (дихотомія конкурентної меритократії та конкурентної олігархії), технологічний інструментарій панування (перевага «м'яких» або «жорстких» технологій) тощо.

Наявність як спільних, так і відмінних рис субкультур влади проаналізованих суспільств дозволяє визнати як об'єктивність існування центрального для даного дослідження феномену (відтак і введення до наукового обігу відповідного концепту), так і багатоманітність варіантів його еманации в політичній практиці різних спільнот.

6. Достатньо швидкий авторитарний реверс, який був продемонстрований Російською Федерацією у її політичному транзиті в хронологічних межах кінця 1980-х – початку 2000-х рр. переконливо підтверджує тезу прихильників неінституційної методології суспільствознавства про залежність від пройденого шляху (path dependence) та рельєфно позиціонує культуру великої соціальної спільноти в статусі фундаментального чинника, який, врешті-решт, і визначає якісні параметри буття людського колективу.

7. Зовнішньо-типологічні риси вітчизняної субкультури влади, в комплексі з особливостями політичного дискурсу її окремих представників, дають можливість кваліфікувати її як таку, що знаходиться на лінії конкурентної взаємодії «Y» та «X» цивілізаційних матриць та й досі перебуває в процесі цивілізаційного синтезу, результатом якого повинна стати власна політична матриця, наближена чи, навпаки, віддалена від

цінностей та норм демократії. Одним із безпосередніх проявів «мікрохвиль» демократичного транзиту, спричинених особливостями вітчизняної субкультури влади, є діяльність окремих представників української еліти – носіїв відмінних політико-антропологічних концепцій, які, в свою чергу, сполучали в різній пропорції цінності та норми згаданих вище цивілізаційних матриць. Саме тому в межах українського демократичного транзиту спостерігалися як етапи просування по шляху до народоправства, так і авторитарні реверси.

8. Аналіз ціннісних кодів перших посадових осіб держави, проведений дисертантом, дає вагомі підстави констатувати, що субкультура влади представників української політичної еліти виступає як резистентний елемент по відношенню до демократизаторських аспірацій з боку вітчизняних та зарубіжних інноваторів. У своїй «груповій мові» та офіційних комунікативних практиках представники вітчизняної еліти експлуатують нативістський та примордіальний образ українського суспільства, із заниженим рівнем політичної суб'єктності громадян. Поряд із цим, слід констатувати задовільний рівень групової реактивності української еліти по відношенню до самого факту політичного транзиту, в якому бере участь «їх» суспільство. Репрезентований в колективному світогляді політичного класу в образі певної «колективної подорожі», він, за винятком окремих випадків («блукання у лабіринті» В. Януковича), має чітко визначений вектор «входження / повернення» до Європи і, відтак, приєднання до «Y» – матриці. Цей факт, у поєднанні з об'єктивним процесом оновлення правлячої еліти внаслідок вертикальної політичної мобільності (революційні події 2013 – 2014 рр., демократичні процедури виборів) та зміни політичних поколінь, дає підстави для поміркованого оптимізму щодо результатів демократичного транзиту в Україні в середньо – та довготерміновій перспективах.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Абдулін Олександр Рафкатович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/703-aleksandr-abdyllin.html>
2. Ахметов Рінат Леонідович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/343-rinat-ahmetov.html>
3. Аксёнова О. Профессионалы и власть: ретроспективный анализ / О. Аксёнова //Власть. – 2012. - №12. – С.37 – 40.
4. Александров Ю. И., Кирдина С. Г. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход /Ю. И. Александров, С. Г. Кирдина //Социологические исследования. – 2012. – Т.3 – №8. – С.3 – 13.
5. Алексеев А. К дискуссии о соотношении «субъективного» и «объективного» в биографическом нарративе /А. Алексеев //Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2012. – №3. – С.18 – 19.
6. Алексеева Т. А. Стратегическая культура: эволюция концепции /Т. А. Алексеева //Политические исследования. – 2012. – №5. – С.130 – 147.
7. Арриги Дж. Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени /Пер. с англ. А. Смирнова и Н. Эдельмана. /Арриги Дж. – М.: Территория будущего, 2007. – 472 с.
8. Асонов Н. Византизм и российская власть: уроки и смыслы / Н. Асонов //Власть. – 2010. – №9. – С.26 – 29.
9. Ашин А. Г. Дискуссии о структуре власти и структуре элит в США /А.Г. Ашин //Общественные науки и современность. – 2001. - №1. – С.90 – 103.
10. Бабинцев В. Субкультура бюрократии: приговор модернизации России? /В. Бабинцев //Власть. – 2013. – №1. – С.20 – 25.

- 11.Баграєв Микола Георгійович //Политрада – Режим доступу до ресурсу: <http://politrada.com/dossier/Nikolaj-Georgievich-Bagraev/>
- 12.Балога Віктор Іванович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/827-viktor-baloga.html>
- 13.Башук А. И. Коммуникативные стратегии политического ритуала /А. И. Башук //Политическая экспертиза. – 2006. – №2. – Режим доступу до журн.: <http://www.politex.info/content/view/235/>
- 14.Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества /Бевзенко Л. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.
- 15.Бердинских К. Большая родня /К. Бердинских //Корреспондент. – 2010. – №23. – С.20 – 22.
- 16.Березуцкий А. А. Демократизация на постсоветском пространстве: проблема универсального похода /А. А. Березуцкий //Политическая экспертиза. – 2013. – №4. – С.138 – 194.
- 17.Бойко Володимир Семенович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/46-vladimir-boiko.html>
- 18.Бойко Юрий Анатольевич //Политрада – Режим доступу до ресурсу: <http://politrada.com/dossier/yurij-anatolevich-bojko/>
- 19.Большаков И. В. Культура российских политических акторов: вариант типологизации /И. В. Большаков //Политические исследования. – 2011. – №5. – С.104 – 116.
- 20.Бочаров В. В. Российская власть в политико-антропологической перспективе /В. В. Бочаров //Политические исследования. – 2011. – №6. – С.92 – 103.
- 21.Бурлачук В. Образ власти в современных теориях глобализации / В. Бурлачук //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – №3. – С.46 – 61.
- 22.Бурлачук В. Десакрализация власти и современный политический кризис в Украине /В. Бурлачук //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №3. – С.95 – 105.

23. Буряк Олександр Васильович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/125-sergei-byryak.html>
24. Буряк Сергей Васильевич //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/125-sergei-byryak.html>
25. Васадзе Таріел Шакрович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/96-tariel-vasadze.html>
26. Виктор Ющенко: феномен или фантом? – К.: Газета «2000», «Довіра», 2004. – 301 с.
27. Вілкул Олександр Юрійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/922-aleksandr-vilkyl.html>
28. Виступ Президента України Л.М.Кравчука на урочистому засіданні Верховної Ради України 5 грудня 1991 р. Офіційний сайт Верховної Ради України – Реж. доступу до ресурсу: [http://static.rada.gov.ua/zakon/skl1/BUL14/051291\\_421.htm](http://static.rada.gov.ua/zakon/skl1/BUL14/051291_421.htm)
29. Вэймин Т. Множественность модернизаций и последствия этого явления /Т. Вэймин // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – С.237 – 251.
30. Вязовик Т. П. Нормативно-символические структуры и идеологическая интерактивность /Т. П. Вязовик // Политическая экспертиза. – 2007. – №1. – С.190 – 203.
31. Гаврилова М. В. Лексическая единица «человек» в программах политических партий и выступлениях В. В. Путина /М. В. Гаврилова // Политическая экспертиза. – 2005. – №2. – С.153-165.
32. Гаврилова М. В. Ключевые концепты русского политического дискурса «народ», «власть», «Россия» в инаугурационных выступлениях президентов /М. В. Гаврилова // Политическая экспертиза. – 2006. – №1. – С.98 – 108.



- 33.Гаман-Голутвина О. В. Метафизические измерения трансформаций российских элит /О. В. Гаман-Голутвина //Политическая концептология. – 2012. – №3. – С.38 – 53.
- 34.Гаман-Голутвина О. В. Метафизика элитных трансформаций в России /О. В. Гаман-Голутвина //Политические исследования. – 2012. – №4. – С.23-40.
- 35.Гаман-Голутвина О. В. Развитие категории «политическая культура» в общественно-политической мысли /О. В. Гаман-Голутвина //Политическая экспертиза. – 2005. – №2. – С.38 – 49.
- 36.Герасіна Л. М. Проблеми онтології державної влади в політичному і соціологічному аспекті /Л. М. Герасіна //Український соціум. – 2004. – №2. – С.21-28.
- 37.Герега Галина Федорівна //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/187-galina-gerega.html>
- 38.Голофаст В. Гибридизация и культурне смеси /В. Голофаст //Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2003. – №3. – С.1 – 11.
- 39.Голофаст В. Б. Многообразие биографических повествований /В. Б. Голофаст //Социологические исследования. – 1995. – №1. – С.70 – 74.
- 40.Градосельская Г. В. Метод генерализации гипотез на основе принципа транзитивности /Г. В. Градосельская //Социологические исследования. – 2001. – №1. – С.122 – 127.
- 41.Грачёв М. Н. Власть как форма социальной коммуникации /М. Н. Грачёв //Вестник РУДН, серия Политология, 2011. – №1. – С.106 – 112.
- 42.Гриценко Анатолий Степанович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/330-anatolii-gricenکو.html>
- 43.Грошев И. В. Гендерные представления о власти /И. В. Грошев //Социологические исследования. – 2000. – №12. – С.33 – 41.

44. Губський Богдан Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/209-bogdan-gybskii.htm>
45. Гуторов В. А. Политическая культура и политическая власть в эпоху глобализации /В. А. Гуторов //Политическая экспертиза. – 2006. – №4. – С.63 – 74.
46. Дерлугьян Г., Харрис К. Эволюция командных высот капитализма /Г. Дерлугьян, К. Харрис //Арриги Дж. Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени /Пер. с англ. А. Смирнова и Н. Эдельмана. – М.: Территория будущего, 2007. – С.6 – 30.
47. Дубровский В. Реформы или инклюзивность: дилемма Петра Алексеевича /В. Дубровский //Зеркало недели. – 2014. – №19. – 14 мая. – С.4.
48. Дука А.В. Политическая культура – поиск теоретических оснований /А. В. Дука //Политическая экспертиза. – 2006. – №1. – С.7 – 30.
49. Єремєєв Ігор Миронович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/366-igor-eremeev.html>
50. Єфремов Олександр Сергійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/365-aleksandr-efremov.htm>
51. Жеваго Костянтин Валентинович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/387-konstantin-jevago.html>
52. Завершинский К. Ф. Политическая культура общества: от «зависимых переменных» к «сильной программе» /К. Ф. Завершинский //Политическая экспертиза. – 2012. – Том 8. – №1. – С.30 – 39.
53. Зверева Г. Построить Матрицу: дискурс российской власти в условиях сетевой культуры /Г. Зверева //Вестник общественного мнения. – 2007. – №1. – С.21 – 33.
54. Звягильский Ефим Леонидович. Досьє //Who is Who – Режим доступу до ресурсу: <http://whoswhos.org/15171-zvyagilskiy-efim-leonidovich-dose-38-49/>

- 55.Золін А. Політична субкультура як частина загальної культури суспільства /А. Золін //Політичний менеджмент. – 2007 . – №6 . – С. 75 – 81.
- 56.Зоткин А. А. «Львы» и «лисы» украинской политики. О властвующей элите. /Зоткин А. А. – К.: Наукова думка, 2010. – 341с.
- 57.Зуйковська А. А. Система, структура та функції політичної культури в сучасному політико-культурному аналізі /А. А. Зуйковська //Наукові записки НаУКМА. – Т.95. Політичні науки. – 2009. – С.23 – 26.
- 58.Иванов А. О задачах культурной политики в современном обществе /А. Иванов //Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2004. – №3. – С.1 – 10.
- 59.Іванющенко Юрій Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/106-urii-ivanushenko.html>
- 60.Ильин А. Н. Массовая культура и субкультуры современного общества: специфика соотношения /А. Н. Ильин //Общественные науки и современность. – 2011. – №4. – С.167 – 176.
- 61.Ильин В. Драматургия повседневности /В. Ильин //Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2003. – №2. – С.1 – 10.
- 62.Инглхарт Р. Культура и демократия /Р. Инглхарт //Харрисон Л. Хантингтон С. (ред.) Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – С. 106 – 128.
- 63.Истер Дж. М. Советское государственное строительство. Система личных связей и самоидентификация элиты в Советской России. /Истер Дж. М. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЕН), 2010. – 253 с.
- 64.Кагарлицкий Б. Восстание среднего класса /Кагарлицкий Б. – М.: Ультра. Культура, 2003. – 320 с.

- 65.Казин Ф. А. После культурного шока. Чему научили и чему не научили российскую власть «Цветные революции»? /Ф. А. Казин //Политическая экспертиза. – 2007. – №3. – С.234 – 252.
- 66.Кара-Мурза С. Г. Матрица «Россия» /Кара-Мурза С. Г. – М.: Алгоритм, 2007. – 320 с.
- 67.Касамара В. А., Максименкова М. С. Политическая элита глазами российских парламентариев /В. А. Касамара, М. С. Максименкова //Общественные науки и современность. – 2013. – №1. – С.40 – 54.
- 68.Ківалов С. В. //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: [http://file.liga.net/person/226-sergei-kivalov.html?sphrase\\_id=116851](http://file.liga.net/person/226-sergei-kivalov.html?sphrase_id=116851)
- 69.Клічко Володимир Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/505-vladimir-klichko.html>
- 70.Клічко Віталій Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/229-vitalii-klichko.html>
- 71.Клюев Андрей Петрович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/536-andrei-kluev.html>
- 72.Клюев Сергей Петрович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/579-sergei-kluev.htm>
- 73.Кожемякин Андрей Анатольевич //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/552-andrei-kojemyakin.htm>
- 74.Козлов С. В. Украинский неопатримониальный режим: от «Оранжевой революции» к «Евромайдану» /С. В. Козлов //Политическая экспертиза. – 2014. – Том 10. – №1. – С.31 – 43.
- 75.Колесников Борис Вікторович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/232-boris-kolesnikov.html>
- 76.Коломойський Ігор Валерійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/589-igor-kolomoiskii.htm>
- 77.Кондаков И. В. Архитектоника русской культуры /И. В. Кондаков //Общественные науки и современность. – 1999. – №1. – С.159 – 172.

- 78.Копилов В. О., Кузнецов А. Ю. Субкультура політична /В. О. Копилов, А. Ю. Кузнецов //Політологічний енциклопедичний словник – К.: Генеза, 2004. – С.641 – 642.
- 79.Косюк Юрій Анатолійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/199-urii-kosuk.html>
- 80.Кочетков А. П. Власть и элиты в глобальном информационном обществе /А. П. Кочетков //Политические исследования. – 2011. – №5. – С.8 – 20.
- 81.Крамник В. В. Российская власть: самовоспроизводящаяся лояльность /В.В. Крамник //Политическая экспертиза. – 2005. – №2. – С.74 – 94.
- 82.Красин Ю. А. Государство и общество: сдвиги во властном поле /Ю. А. Красин //Политические исследования. – 2013. – №5. – С.51 – 58.
- 83.Крымчанинова М. В. Политические ритуалы как психологический механизм управления процессом политической социализации /М.В. Крымчанинова //Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2014. – №2. – С.30 – 39.
- 84.Кубышкина Б. В. Американский политический дискурс при Дж. Буше-младшем: эволюция метафор /Б. В. Кубышкина //Политические исследования. – 2012. – №1. – С.100 – 112.
- 85.Кучма Л. Д. Промова з нагоди складання присяги на вірність українському народові на урочистому засіданні Верховної Ради, 19 липня 1994 року. /Кучма Л. Д. //Вірю в український народ. – Київ: Альтернативи, 2000. – С. 8 – 11.
- 86.Кучма Л. Д. Інавгураційна промова, Національний Палац «Україна» 30 листопада 1999 року. /Кучма Л.Д. //Вірю в український народ. – Київ: Альтернативи, 2000. – С. 446 – 451.
- 87.Кучма Л. Д. Досьє //Who is Who – Режим доступу до ресурсу: <http://whoswhos.org/113869-kuchma-leonid-danilovich-dosye-44-309/>

- 88.Ландшир К. де, Мидлхоф Ю. Роль личности в политике на примере Евросоюза /К. де Ландшир, Ю. Мидлхоф //Политические исследования. – 2001. – №2. – С.25 – 35.
- 89.Лапкин В. В., Семенов И. С. «Человек политический» перед вызовами «infomodernity» /В. В. Лапкин, И. С. Семенов //Политические исследования – 2013. – № 6. – С.64 – 81.
- 90.Латигіна Н. А. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) /Н. А Латигіна //Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник – довідник [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів: «Новий Світ-2000», 2015. – 396 с.
- 91.Латигіна Н. А. Історико-політичний досвід хвиль демократизації /Н. А. Латигіна //Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 52. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С.524 – 529.
- 92.Левада Ю. А. Homo Post-Soveticus. Человек приспособленный /Ю. А. Левада //Общественные науки и современность. – 2000. – №6. – С.5 – 24.
- 93.Линецкий А. И. Разнообразие политических систем как следствие различий в поведении людей /А. И. Линецкий //Политические исследования. – 2013. – №6. – С.8 – 25.
- 94.Ложкин Борис Євгенович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/67477-lozhkin-boris.html>
- 95.Ломко И. Вульгаризмы политического языка: теоретический и практический аспект культуры общественного дискурса в Украине /И. Ломко //Наукові праці [Чорноморського державного університету імені П. Могили]. – Сер.: Політологія. – Випуск 150. Том 162. – С.18 – 21.

96. Луценко Юрій Віталійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/557-urii-lycenko.htm>
97. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии /Лэш К. – М.: «Прогресс», 2002. – 224 с.
98. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти /Людтке А. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 271 с.
99. Ляшко Олег Валерійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/244-oleg-lyashko.html>
100. Львовчкін Сергій Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/626-sergei-levochkin.htm>
101. Мазур О. Теоретико-прикладні аспекти дослідження політичних режимів на локальному рівні /О. Мазур – Режим доступу до ресурсу: [https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.nbu.gov.ua%2Fold\\_jrn%2Fnatural%2FVsntu%2Fpolit%2F2011\\_123%2F2011\\_123%2F123\\_19.pdf&name=123\\_19.pdf&lang=uk&c=57cbfdeb7062](https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fwww.nbu.gov.ua%2Fold_jrn%2Fnatural%2FVsntu%2Fpolit%2F2011_123%2F2011_123%2F123_19.pdf&name=123_19.pdf&lang=uk&c=57cbfdeb7062)
102. Мартиненко Микола Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/547-nikolai-martinenko.html>
103. Макдональд У. Повседневная жизнь Британского парламента /Макдональд У. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 368 с.
104. Манаков А. Г., Иванова Т. М. Политические субкультуры Псковской области /А. Г. Манаков, Т. М. Иванова //Социологические исследования. – 2000. – №8. – С.48 – 53.
105. Медведчук Віктор Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/249-viktor-medvedchuk.html>
106. Медушевский А. Н. Проблемы современной демократии /А. Н. Медушевский //Острогорский М. Я. Демократия и политические партии – М.: Российская политическая энциклопедия «РОССПЭН», 1997. – С.5 – 42.

107. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций /А. Ю. Мельвиль //Политические исследования. – 2004. – №2. – С.64 – 75.
108. Мельниченко В. І. Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення /В. І. Мельниченко //Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С.96 – 104.
109. Меркель В., Круасан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях /В. Меркель, А. Круасан //Политические исследования. – 2002. – №1. – С.6 – 17.
110. Механик А. Г. Финансовая олигархия или бюрократия? Мифы и реалии российской политической власти /А. Г. Механик //Общественные науки и современность. – 1999. – №1. – С.39 – 44.
111. Молодёжная субкультура. – Коллективная монография /Научный редактор Победа Н. А. – Одесса: Астропринт, 1999. – 282 с.
112. Мороз Олександр Олександрович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/514-aleksandr-moroz.htm>
113. Моррис Д. Игры политиков /Моррис Д. – М.: Изд-во «АСТ», 2004. – 381 с.
114. Мостовая Ю. Всё подвергай сомнению /Ю. Мостовая //Зеркало недели. – 1994. – № 10. – 9 декабря. – С.4.
115. Негус К., Пикеринг М. Креативность. Коммуникация и культурные ценности /Негус К, Пикеринг М. /Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 300 с.
116. Новинський Вадим Владиславович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/739-vadim-novinskii.html>
117. Обличчя влади: російська політична еліта. 1998 – 2000 рр. /За редакцією О. Й. Гринкевича і А.Ф. Гуцала. – К.: Наукова думка, 2002. – 384 с.



118. Олейник А. Н. Преемственность и изменчивость превалирующей модели власти: «эффект колеи» в российской истории /А. Н. Олейник //Общественные науки и современность. – 2011. – №1. – С.52 – 66.
119. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии /Острогорский М. Я. – М.: Российская политическая энциклопедия «РОССПЭН», 1997. – 640 с.
120. Павленко В. К вопросу об исследовании аксиологических структур социальных субъектов /В. Павленко //Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2003. – №5. – С.1 – 10.
121. Пай Л. «Азиатские ценности»: от динамо до домино /Л. Пай //Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – С.201 – 236.
122. Паксман Дж. Англия: портрет народа /Паксман Дж. – М.: Амфора, 2010. – 384 с.
123. Палеева Н. В. Стратегии конструирования «скрытого другого» в дискурсе власти (на примере Российской империи вт.пол. XIX – н. XX в.) /Н. В. Палеева //Политическая экспертиза. – 2007. – №4. – С.271 – 283.
124. Парк Р. Современное общество /Парк Р. Э. Избранные очерки. Сборник переводов. – М.: ИНИОН, 2011. – С.180 – 200.
125. Парк Р. Физика и общество /Парк Р. Э. Избранные очерки. Сборник переводов. – М.: ИНИОН, 2011. – С.158 – 179.
126. Парк Р. Симбиоз и социализация: схема соотношения для изучения общества /Парк Р. Э. Избранные очерки. Сборник переводов. – М.: ИНИОН, 2011. – С.115 – 139.

127. Парк Р. Социология, сообщество и общество /Парк Р. Э. Избранные очерки. Сборник переводов. – М.: ИНИОН, 2011. – С.80 – 113.
128. Парк Р. Человеческая природа и коллективное поведение /Парк Р. Э. Избранные очерки. Сборник переводов. – М.: ИНИОН, 2011. – С.57 – 65.
129. Парсонс Т. О понятии «политическая власть» /Т. Парсонс //Філософія політики у 4 т. /Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т.ІІІ. – С.317 – 324.
130. Пастухов В. Б. Государство раскольников. Карма российской власти /В. Б. Пастухов //Общественные науки и современность. – 2011. – №5. – С.105 – 117.
131. Петракова Є. Традиції українського «ринку влади» /Є. Петракова. //Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 114 – 123.
132. Петренко В. Особливості визначення політичної мови /В. Петренко //Політичний менеджмент. – 2007. – №2. – С.16 – 24.
133. Печатнов В. О. От Джефферсона до Клинтона: Демократическая партия США в борьбе за избирателя /Печатнов В. О. – М.: Наука, 2008. – 503 с.
134. Пінчук Віктор Михайлович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/425-viktor-pinchyk.html>
135. Пинзеник Віктор Михайлович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/264-viktor-pinzenik.html>
136. Політологія посткомунізму: Політологічний аналіз посткомуністичних суспільств /В. Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред.: Є. Бистрицький – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
137. Попова И. Ещё один универсальный закон бюрократии? (Взяточничество как побочный продукт взаимодействия власти и

- граждан) /И. Попова //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №2. – С.36 – 52.
138. Порошенко Петро Олексійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/404-petr-poroshenko.htm>
139. Порошенко П. О. Виступ з нагоди інаугурації у Верховній Раді України. Офіційний сайт видання Кореспондент. – Режим доступу до ресурсу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3375056-ynauhuratsyonnaia-rech-poroshenko-polnyi-tekst-y-vydeо>
140. Путин В. У России есть только два союзника – армия и флот //Официальный сайт информационного агентства «Росбалт», 2015 – 16 апреля. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rosbalt.ru/main/2015/04/16/1389464.html>
141. Пшеворский А. Переходы к демократии /А.Пшеворский //Філософія політики у 4 т. /Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т.ІІІ. – С.389 – 406.
142. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели /Д. Растоу //Філософія політики у 4 т. /Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т.ІІІ. – С.335 – 349.
143. Резник А. Стилиевые признаки общественно-политических практик населения Украины и факторы их формирования /А. Резник //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №4. – С.50 – 64.
144. Рибалка С. Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні /С. Рибалка //Актуальні проблеми політики. – 2015. Вип.55. – С.106 – 115.
145. Розов Н. С. Специфика «Русской власти», её ментальные структуры, ритуальные практики и институты /Н. С. Розов //Политические исследования. – 2011. – №1. – С.29 – 41.
146. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури /М. Розумний //Політичний менеджмент. – 2005. – №3. – С.91 – 99.

147. Руденко С. Вся Юлина Рать. Окружение Юлии Тимошенко от «А» до «Я» /Руденко С. – К.: «Саммит-Книга», 2007. – 224 с.
148. Садовий Андрій Іванович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/759-andrei-sadovii.htm>
149. Сакс Дж. Заметки о новой социологии экономического развития /Дж. Сакс //Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – С.75 – 93.
150. Сергеев В. М. Исторические истоки русской политической культуры /В. М. Сергеев //Политические исследования. – 2012. – №4. – С.8 – 22.
151. Сельцер Д. Г. Субрегиональная номенклатура КПСС после распада СССР (1991 – 2005) /Д. Г. Сельцер //Политическая экспертиза. – 2007. – №2. – С.49 – 64.
152. Семененко И. С. Человек политический перед альтернативами общественных трансформаций: опыт переосмысления индивидуального измерения политики /И. С. Семененко //Политические исследования. – 2012. – №6. – С.9 – 26.
153. Сергеев В. М. Исторические истоки русской политической культуры /В. М. Сергеев //Политические исследования. – 2012. – №4. – С.8 – 22.
154. Симоненко Петро Миколайович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/377-petr-simonenko.html>
155. Скиперских А. В. Тайна как источник власти интеллектуалов /А.В. Скиперских //Общественные науки и современность. – 2010. – №1. – С.164 – 171.
156. Слюсаревский Н. Н. Субкультура как объект исследования /Н. Н. Слюсаревский //Социология, теория, маркетинг. – 2002. – №3. – С.117 – 128.

157. Смелзер Н. Социология /Смелзер Н. /Пер. с англ. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
158. Соловьев А.И. Латентные структуры управления государством или игра теней на лице власти /А.И. Соловьев //Политические исследования. – 2011. – №5. – С.70 – 98.
159. Стоцький В.В. Комуникативні технології у політичному дискурсі ЗМІ в Україні: автореф. дис...канд. політ. наук: 23.00.02 /Володимир Володимирович Стоцький. – Одеса, 2010. – 16 с.
160. Стрелкова О. В. Образ власти в русских народных сказках /О.В. Стрелкова //Социологические исследования. – 2011. – №11. – С.131 – 136.
161. Стрий Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний та лінгвопрагматичний аспекти. – автореферат...канд. філологічних наук, спец.: 10.02.01 – українська мова /Л. І. Стрий – К.: НАН Укр. Ін-т української мови, 2015. – 19 с.
162. Тарута Сергій Олексійович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/289-sergei-taryta.html>
163. Тигипко Сергій Леонідович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/292-sergei-tigipko.html>
164. Тимошенко Юлія Володимирівна //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/320-uliya-timoshenko.html>
165. Титаев К. С точки зрения власти – с точки зрения подвластных. Рецензия на книгу Дж. Скотта «Благими намерениями государства...» /К. Титаев //Журнал социологии и социальной антропологии. – 2006 – № 3. – С. 187 – 193.
166. Томенко Микола Володимирович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/850-nikolai-tomenko.htm>
167. Тоффлер Э. Метаморфозы власти /Тоффлер Э. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.

168. Турчинов Александр Валентинович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/357-aleksandr-tyrchinov.html>
169. Тягнибок Олег Ярославович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/397-oleg-tyagnibok.html>
170. Уинтер Д. Г. Король-философ или противоречивый политик. Личностный профиль Барака Обамы /Д. Г. Уинтер //Политические исследования. – 2011. – №2. – С.36 – 46.
171. Урнов М. Ю. Роль культуры в демократическом транзите /М.Ю. Урнов //Общественные науки и современность. – 2011. – №6. – С.5 – 17.
172. Фан И. Б. Гражданственность в отечественном политическом дискурсе или к проблеме о том, есть ли демократический потенциал у «русской идеи»? /И. Б. Фан //Политическая экспертиза. – 2006. – №2. – Режим доступа к журн.: <http://www.politex.info/content/view/234/>
173. Фірташ Дмитро Васильович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/287-dmitrii-firtash.htm>
174. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации //Фисун А. А. – Харьков: Константа, 2006. – 351 с.
175. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм: Социальная история Советской России в 30-е годы: город /Ш. Фицпатрик; [пер. с англ. Л. Ю. Пантина]. – 2-е изд. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 336 с.
176. Франчук Анатолий Романович //Крым политический – Режим доступу до ресурсу: <http://politika-crimea.ru/persons/743-franchuk-anatolij-romanovich>
177. Фреде Э. де Культура, цивилизация и идентичность /Э. де Фреде //Политические исследования. – 2012. – №5. – С.17 – 23.

178. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах /Хантингтон С. – М.: Прогресс – Традиция, 2004. – 480 с.
179. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций /Хантингтон С. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 603 с.
180. Харрисон Л. Хантингтон С. (ред.) Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – 315 с.
181. Харрисон Л. Способствуя прогрессивным преобразованиям в культуре /Л. Харрисон //Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – С.290 – 305.
182. Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: короткий двадцатый век (1914 – 1991) /Хобсбаум Э. – М.: Издательство «Независимая газета», 2004. – 632 с.
183. Хованская А. В. Достоинство человека: к либеральной стратегии права для России /А. В. Хованская //Политические исследования. – 2004. – №4. – С.49 – 59.
184. Ходус О. Субкультура /О. Ходус //Соціологічна енциклопедія – К.: Академвидав, 2008. – С.387.
185. Хорошилов О. Ю. Український варіант демократизації. Психологічні особливості процедурного сценарію /О.Ю. Хорошилов //Політичний менеджмент. – 2005. - №1. – С.52 – 57.
186. Хорошковський Валерій Іванович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/277-valerii-horoshkovskii.htm>
187. Чиркова А. Е., Ледяев В. Г., Сельцер Д. Г. Власть в малом российском городе: конфигурация и взаимодействие основных акторов /А. Е. Чиркова, В. Г. Ледяев, Д. Г. Сельцер //Политические исследования. – 2014. – №2. – С.88 – 105.
188. Шведер Р. Моральные карты, уловки «первого мира» и новые евангелисты /Р. Шведер // Культура имеет значение. Каким образом

- ценности способствуют общественному прогрессу – М.: Издательство МШПИ, 2002. – С.186 – 205.
189. Шлезингер А. Циклы американской истории /Шлезингер А. – М.: Прогресс, 1992. – 688 с.
190. Шестопал Е. Б. Психологический подход к анализу российских политических элит. /Е.Б. Шестопал //Вестник Московского университета. Сер.12 Политические науки. – 2011. – № 6. – С.74 – 88.
191. Шестопал Е. Б. Политическое лидерство в новых условиях: смена парадигмы восприятия /Е. Б. Шестопал //Политические исследования. – 2013. – №3. – С.47 – 57.
192. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии /Ф. Шмиттер //Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 16 – 27.
193. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории /Шпенглер О. – М.: Мысль, 1998. – Т.2: Всемирно-исторические перспективы – 606 с.
194. Эксперты представили ТОП-100 законодателей Верховной Рады за все восемь созывов – Режим доступа до ресурсу: <http://polittech.org/2015/10/16/eksperty-predstavili-top-100-zakonodatelej-verhovnoj-rady-za-vse-vosem-sozyvov/>
195. Ющенко Віктор Андрійович //Ліга. Досьє – Режим доступа до ресурсу: <http://file.liga.net/person/1-viktor-ushenko.html>
196. Ющенко В. А. Інаугураційний виступ на Майдані Незалежності. Офіційний сайт видання Українська правда. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2005/01/23/3006391/?attempt=1>
197. Яковенко И. Г. Большая и малая традиции европейской культуры: к постановке проблемы /И. Г. Яковенко //Общественные науки и современность. – 2005. – №4. – С.86 – 99.

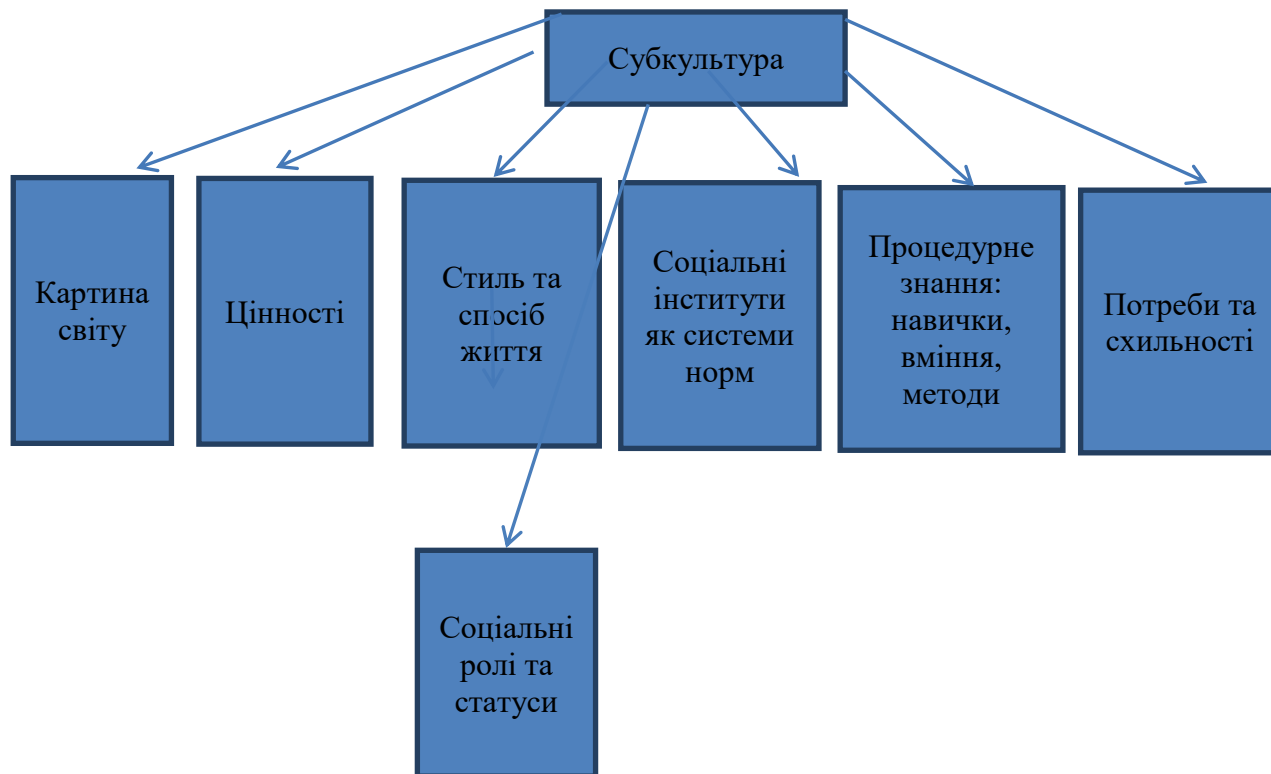


198. Яковенко Н. Вступ до історії /Н. Яковенко; ред.: А. Мокроусов. – Київ: Критика, 2007. – 375 с.
199. Ямпольский М. Россия: культура и субкультуры /М. Ямпольский //Общественные науки и современность. – 1993. – № 1. – С.58 – 67.
200. Янукович Віктор Федорович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/271-viktor-yanukovich.html>
201. Янукович В. Ф. Виступ з нагоди інаугурації у Верховній Раді України. Офіційний сайт видання Кореспондент. – Режим доступу до ресурсу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1051097-inauguracionnaya-rech-prezidenta-ukrainy-yanukovicha-polnyj-tekst>.
202. Ярославський Олександр Владиленович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/310-aleksandr-yaroslavskii.html>
203. Яценюк Арсеній Петрович //Ліга. Досьє – Режим доступу до ресурсу: <http://file.liga.net/person/728-arsenii-yacenuk.html>
204. Bush G. W. Decision Points /Bush G.W. – New York: Crown Publishers, 2010. – 497 p.
205. Caucus //Encyclopedia Britannica - Режим доступу до ресурсу: <http://www.britannica.com/topic/caucus-politics>
206. Fashion and Power and Subculture – 2011, march 1. //Режим доступу до ресурсу: <http://fashionandpower.blogspot.co.uk/2011/03/fashion-power-subculture.html>
207. Grabina G. Subculture of power in modern Ukraine: features of president value code /G. Grabina //The European Political and Law Discourse. –vol.3(1). – 2016. – p.130 – 135.
208. Hai Ren Subculture as a Neo-Liberal Conduct of Life in Leisure and Consumption /Hai Ren //Rhizomes#10: Neo-Liberal Governmentality (Spring 2005) – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rhizomes.net/issue10/ren.htm>

209. Harvie C. Revolution and the Rule of Law /C. Harvie //Oxford History of Great Britain – Oxford: Oxford University Press, 1993. – Pp.470 – 517.
210. Hofstadter R. The American Political Tradition and the Man Who Made It/ Hofstadter R. – New York: Vintage Books. A division of Random House, 1989. – 493 p.
211. Irons J. Political Elites and the Culture of Social Movements /J. Irons //Sociology Compass. – 2009. - №3. – pp.459 – 474.
212. John Mukum Mbaku Corruption and Rent-Seeking // The political Demension of Economic Growth S. Borner and M. Paldam eds., London, Macmillan/St.Martin's Press, 1998 – Режим доступа до ресурсу: <http://www.rrojasdatabank.info/borner/borner10.pdf>
213. Morgan K. O. The Twentieth Century (1914 – 1991) / K.O. Morgan //Oxford History of Great Britain – Oxford: Oxford University Press, 1993. – Pp. 582 – 663.
214. Park R. E., Burgess W. E., McKenzie R. D. The City. Suggestion for investigation of Human Behavior in the Urban Environment /Park R. E., Burgess W. E., McKenzie R. D. – The University of Chicago Press. – 1992. – 240 p.
215. Webb P. D. Conservative Party / P.D. Webb //Encyclopedia Britannica – Режим доступа до ресурсу: <http://www.britannica.com/topic/Conservative-Party-political-party-United-Kingdom>
216. Webb P.D. Labor Party / P.D. Webb //Encyclopedia Britannica - Режим доступа до ресурсу: <http://www.britannica.com/topic/Labour-Party-political-party>
217. Webb P.D. Liberal Party / P.D. Webb //Encyclopedia Britannica - Режим доступа до ресурсу: <http://www.britannica.com/topic/Liberal-Party-political-party-United-Kingdom>

## ДОДАТКИ

Додаток №1  
Структура феномену субкультури (за М. Слюсаревським)



Джерело: [156, с.123].

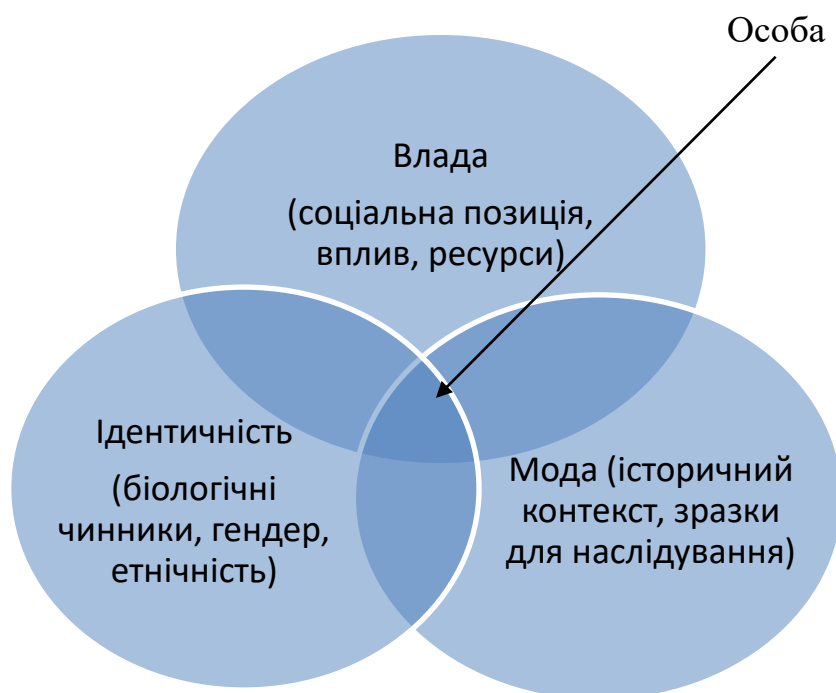
## Додаток №2

## Основні гіпотези щодо закономірностей внутрішньо групової взаємодії

| Номер гіпотези за Берельсоном-Штайнером | Гіпотеза                                                                                                                                        | Перемінні                                                                                 | Співвідношення перемінних |
|-----------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|
| A1                                      | Люди більш охоче приймають норми тих осіб, з якими знаходяться в рівному стані                                                                  | V1 – різниця станів<br>V2 – норми та цінності, що поділяються членами групи               | V2<br>                    |
| A1.1                                    | Люди тяжіють до тих груп чи підгруп, які максимізують їхні цінності                                                                             | V3 – намагання потрапити до групи<br>V2 – норми та цінності, що поділяються членами групи | V3<br>                    |
| A2                                      | Чим більше членів намагаються приєднатися до усталеної групи в даний відрізок часу, тим більше спротиву бути здійснювати група їхній асиміляції | V4 – кількість нових членів групи на даний проміжок часу<br>V5 – супротив членів групи    | V5<br>                    |
| A2.2                                    | Нові члени малої групи мають статус, більш низький у порівнянні з основними членами групи                                                       | V6 – час перебування члена у групі<br>V7 – ранг члена                                     | V7<br>                    |
| A2.3                                    | Чим менше зміни в групі, тим вищою є групова мораль (більш усталеними є групові норми)                                                          | V8 – число змін у групі<br>V9 – усталеність групових норм                                 | V8<br>                    |

Джерело: [40, с.125].

**Додаток 3**  
**Визначення структури особи в трикутнику «Влада – мода – ідентичність»**



Джерело: [206].

**Додаток №4**  
**Біографічні дані представників українського «соціуму влади» (початок 2000-х рр.)**

| №  | Прізвище, ім'я       | Місто/село                    | Освіта                 | Родинні зв'язки | Компартія/комсомол | Бізнес | Родина/діти |
|----|----------------------|-------------------------------|------------------------|-----------------|--------------------|--------|-------------|
| 1  | Абдулін<br>Олександр | 1962,<br>м. Київ              | Вища                   | -               | -                  | +      | +(2)        |
| 2  | Ахметов Рінат        | 1966,<br>м. Донецьк           | Вища                   | -               | -                  | +      | +(2)        |
| 3  | Баграєв<br>Микола    | 1964,<br>м. Дигора            | Вища                   | -               | +                  | +      | +(2)        |
| 4  | Балога Віктор        | 1963,<br>с. Завідово          | Вища                   | -               | -                  | +      | +(3)        |
| 5  | Бойко Юрій           | 1958,<br>м. Горловка          | Вища                   | ?               | ?                  | +      | +(6)        |
| 6  | Буряк<br>Олександр   | 1970<br>Донецьк               | Вища                   | +               | -                  | +      | +           |
| 7  | Буряк Сергій         | 1966<br>м. Донецьк            | Вища,<br>к<br>екон.н.  | +               | +                  | +      | +(2)        |
| 8  | Васадзе<br>Таріел    | 1947,<br>м. Супса             | Вища                   | -               | -                  | +      | +(2)        |
| 9  | Вілкул<br>Олександр  | 1974,<br>м. Кривий Ріг        | Вища                   | +               | -                  | -      | +(1)        |
| 10 | Герєга Галина        | 1959,<br>с. Гинець            | Вища,<br>к.екон.<br>н. | -               | +                  | +      | +(1)        |
| 11 | Гриценко<br>Анатолій | 1957,<br>с. Богачівка         | Вища,<br>к.тех.н.      | -               | +                  | -      | +(3)        |
| 12 | Губський<br>Богдан   | 1963,<br>м. Київ              | Вища                   | -               | -                  | +      | +(2)        |
| 13 | Єремєєв Ігор         | 1968,<br>с. Острожець         | Вища                   | -               | -                  | +      | +(2)        |
| 14 | Єфремов<br>Олександр | 1954,<br>м.<br>Ворошиловград  | Вища,<br>к.екон.<br>н. | -               | +                  | +      | +(1)        |
| 15 | Жеваго<br>Костянтин  | 1974,<br>с. Іультин           | Вища                   | -               | -                  | +      | +(2)        |
| 16 | Іванющенко<br>Юрій   | 1959,<br>м. Єнакієво          | Вища                   | -               | -                  | +      | +(3)        |
| 17 | Ківалов<br>Сергій    | 1954,<br>м. Тирасполь         | Вища,<br>д.ю.н.        | -               | +                  | +      | +(1)        |
| 18 | Клічко<br>Володимир  | 1976,<br>м.<br>Семіпалатинськ | Вища                   | -               | -                  | +      | +(1)        |
| 1  | Клічко               | 1971,                         | Вища,                  | -               | -                  | +      | +(3)        |

|        |                       |                                    |                        |   |   |   |      |
|--------|-----------------------|------------------------------------|------------------------|---|---|---|------|
| 9      | Віталій               | с. Біловодське                     | к.пед.н.               |   |   |   |      |
| 2<br>0 | Клюєв Андрій          | 1964,<br>м. Донецк                 | Вища,<br>к.тех.<br>н.  | - | - | + | +(3) |
| 2<br>1 | Клюєв Сергій          | 1969,<br>м. Донецк                 | Вища                   | - | - | + | +(2) |
| 2<br>2 | Кожемякін<br>Андрій   | 1965,<br>м. Одеса                  | Вища                   | + | + | - | +(1) |
| 2<br>3 | Колесніков<br>Борис   | 1962,<br>м. Маріуполь              | Вища                   | - | ? | + | +(2) |
| 2<br>4 | Коломойськи<br>й Ігор | 1963,<br>м.<br>Дніпропетровс<br>ьк | Вища                   | - | + | + | +(2) |
| 2<br>5 | Косюк Юрій            | 1968,<br>с. Красное                | Вища                   | - | - | + | +(1) |
| 2<br>6 | Ложкін Борис          | 1971,<br>м. Харків                 | Вища                   | - | - | + | +(1) |
| 2<br>7 | Луценко Юрій          | 1964,<br>м. Рівне                  | Вища                   | + | + | - | +(2) |
| 2<br>8 | Ляшко Олег            | 1972,<br>м. Чернігів               | Вища                   | - | + | + | +    |
| 2<br>9 | Львовчкін<br>Сергій   | 1972,<br>м. Київ                   | Вища,<br>д.екон.<br>н. | + | - | + | +(2) |
| 3<br>0 | Мартиненко<br>Микола  | 1961,<br>м.<br>Світловодськ        | Вища                   | - | + | + | +(4) |
| 3<br>1 | Медведчук<br>Віктор   | 1954,<br>с. Почьот                 | Вища,<br>д.ю.н.        | - | + | + | +(2) |
| 3<br>2 | Мороз<br>Олександр    | 1944<br>с. Буда                    | Вища                   | - | + | - | +(2) |
| 3<br>3 | Новинський<br>Вадим   | 1963,<br>м. Старая<br>Русса        | Вища                   | ? | ? | + | +(3) |
| 3<br>4 | Пинзеник<br>Віктор    | 1954,<br>с. Смогловиця             | Вища                   | - | - | - | +(4) |
| 3<br>5 | Пінчук Віктор         | 1960,<br>м. Київ                   | Вища                   |   | ? | + | +(4) |
| 3<br>6 | Порошенко<br>Петро    | 1965,<br>м. Болград                | Вища,<br>к.ю.н.        | + | ? | + | +(4) |
| 3<br>7 | Садовий<br>Андрій     | 1968,<br>м. Львів                  | Вища                   | - | - | + | +(5) |
| 3<br>8 | Симоненко<br>Петро    | 1952,<br>м. Донецьк                | Вища                   | - | + | - | +(4) |
| 3<br>9 | Тарута Сергій         | 1955,<br>с. Виноградів             | Вища                   | - | ? | + | +(2) |
| 4<br>0 | Тигипко<br>Сергій     | 1960,<br>с. Дрегенешть             | Вища,<br>к.екон.       | ? | + | + | +(4) |

|        |                           |                                    |                        |   |   |   |      |
|--------|---------------------------|------------------------------------|------------------------|---|---|---|------|
|        |                           |                                    | н.                     |   |   |   |      |
| 4<br>1 | Тимошенко<br>Юлія         | 1960,<br>м.<br>Дніпропетровс<br>ьк | Вища,<br>к.екон.<br>н. | + | + | + | +(1) |
| 4<br>2 | Томенко<br>Микола         | 1964,<br>с. Малі Канівці           | Вища,<br>к.і.н.        | - | + | - | +(1) |
| 4<br>3 | Турчинов<br>Олександр     | 1964,<br>м.<br>Дніпропетровс<br>ьк | Вища,<br>д.екон.<br>н. | - | + | ? | +(1) |
| 4<br>4 | Тягнибок<br>Олег          | 1968,<br>м. Львів                  | Вища                   | ? | + | ? | +(3) |
| 4<br>5 | Фірташ<br>Дмитро          | 1965,<br>с. Богданівка             | Середн<br>я            | - | - | + | +(2) |
| 4<br>6 | Хорошковськ<br>ий Валерій | 1969,<br>м. Київ                   | Вища,<br>д.екон.<br>н. | - | ? | + | +(3) |
| 4<br>7 | Ющенко<br>Віктор          | 1954,<br>с. Хоружівка              | Вища                   | - | + | - | +(5) |
| 4<br>8 | Янукович<br>Віктор        | 1950,<br>м. Єнакієво               | Вища,<br>д.екон.<br>н. | - | - | - | +(2) |
| 4<br>9 | Ярославський<br>Олександр | 1959,<br>м. Маріуполь              | Вища                   | - | ? | + | +(5) |
| 5<br>0 | Яценюк<br>Арсеній         | 1974,<br>м. Чернівці               | Вища,<br>к.екон.<br>н. | ? | ? | ? | +(2) |

Джерела: [1; 2; 11; 12; 18; 23; 24; 25; 27; 37; 42; 44; 49; 50; 51; 59; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 75; 76; 79; 94; 96; 99; 100; 102; 105; 112; 116; 134; 135; 138; 148; 154; 162; 163; 164; 166; 168; 169; 173; 176; 186; 195; 196; 200; 202; 203].



### Додаток №5.

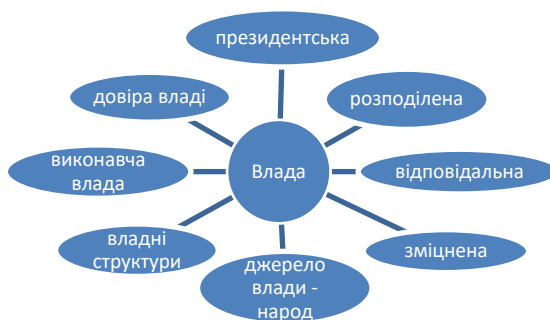
## «Особливості ціннісного коду Л.М. Кравчука (за матеріалами інаугураційного виступу)»

### Схема №1 «Держава в ціннісному коді Л.М. Кравчука»



Джерело: [28].

### Схема №2 «Влада в ціннісному коді Л.М. Кравчука»



Джерело: [28].

### Схема №3 «Суспільство в ціннісному коді Л.М. Кравчука»



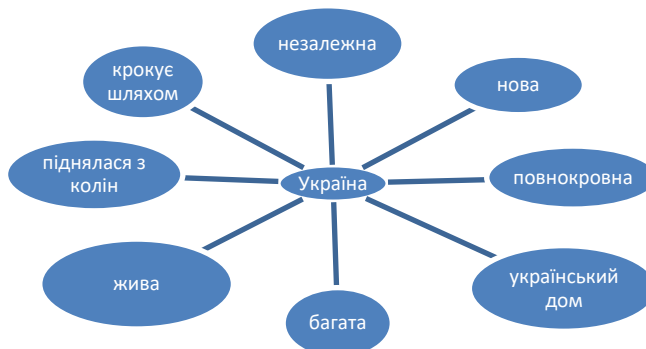
Джерело: [28].

### Схема №4 «Людина в ціннісному коді Л.М. Кравчука»



Джерело: [28].

### Схема №5 «Україна в ціннісному коді Л.М. Кравчука»



Джерело: [28].

**Додаток №6.**  
**«Особливості ціннісного коду Л.Д. Кучми (за матеріалами інаугураційного виступу 1994 р.)»**

Схема №1 «Держава в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [85].

Схема №2 «Влада в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [85].

### Схема №3 «Суспільство в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [85].

### Схема №4 «Людина в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [85].

### Схема №5 «Україна в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [85].

### Додаток №7

## «Особливості ціннісного коду Л.Д. Кучми (за матеріалами інаугураційного виступу 1999 р.)»

Схема №1 «Держава в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [86].

Схема №2 «Влада в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



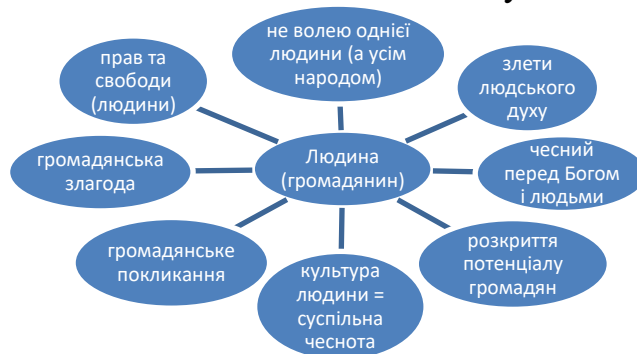
Джерело: [86].

Схема №3 «Суспільство в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [86].

#### Схема №4 «Людина в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [86].

#### Схема №5 «Україна в ціннісному коді Л.Д. Кучми»



Джерело: [86].

**Додаток №8**  
**«Особливості ціннісного коду В.А. Ющенка (за матеріалами інаугураційного виступу на Майдані Незалежності 2005 р.)»**  
**Схема №1 «Держава в ціннісному коді В.А. Ющенка»**



Джерело: [196].

**Схема №2 «Влада в ціннісному коді В.А. Ющенка»**



Джерело: [196].

### Схема №3 «Суспільство в ціннісному коді В.А. Ющенка»



Джерело: [196].

### Схема №4 «Людина в ціннісному коді В.А. Ющенка»



Джерело: [196].

### Схема №5 «Україна в ціннісному коді В.А. Ющенка»



Джерело: [196].



**Додаток №9**  
**«Особливості ціннісного коду В.Ф. Януковича (за матеріалами інаугураційного виступу у Верховній Раді України 2010 р.)»**  
**Схема №1 «Держава в ціннісному коді В.Ф. Януковича»**



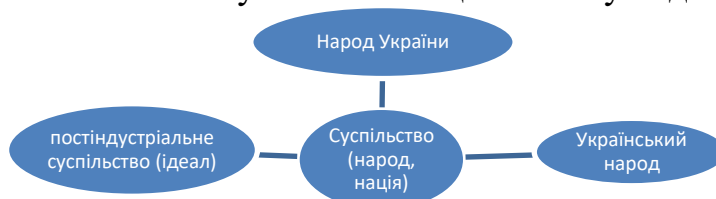
Джерело: [201].

**Схема №2 «Влада в ціннісному коді В.Ф. Януковича»**



Джерело: [201].

**Схема №3 «Суспільство в ціннісному коді В.Ф. Януковича»**



Джерело: [201].

## Схема №4 «Суспільство в ціннісному коді В.Ф. Януковича»



Джерело: [201].

## Схема №5 «Україна в ціннісному коді В.Ф. Януковича»



Джерело: [201].

**Додаток №10**  
**«Особливості ціннісного коду П.О. Порошенка (За матеріалами інаугураційного виступу у Верховній Раді України 2014 р.)»**

**Схема №1 «Держава в ціннісному коді П.О. Порошенко»**



Джерело: [139].

**Схема №2 «Влада в ціннісному коді П.О. Порошенко»**



Джерело: [139].

**Схема №3 «Суспільство в ціннісному коді П.О. Порошенко»**



Джерело: [139].

### Схема №4 «Людина в ціннісному коді П.О. Порошенко»



Джерело: [139].

### Схема №5 «Україна в ціннісному коді П.О. Порошенко»



Джерело: [139].

### Кількісні показники по всім об'єктам

